

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AHMET TANER KIŞLALI'NIN DÜŞÜNCELERİ
EKSENİNDE SOSYAL DEMOKRASİ VE KEMALİZM

Bilgin KIRIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Yaşar ÖZKANDAŞ

Bingöl-2024

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AHMET TANER KIŞLALI'NIN DÜŞÜNCELERİ
EKSENİNDE SOSYAL DEMOKRASİ VE KEMALİZM

Bilgin KIRIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Yaşar ÖZKANDAŞ

Bingöl-2024

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	iii
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

1. Bölüm

AHMET TANER KIŞLALI'NIN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Ahmet Taner Kışlalı'nın Ailesi	4
1.2. Kışlalı ve Gençlik Yılları	6
1.3. Kışlalı'nın Üniversite Yılları	10
1.4. Siyasette Ahmet Taner Kışlalı	13
1.5. 12 Eylül Sonrası Kışlalı	19

2. Bölüm

1960 SONRASI TÜRKİYE'NİN SİYASAL ve SOSYOEKONOMİK TARİHİNE GENEL BAKIŞ

2.1. 1960 Darbesi, Basın ve Öğrenci Ayaklanmaları.... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
2.2 1961 Anayasasının Kısa Tahlili.....	29
2.3. Sol ve Sağ İdeolojik Akımlar Üzerinden Türkiye'de Sosyal Hayat.....	35
2.4. Dönemin Siyasallaşan Öğrenci Gençliği	35
2.5. 68 Kuşağı Bağlamında Öğrenci Olayları ve Siyasi Hareketlilik (1970-1980).....	38
2.6. 12 Eylül 1980 Darbesinin Kısa Tahlili ve 1982 Anayasası.....	45
2.7. Türkiye'de Askeri Darbelerin Temelleri ve Toplumsal Yapı	52

3. Bölüm

AHMET TANER KIŞLALI'NIN SOSYAL DEMOKRASİ ve KEMALİZM İLİŞKİSİ

3.1. Demokrasi Kavramı Üzerine	60
3.2. Kışlalı'nın Demokrasiye Bakışı.....	62
3.3. Ahmet Taner Kışlalı'nın Sosyal Demokrasi Düşüncesinin Oluşumunda Liberalizm ve Sosyalizmin Etkileri	67
3.4. Sosyal Demokrasinin Oluşumunda Avrupalı Çağdaş Toplumcu Düşünürlerin Katkıları (18.yy-19.yy).....	71

3.5. Sosyal Demokrasinin Teorik Temelleri.....	78
3.6. Cumhuriyet Dönemi Sosyal Demokrasi.....	83
3.7. Kemalizm ve Sosyal Demokrasi İlişkisi	86
3.7.1. Düşünsel ve Tarihsel Temelde Kemalizm	86
3.7.2. Kemalizm ve Sosyal Demokrasi.....	93
3.7.3. Kemalizm, Ortanın Solu ve Bülent Ecevit	104
3.7.4. Sosyal Demokrasi, Demokratik Sol ve Ortanın Solu İlişkisi.....	110
3.7.5. Kemalist İdeolojiden Kopuş; Erdal İnönü Örneği.....	114
3.7.6. Kışlalı'ya Göre Kemalizm ve Ordu İlişkisi.....	117
SONUÇ	123
KAYNAKÇA.....	126

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Ahmet Taner Kışlalı'nın Düşünceleri Ekseninde Sosyal Demokrasi ve Kemalizm*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2024

Bilgin KIRIK

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bilgin KIRIK tarafından hazırlanan “*Ahmet Taner Kışlalı'nın Demokrasi Ekseninde Sosyal Demokrasi ve Kemalizm*” başlıklı bu çalışma, [..../..../2024] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih* Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Danışman	:	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/..../2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, Türkiye'nin önemli entelektüellerinden Ahmet Taner Kışlalı'nın siyasi görüşleri, hayatı ve eserleri üzerine kapsamlı bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Kışlalı, 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'nin sosyal ve politik tarihinde etkin bir rol oynamış, yazdığı eserler ve sunduğu görüşlerle Türk entelektüel hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Kışlalı'nın siyasi düşünceleri, Türkiye'nin tarihi ve sosyal dönüşümüne nasıl bir yansıması olmuş? Kışlalı'nın fikirleri, Türkiye'deki demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi olguların gelişimine ne şekilde katkı sağlamış? Genç nesil ve gelecek kuşaklar için onun düşüncelerinin ne gibi etkileri olmuştur? Bu çalışma, bu gibi soruların cevaplarını aramaktadır.

Bu tez de, Ahmet Taner Kışlalı'nın siyasi düşüncelerinin detaylı bir analizini yapmayı, farklı dönemlerde nasıl değişim gösterdiğini, Türkiye'nin sosyo-politik atmosferi ile nasıl etkileşime girdiğini ve Kışlalı'nın bu bağlamda Türk toplumu ve devleti üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu anlamaya çalışılmıştır.

Ahmet Taner Kışlalı'nın eserlerinin sadece Türkiye için değil, evrensel anlamda da demokratik değerler ve insan hakları gibi kavramlara olan katkıları, bu çalışmanın en önemli odak noktalarından biridir. Bu tez, Kışlalı'nın eserlerinin toplumsal ve siyasi etkilerini, dönem dönem Türkiye'nin geçirdiği değişimler ışığında değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Ahmet Taner Kışlalı'nın eserleri, hayatı ve siyasi görüşleri üzerine yapılan bu detaylı inceleme, umuyorum ki akademik literatüre önemli bir katkı sağlayacağı kanaatindeyim. Çalışmamızın, Kışlalı'nın düşüncelerinin daha geniş kitlelerce anlaşılmasına ve değerlendirilmesine olanak tanıyacak olmasını diliyorum.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında emeği geçen herkese, öncelikle danışman hocama, katkı sağlayan arkadaşlarıma ve aileme teşekkür ediyorum. Kışlalı'nın entelektüel mirası üzerine bir katkı sunmayı umduğum bu çalışmanın, Türkiye'nin sosyo-politik evrimini anlamak ve geleceğe dair perspektif kazanmak için bir araç olmasını temenni ediyorum.

Son olarak, Ahmet Taner Kışlalı'nın altını çizdiği üzere, demokrasi ve insan hakları çabasının hiçbir zaman sona ermeyeceğini, daima daha üstün hedeflere ulaşmak ve daha çok çaba sarf etmek için bir fırsat bulunduğunu unutmamak gerekir.

.../.../ 2024

Bilgin KIRIK

ÖZET

Tezin Başlığı : Ahmet Taner Kışlalı'nın Düşünceleri Ekseninde Sosyal Demokrasi ve Kemalizm

Tezin Yazarı : Bilgin KIRIK

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Yaşar ÖZKANDAŞ

Anabilim Dalı: Tarih Ana Bilim Dalı

Bilim Dalı : Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Kabul Tarihi :

Sayfa Sayısı : ... (ön kısım) + (tez) + (ekler)

Bu tez, 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'nin sosyal ve siyasi atmosferini önemli ölçüde etkilemiş olan önemli bir Türk entelektüeli olan Ahmet Taner Kışlalı'nın siyasi görüşleri, hayatı ve eserlerini kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, sadece Kışlalı'nın temel fikir ve felsefesini keşfetmekle kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'de evrilen sosyal ve siyasi atmosfer üzerindeki daha geniş etkilerini anlamak için tasarlanmış bir dizi soru etrafında şekillenmiştir. Ahmet Taner Kışlalı'nın demokratik değerler, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temellerle kökleşmiş siyasi düşünceleri, Türkiye'nin entelektüel söylemlerine ve sosyal yapısına katkıda bulunmuştur. Bu çalışma, bu düşüncelerin farklı dönemlerde nasıl evrildiğini ve Türkiye'nin sosyo-politik dönüşümleriyle nasıl etkileşime girdiğini incelemektedir. Çalışma, Kışlalı'nın Türk toplumu üzerinde, bireyden daha geniş hükümet yapılarına kadar nasıl etkili olduğunu anlamaya çalışmaktadır.

Bu çalışma, Kışlalı'nın katkılarının evrensel önemine özellikle odaklanmaktadır. Onun eserleri, sadece Türkiye bağlamında değil, aynı zamanda demokratik yönetim ve insan hakları üzerine küresel tartışmalara da katkıda bulunmaktadır. Çalışma, tarihsel ve sosyal bağlamlar içinde yer alan Kışlalı'nın yazılarının ve aktivitelerinin etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, onun siyasi düşüncelerini destekleyen teorik çerçeveleri belirlemeyi ve bu çerçevelerin Türkiye'nin siyasi süreçleriyle nasıl etkileşime girdiğini anlamayı amaçlar. Ayrıca, çalışma Kışlalı'nın siyasi görüşlerinin oluşumunu etkilemiş sosyal ve siyasi faktörleri incelemekte ve hayat deneyimlerinin onun entelektüel evrimini nasıl şekillendirdiğini değerlendirmektedir. Ayrıca, Kışlalı'nın fikirlerinin, özellikle Türkiye'deki gelecek nesillerin siyasi tutumlarını şekillendirme potansiyelleri açısından süregelen mirasını incelemektedir.

Sonuç olarak, bu tez, Ahmet Taner Kışlalı'nın ideolojik etkilerini, siyasi aktivitelerini ve edebi eserlerini detaylı bir şekilde inceleyerek akademik literatüre önemli bir katkı yapmayı hedeflemektedir. Bu araştırma, sadece Kışlalı ile ilgilenenler için değil, aynı zamanda Türkiye'nin karmaşık sosyo-politik evrimini daha derinlemesine anlamak isteyen herkes için de önemlidir. Kışlalı'nın düşünceleri ile Türkiye'deki daha geniş toplumsal değişiklikler arasındaki kesişimi inceleyerek, çalışma sosyal demokrasi ve insan hakları için sürekli mücadelelerin nüanslı bir anlayışını sunmayı ummaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Taner Kışlalı, Türk Entelektüelleri, Kemalizm, Cumhuriyet Tarihi, Sosyal Demokrasi, İnsan Hakları, Türkiye'nin Sosyo-Politik Evrimi

ABSTRACT

Title of the Thesis: Social Democracy and Kemalism on the Axis of Ahmet Taner Kışlalı's Thoughts.
Author : Bilgin KIRIK
Supervisor : Dr. Öğretim Üyesi Yaşar ÖZKANDAŞ
Department : DEPARTMENT OF HISTORY
Sub-field : Department of Republican History Science
Date :
<p><i>This thesis aims to provide an extensive analysis of the political views, life, and works of Ahmet Taner Kışlalı, a prominent Turkish intellectual who significantly influenced the social and political landscape of Turkey in the second half of the 20th century. The study is organized around a series of questions designed to explore not only the core ideas and philosophies of Kışlalı but also their broader impact on the evolving social and political atmosphere in Turkey. Ahmet Taner Kışlalı's political thoughts, rooted in democratic values, human rights, and the rule of law, have contributed to the intellectual discourse and social fabric of Turkey. This study examines how these thoughts evolved over different periods and how they interacted with the socio-political transformations in Turkey. It aims to shed light on the ways Kışlalı influenced Turkish society, from the individual citizen to the broader governmental structures.</i></p> <p><i>This thesis places a particular focus on the universal significance of Kışlalı's contributions. His works are not just valuable in the context of Turkey but also in terms of their contributions to global discussions on democratic governance and human rights. The work aims to measure the impact of Kışlalı's writings and activities by situating them within the historical and social contexts in which they occurred. It seeks to establish the theoretical frameworks that underpin his political thoughts and how these frameworks interact with Turkey's political processes. Moreover, the study investigates the social and political factors that have influenced the formation of Kışlalı's political views and assesses the extent to which his life experiences shaped his intellectual evolution. It also explores the enduring legacy of Kışlalı's ideas, particularly in terms of their potential to shape the political attitudes of future generations in Turkey.</i></p> <p><i>In conclusion, this thesis aspires to make a substantial contribution to the academic literature by presenting a detailed examination of Ahmet Taner Kışlalı's ideological influences, political activities, and literary works. The research is not only relevant for those interested in Kışlalı himself but also for anyone seeking a deeper understanding of Turkey's complex socio-political evolution. By examining the intersection between Kışlalı's thoughts and the larger societal changes in Turkey, the study hopes to offer a nuanced understanding of the continuous struggles for social democracy and human rights, which, as Kışlalı emphasized, are never-ending endeavors.</i></p>
Keywords: Ahmet Taner Kışlalı, Turkish Intellectuals, Social Democracy, Kemalism, History of the Republic, Human Rights, Turkey's Socio-Political Evolution

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
A. e.	Aynı eserin aynı sayfası
A. s.	Aynı site
A. y.	Yazara ait son zikredilen yer
A. g. e.	Adı geçen eser
A. Ő.	Anonim Őirket
BM	BirleŐmiŐ Milletler
Böl.	Bölüm
C.	Cilt
Der.	Derleyen
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	Editör
Fak.	Fakülte
FAO	Gıda ve Tarım Teşkilatı (Food and Agricultural Organization)
GB	Gümrük Birliği
Haz.	Yayına Hazırlayan
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
Ltd. Őti.	Limited Őirket
Md.	Madde
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
Tic.	Ticaret
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

Ahmet Taner Kışlalı, 10 Temmuz 1939'da Tokat ili Zile ilçesinde doğmuş ve 21 Ekim 1999'da Ankara'da suikaste kurban giden bir gazeteci, yazar, siyasetçi ve bir akademisyendir. Türkiye'de önemli bir siyasi ve düşünsel figür olarak faaliyet göstermiştir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Fransa'ya gidip Paris Üniversitesi'nde okumuş, daha sonra Siyaset Bilimi alanında doktorasını tamamlamıştır. Akademik kariyerine Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi'nde başlamış, ardından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçmiştir.

Ahmet Taner Kışlalı, Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi ve entelektüel tarihi için kritik bir figürdür. O, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ilkelerine sıkı sıkıya bağlı, fikirleri ve etkinlikleriyle sosyal ve siyasi alanlarda önemli etkiler oluşturan bir aydındır. Kışlalı'nın hayatı, eserleri ve siyasi düşünceleri; Türkiye'nin modern tarihinde ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde önemli bir yer tutar. Bu tez çalışması, Kışlalı'nın düşüncelerini ve etkilerini tarihsel perspektiften incelemeyi, ayrıca bu düşüncelerin sosyo-politik bağlam içinde nasıl şekillendiğini ve Türkiye'ye nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, Ahmet Taner Kışlalı'nın hayatı, eserleri ve siyasi düşünceleri tarihsel perspektif açısından incelenecektir. Amacımız, Kışlalı'nın siyasi düşüncelerini tarihsel ve toplumsal koşulları dikkate alarak ortaya koymaktır. Bu kapsamda Cumhuriyet'in kurulmasından günümüze kadar yaşanan siyasi ve toplumsal olaylar Kışlalı üzerinden tahlil edilecektir. Ahmet Taner Kışlalı, Türkiye'nin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel değerlerine olan katkıları ile bilinir. Bu araştırma, onun siyasi duruşunu ve bu duruşunun Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kritik anlarında nasıl şekillendiğini incelemektedir. Ahmet Taner Kışlalı'nın hayatının ve eserlerinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihindeki siyasi evrilmeyi nasıl etkilediğini anlamak için geniş bir çerçevede bilgi sunacaktır. Bu çalışma hem Kışlalı'nın mirasını değerlendirmeye hem de onun siyasi düşüncelerinin Türkiye'nin demokratik ve toplumsal gelişimine olan etkilerini anlamaya katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çalışmamız, Ahmet Taner Kışlalı'nın Türk tarihindeki yerinin ve Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar yaşanan siyasî ve toplumsal olayların daha iyi anlaşılması

açısından önem arz etmektedir. Zira Cumhuriyet tarihinde yer alan düşünürler üzerine çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen Kışlalı üzerine yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı, Kışlalı'nın ve bilhassa Kemalizm'in yeterince anlaşılmadığı görülmektedir. Yapacağımız çalışma bu anlamda önemli katkılar sunacak, başta Kemalist düşünceye, siyasi ve toplumsal olaylara ışık tutacaktır.

Bu araştırmanın önemi, Ahmet Taner Kışlalı'nın siyasi düşünceleri, hayatı ve eserlerini inceleyerek aşağıda belirtildiği şekilde belirli ana temalar üzerinde durulmuştur:

Siyasi Mirasının Değerlendirilmesi: Ahmet Taner Kışlalı, Türkiye'nin demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel konularına yaptığı katkılarla bilinir. Bu araştırma, onun siyasi mirasını daha iyi değerlendirmeye olanak sağlayarak, Türkiye'nin modern siyasi tarihindeki rolünü aydınlatmayı amaçlar.

Siyasi Fikirlerin Anlaşılması: Kışlalı'nın siyasi düşünceleri ve bu düşüncelerin nasıl oluştuğu, Türkiye'nin siyasi evrimini anlamak için kritik bir kaynaktır. Bu araştırma, onun siyasi fikirlerini daha derinlemesine anlamamıza ve bu fikirlerin nasıl geliştiğini izlememize yardımcı olacaktır.

Toplumsal Etkilerin İncelenmesi: Kışlalı'nın eserleri ve faaliyetleri, Türk toplumunda nasıl etkiler bıraktığını anlamak açısından önemlidir. Bu araştırma, onun siyasi fikirlerinin toplumsal dönüşümlere nasıl katkı sağladığını ve insan hakları savunuculuğunun toplumsal bilincin oluşmasına nasıl etki ettiğini incelemeyi amaçlar.

Demokrasi ve İnsan Hakları Perspektifinde Öğrenme: Ahmet Taner Kışlalı'nın yaşamı ve çalışmaları, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel değerleri anlama ve kavrama fırsatı sunar. Bu araştırma, özellikle genç nesillerin bu değerleri daha iyi anlamalarına ve demokratik katılımı daha iyi değerlendirmelerine yardımcı olacaktır. Netice itibariyle tezin temel amacı, Kışlalı'nın siyasi düşüncelerini, demokratikleşme, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve diğer temel değerler bağlamında inceleyerek, onun Türk toplum ve devlet yapısına olan etkisini değerlendirmektir.

Doküman incelemesi, araştırılmak istenilen olgu veya olaylar hakkındaki yazılı materyallerin analizini içerir. Bu yöntem tarih, antropoloji ve dilbilimi alanlarında sıkça başvurulan bir yöntem olarak kabul edilirken, sosyologlar, psikologlar ve diğer

sosyal bilim uzmanları da belge incelemesi yoluyla çığır açıcı teorilerin alt yapısını oluşturmuşlardır.¹ çalışmamızın temel kaynaklarını, Ahmet Taner Kışlalı'nın kendi eserleri oluşturmaktadır. Onun dışında Kışlalı ile ilgili yazılan çok sayıda kitap, makale, tez çalışması, köşe yazısı, gazete haberi ve dijital kaynak bulunmaktadır. Araştırma süreci boyunca bahse konu çalışmalardan faydalanılacaktır.

Bu tez, Ahmet Taner Kışlalı'nın siyasi görüşlerini, bilhassa sosyal demokrasi anlayışını, hayatını ve eserlerini Türkiye Cumhuriyeti tarihinin perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Sonuç olarak, bu tez Ahmet Taner Kışlalı'nın siyasi düşüncelerini, hayatını ve etkilerini çok yönlü bir şekilde ele alacak; Türkiye'nin siyasi evriminde oynadığı rolü ve fikirlerinin genç nesiller ve gelecek kuşaklar üzerinde nasıl bir etki oluşturabileceğini ele alacaktır.

¹ Ali Yıldırım ve Hasan şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Genişletilmiş 9. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

1. Bölüm

AHMET TANER KIŞLALI'NIN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Ahmet Taner Kışlalı'nın Ailesi

10 Temmuz 1939. Tokat ili Zile ilçesi; 16 yaşında Köy Enstitüsünden mezun idealist bir öğretmen olan Lütfiye Hanım ile nüfuzlu göçmen bir aileye mensup Ziraat Bankası veznedarı Hüsnü Bey'in 4 çocuğundan 3.'sü olarak dünyaya gelmiştir.² Babası ismini Ahmet Taner koymuştur. Kışlalı'yı yazmadan önce ailesi ile ilgili kısa bilgiler vermek uygun olacaktır.

Kışlalı'nın baba tarafı hatırı sayılır bir aileden gelmektedir. Hüsnü Bey'in babası Yüzbaşı Ali Efendi Üsküp'ten göç edip Gaziantep'in Kilis ilçesine yerleşecek, 1935 yılında Soyadı Kanununun yürürlüğe girmesiyle "Kışlalı" soyadını almıştır.³ 1910 doğumlu olan Lütfiye Hanım, 16 yaşında öğretmenliğe başlamış bir Cumhuriyet aşığıdır. 1926 yılında Cumhuriyet, tabiri caizse henüz emekleme dönemindeyken bu genç kadın Atatürk'ün eğitim ordusuna katılacak ve 44 yıllık uzun bir yürüyüşün ilk adımını atacaktır. Anadolu'nun çocuklarına sadece okuma yazma öğretmek için değil; temizliği, iyi insan olmayı, iyi yurttaş olmayı öğretmek için mücadele verecektir. Ahmet Taner ise annesini şu satırla anmaktadır: "Hep genç kalarak yaşlandı. Gerçek bir Kemalist devrimci gibi, kendini hep yenileyerek... çağını anlama çabası içinde torunlarıyla bile arkadaşlık kurmayı başararak..."⁴ 29 Ekim 1994 yılında bir Cumhuriyet Bayramı'nda hayata gözlerini yumacaktır. Kendisi gibi henüz genç ve dinamik olan Cumhuriyet Türkiye'sinde, belki de yaşça büyük ama gönlü küçük olan çocuklara öğretmenlik yapmaktadır. Güçlü bir kişiliğe, azim ve kararlılığa sahip bu Cumhuriyet kadını 3 erkek çocuk doğurmuş ve 1 kız çocuğu evlat edinip yetiştirmiştir.⁵

İlk çocukları; 1933 yılında Kilis' te dünyaya gelen Mehmet Ali Kışlalı'dır. İlköğrenimini Zile ve Nizip İlçelerinde tamamladıktan sonra Galatasaray Lisesinin

² Ahmet Taner Kışlalı, "Amasya... Tokat...", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1996.

³ Hıncal Uluç, "M. Ali Kışlalı!..", *Sabah Gazetesi*, Erişim tarihi: 28 Temmuz 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/uluc/2020/07/28/m-ali-kislali>

⁴ Sıtkı Uluç, *Prof. Ahmet Taner Kışlalı ve Kemalizm*, Kilim Matbaası, İstanbul, 2010, s.113.

⁵ Ahmet Taner Kışlalı, "Bir Annenin Öyküsü...", *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1994.

Fransızca eğitim veren Orta kısmına kaydı yapılacaktır. Fakat Asker olmayı o dönem çok isteyen Mehmet Ali Kışlalı olamayışının sebeplerini kendisi şu satırlarla ifade etmiştir:⁶

Millî Mücadele’de Atatürk’ün yanında olan eniştem Aşir Bey benim idolüm, dedem de asker onlar gibi olmak istiyorum fakat bir yaş küçük olduğumdan askeri okula almadılar. Okullar açıldı, Annem arayış içinde, Nizip’teki Eczacının oğlu Galatasaray Lisesinde okuyor. Annem buraya yöneldi ve ben bir dönem bekledikten sonra 11 yaşında sadece Fransızca öğretilen Ortaköy’deki yetiştirici bölümüne yatılı olarak girdim.

Çok yönlü bir kişiliğe sahipti M. Ali. Galatasaray Lisesinde iken Basketbol, Voleybol gibi branşlarda oynamış hatta gizlice Fenerbahçe’nin⁷ Basketbol takımına bile kaydolmuştu.⁸ Kışlalı üzerinde büyük bir etkisi olmuş M. Ali’nin, hatta sadece Kışlalıların hayatına dokunmayıp, Hıncal Uluç gibi duayen gazetecilerin de yetişmesini sağlamıştır. Mesela Kışlalı’nın Ankara Siyasal a girişi de ağabeyi tarafından olacaktır ve ilk gazetecilik deneyimini de Siyasal da okurken yaşayacak Yeni Gün gazetesinde spor muhabiri olarak. M. Ali iyi derecede İngilizce ve Fransızca bildiğinden dolayı da o dönemde iş sıkıntısı çekmeyecektir. Şefik Kahramankaptan M. Ali ve Yankı’yı şu sözlerle anlatmaktadır: “Yankı’daki çevremizde iyi dil bilen, çeviri yapan insanlar vardı. Kışlalı ‘Outlook’ başlıklı haftalık dergi çıkarıyordu. Tüm yabancı büyükelçi ve diplomatlar bu derginin abonesiydi.”⁹ Zafer ve Milliyet gazetelerinde çalışacak hatta Ankara’nın ilk diplomatik muhabiri olacaktır.¹⁰ 1971 yılında Yankı dergisini kuracak ve Kışlalı ile birlikte yazıp yönetecektir. 1983 yılında Hürriyet gazetesi Ankara temsilcisi olunca dergiyle bağlarını koparacaktır. Gazeteciliğinin yanında birde 1996 yılında yazdığı “Güneydoğuda Düşük Yoğunluklu Çatışma” isimli bir kitabı da bulunmaktadır. 24 Temmuz 2020 günü vefat etmiştir.

Ortanca kardeş Mahmut Tankut Kışlalı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Mahmut Tankut, Kışlalı ailesinin üç erkek evladının ilkiydi. İlk

⁶ Uluç, “M. Ali Kışlalı!..”, *Sabah Gazetesi*, 28 Temmuz 2020.

⁷ Kışlalı Fenerbahçe’nin gizli bir hayranıdır ve yıllar sonra sevgisini köşesinde yazmıştır. Bkz: A. Taner Kışlalı, “Fenerbahçe’nin Halleri...”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1996.

⁸ A. Taner Kışlalı, “1907 Ne Yapıyor?”, *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1995.

⁹ Şefik Kahramankaptan, “M. A. Kışlalı’nın Ardından...”, *Sanattan Yansımalar*, Erişim tarihi: 26 Temmuz 2020, <https://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/sefik-kahramankaptan/m-a-kislalinin-ardindan/2338/>

¹⁰ Gazeteciler Cemiyeti, “Mehmet Ali Kışlalı: Ankara’nın İlk Diplomatik Muhabiriyim”, Erişim tarihi: 16 Haziran 2014, <https://gc-tr.org/mehmet-ali-kislali-ankaranin-ilk-diplomatik-muhabiriyim/>

olarak, Ahmet Taner bombalı bir saldırı sonucu hayatını kaybetti, ardından Mahmut, Cinnah Caddesi'nde meydana gelen bir trafik kazasının kurbanı oldu. Mahmut Tankut, meslek olarak İnşaat Mühendisliği yapmaktaydı. Almancayı çok iyi seviyede konuşur, zaman zaman yapmış olduğu çevirileri ofise getirip teslim ederdi.¹¹

Lütfiye Hoca önce M. Ali'yi sonra Mahmut'u dünyaya getirdi. Ahmet Taner 1939 da doğduğu zaman kadro henüz tamamlanmamıştı.¹² Öğretmen Hanım görev yaptığı bir köyde, gözlerinden zekâ fışkıran, güzel ve sevimli bir kız çocuğuna, Kıymet'e de kucak açtı. Aynı sevgi, disiplin ve hırsıyla, dört çocuk arasında ayırım yapmadan, emek ve sevgisini esirgmeden büyütüp okuttu.

1.2. Kışlalı ve Gençlik Yılları

Naif bir çocuk, iyi bir eş, vefalı bir baba, saygın bir devlet adamı, çağdaş bir düşünür, aydın bir gazeteci idi. Cumhuriyet Türkiye'sinde üretilen değerın daha adil paylaşımını, sendikal hakların genişletilmesini, geniş toplum kesimlerine fayda sağlayan kamucu politikaları ve parlamenter sisteme dayalı demokrasiyi savunan aydın kuşağın Kemalist bir üyesidir.¹³ İlköğrenimine Kilis Kemaliye'de başlayacak ve ortaokul kısmını da aynı yerde Annesinin gözetiminde tamamlayacaktır. Lütfiye hanımın disiplinli oluşunu Kışlalı hatıralarında şu satırlarla dile getirecektir:

“İlkokul ikinci veya üçüncü sınıftaydım, okula gitmek üzere evden çıkışımda Annem; üstünü değiştir temiz önlük giy, demişti. Bende aldırılmayıp okula gittiğimde; Kışlalı hemen evine dön temiz bir önlük giyip geri gel.”¹⁴

Kışlalının bu iklimde büyümesi ve idealist bir anneye sahip olması geleceğini şekillendirmede etkili olacaktır. Bu güzel iklimin devam etmesinde abilerinin de katkısı büyük olacaktır. Galatasaray da yatılı okuduklarından özellikle ara tatillerde memlekete geldiklerinde Ahmet Taner ile ilgilenirler, jimnastik yaptırırlar, geceleri müzik dinletip bol bol kitap okuturlardı. Özellikle kışlalı M. Ali abisini dinler ve tüm dediklerini severek yapardı. Kışlalı Lise öğrenimine Kabataş'ta devam edecektir. Bu yıllarda yazdığı bir şiiri aktarmak istiyorum sizlere. Tabi Lise çağlarında yazdığı

¹¹ Kahramankaptan, *a.g.e.*

¹² Sıtkı Uluç, *İki Türkün Ölümü*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 171.

¹³ Yaşar Özkandaş, “Ahmet Taner Kışlalı (1939-1999): Sosyal Demokrat Bir Kemalist Aydın”, *Siyasal ve Entelektüel Tarihimizden Portreler*, Ed. Halil Akkurt, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2021, s. 478.

¹⁴ Uluç, *Prof. Ahmet Taner Kışlalı ve Kemalizm*, s. 172.

şiiirleri vardı elbette, lakin bu şiir sanki kaderinin satırlara dökülmüş haliydi. İnsanoğlunu yazmıştı şiirinde:

“İnsanoğlu,
Her şey senin için insanoğlu;
Sevmek senin,
Sevilmek senin için...
Gençsin,
Gün olur sende günaha girersin.
Bir his yaratır bu insanda, tuhaf...
Senin için insanoğlu,
Senin için af...
Ne yazdımsa senen için.
Senin için, yaşamak.
Yaşamak yıllar boyu.
Nasıl karanlık olur geceler, bilirsin,
Öylesine bir koyu...
Ölmek de senin için,
Senin için insanoğlu...”

16 Şubat 1956 da bu satırlar kaleminden döküldüğünde henüz 17’li yaşlardaydı. Gençliğinde bile ülkesini seven ve ülkesi için çalışma arzusunda olan bir kişilikti. Belki de bu mücadele ruhunu Atatürk’ün gençliğe olan inancından alıyordu, devrimci bir ruhtan. Doğum gününü bile 19 Mayıs olarak ilan eden tüm varlığını gençliğe armağan eden, gençliği “sürekli devrimin” tek ümidi gören Atatürk’ten.¹⁵

O dönemde çoğu Üniversite kendi sınavını yapıyordu, Teknik Üniversite sınavlarına girmişti, fakat başarılı olamamıştı. 1958 yılında Mülkiye sınavına girmiştir. Abisinin etkisi büyüktü bu okula girmesinde. Çünkü tatillerde hep Mülkiyeyi

¹⁵ A. Taner Kışlalı, “Atatürk, Devrim ve Gençlik...”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1944.

anlatırdı abisi. Hatta Hıncal Uluç ile birlikte sınava girip burslu olarak kazanmışlardı okulu. Bu başarı onları ilk gazetecilik deneyimiyle buluşturacaktı. Hıncal ve Ahmet Taner abileri M. Ali öncülüğünde Yeni Gün¹⁶ gazetesinde işe başlamışlardı, bu tesadüf onlara İstanbul'dan sonra 1960'lı yıllara giden süreçte Ankara sokaklarını tanıma fırsatı verecektir.¹⁷ M. Ali Kışlalının bu zamanlardaki anısını eklemek bize Kışlalı'yı daha iyi tanıma fırsatı verecektir: Uluç'un aktarımıyla “ Uysal bir çocuktur. Bana çok yakındı. 27 Mayıs öncesinde, karakterine uygun boyutlarda, olabildiğince aktif bir şekilde olayların içindeydi. Muhallebi yapmış yatakların üzerine dizmişti. O gün Kızılay'daki olaylardan tutuklanmıştı... Siyasi fikirleri çok güçlü, insani ilişkileri çok yumuşaktı.”¹⁸

Siyasal Bilgilerden sonra, önce Fransa'nın Tours kentine lisan eğitimine giden Kışlalı, devamında Fransız bursuyla Paris Üniversitesinde Doktora başlayacaktır. Fransa uğurlu gelecektir ve hayat arkadaşı olacak Nicole(Nilgün)¹⁹ ile tanışacaktır Ahmet Taner Kışlalı. 1966 yılındaki ilk karşılaşmalarını şöyle anlatacaktır Kışlalı:

“Nilgün ile 1966 yılının sonbaharında tanıştık. Doktora tezimi hazırlarken, biryandan da İngilizce öğrenmek istemiştım. Özel kurslar pahalıydı. Boulevard Raspail'deki Amerikan Kültür Merkezine yazıldım. Nilgün daha ilk derste dikkatimi çekti...”²⁰

Kışlalı'nın deyimiyle “ilk sorti fena geçmeyecekti” ve bu görüşmeler sıklaşacak ve duygusal birlikteliğe dönüşecekti. Tanınmış bir sekreterlik okulu olan Piaget'yi bitirmiş ve maddi imkânsızlıklar sebebiyle yükseköğrenimine devam edememiştir. Nicole, Fransız İşverenler Ulusal Konseyinde Genel Sekreter Yardımcısının sekreteri olarak çalışmıştır. Doktorasına devam eden Kışlalı bir yandan da özel hayatına vakit ayırarak Nicole ile çeşitli etkinliklere katılarak birbirini daha iyi tanıma fırsatı bulmuşlardır. Zaman geçtikçe yakınlıklar artmış ve aile bireyleri ile

¹⁶ Yeni Gün Gazetesi, Hürriyet Partisi'ni kuran grubun yayın organı olarak bilinmektedir. Bkz. Hıncal Uluç, “Mehmet Ali Ağabeyi Bir de Kendisinden Dinleyin” *Sabah Gazetesi*, 29 Temmuz 2020.

¹⁷ A. Taner Kışlalı, “Büyük Düşünmek!..”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1992.

¹⁸ Uluç, *Prof. Ahmet Taner Kışlalı ve Kemalizm*, s.111.

¹⁹ Nicole; Paul ve Yvonne çiftinin 1943 yılında Fransa'da dünyaya gelen 3. Çocuklarıdır. Linette ve Pierrot adında kendisinden büyük iki kardeşi vardır. Aile dağıldıktan sonra Nicole halası tarafından büyütülecektir. Nilgün ismini alacak ve “Bir Türkün Ölümü” isimli eseri Kışlalı onun için yazacaktır.

²⁰ Uluç, *İki Türkün Ölümü*, s. 25.

tanışmalar başlamıştı. 1967 yılı Ahmet Taner için olumlu bir yıl olacaktı; Nicole ile evlilik kararı alınacaktı ve 17 Aralık 1967 tarihinde Paris Üniversitesi Anayasa Hukuku ve Siyaset Bilimi Bölümünde “Çağdaş Türkiye’de Siyasal Güçler” başlıklı doktora tezini savunarak “pekiyi” derecesi ile Doktor unvanını almaya hak kazanmıştır. Bu yılın diğer bir önemi de Nicole’ün Ankara’ya gelmesi ve 20 Ocak 1968 akşamı aile arasında mütevazı bir nişanın yapılmasıdır. Kışlalı o geceyi şu satırlarla anlatmıştır:

“Annem ilk iş olarak Nilgün’ü Büyük Çarşı’daki kuyumculara götürdü. Tipik bir gümüş gerdanlık ve gümüş küpeler alındı. Nişan yüzükleri alındı. 20 Ocak 1968 akşamı evimizin salonunda yüzükleri babam taktı. Sadece nenem, Mehmet Ali, Mahmut, Sevinç ve Kıymet vardı...”²¹ Sevgisi uğruna doğduğu toprakları, ailesini, alışkanlıklarını bırakıp Türkiye’ye geldiğinde 25 yıllık geçmişini geride bırakmış, fakat hem Türk hem de Müslüman olarak yaşayıp o şekilde ölecekti Nicole.

“Bir Türkün Ölümü” isimli eserden birkaç cümle nakletmek Nilgün’ü daha iyi anlamak açısından uygun olacağı kanaatindeyim:

“Sürekli mesai yaptı. Sekreter olarak çalıştı, dükkân işletti, protokol danışmanı olarak görev aldı. Üstlendiği iş ne olursa olsun, işine olan bağlılığı ve onuru hiç eksilmedi. Her işine tüm kalbiyle sarıldı ve her zaman başarılı oldu... Eşi Bakan olduğu dönemde, sosyal konut binasının 86 metrekairelik dairelerinden birinin merdivenlerini sabunlu suyla temizlerdi. Tüm insanlara sevgiyle yaklaştı. Ancak artık o, "Biz Türkler" arasından biri olarak görülüyordu; "onlar"dan biri olarak değil...”²²

Kışlalı çiftinin nikâhları 28 Mayıs 1968 yılında Gençlik parkında kıyılacaktır. Tören her zamanki gibi sade ve güzeldi. Kışlalı’nın deyimiyile ucuz kartona basılan nikâh davetiyeleri, küçük küçük kesilen tüllerden yapılan nikâh şekerlikleri... Nilgün, Ahmet Taner’in hayatına daima güzellikler katacak, en zor anlarında bile desteğini esirgemeyecek, hatta Kültür Bakanı olduğu dönemlerde kariyerine sıkıntı olmasın diye boşanmayı bile teklif edecekti.²³ 27 yıllık birlikteliklerini iki kız çocuğu ile

²¹ Uluç, *İki Türkün Ölümü*, s. 43.

²² A. Taner Kışlalı, *Bir Türkün Ölümü*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 302.

²³ A. Taner Kışlalı, “Bir Türkün Ölümü...”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1995.

taçlandıracaktılar, Altınay²⁴ ve Dolunay. Tabii geçen zaman her güzel şeyi alıp götürdüğü gibi Nilgün'ü de bir trafik kazasında koparacaktı hayattan. Takvimler 9 Eylül 1995 Cumartesi'yi gösteriyordu. Nilgün ve Ahmet Taner Antalya'ya giderken trafik kazası geçirecekler ve Nilgün kurtarılamayacaktı.²⁵ Ahmet Taner ise yaralı olarak kazayı atlatacaktı. Türk ve Müslüman olmakla gurur duyan ve hayatta iken dininin gereklerini yapmaya çalışan bu mükemmel eşi, Kışlalı'nın yazılarından dinleyip noktalamak uygun olacaktır:

Sevgiyle doluydu. Bitkilere, ağaçlara, kelebeklere olan sevgisi vardı... Çocuklara, yaşlılara derin bir sevgisi bulunurdu... İnsanları, Tanrı'yı ve Atatürk'ü yürekten sevdi... Türk bayrağına sarılı olarak defnedilmek istediğini ilk defa arkadaşım Şahin Mengü'ye ifade etmiş. İmkânsız olduğunu anlatmama rağmen, bu düşüncesinden dönmemiş. Sonunda Altınay ve Dolunay, annelerinin bu dileğini gerçekleştirebilmek için tabutun bir kenarına küçük bir Türk bayrağı yerleştirebilmişler. Fransız ebeveynlerin bordolu Türk kızını şimdi Ankara'da yatırıyor. Ve benim kalbimde her zaman bir yerde...²⁶

1.3. Kışlalı'nın Üniversite Yılları

Siyaset Bilimci olmanın ilk ipuçlarını, Ağabeyi M. Ali ile kendi geliştirdikleri “devlet yönetimi” isimli oyunda sergileyecekti. Makas ve kağıtla yapılan Kaymakam, Garnizon Komutanı, Belediye Reisi, Doktor... bir de el becerileri ile ruh katıldığında al sana mükemmel bir düşler sahnesi. Yıllar sonra kurulan bu düşler gerçeğe dönecek ve Kışlalı 1968 yılında henüz yeni kurulan Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesinde öğretim görevlisi olarak Siyaset Sosyolojisi dersini vermeye başlayacaktır. Hacettepe İhsan Doğramacı'nın eseriymiş, diye bahseder Emre Kongar eserinde.²⁷ 12 Mart 1971 müdahalesini Kışlalı ve Kongar Hacettepe'de yaşayacak ve öğrenci ayaklanmalarına şahit olacaklardır. Kışlalı ile birlikte öğrencileri başlarına bela almasınlar diye sakinleştirmeye çalışırken İhsan Doğramacı'nın engeline takılacaktır. Kışlalı, “Doğramacı Olayı!..”²⁸ isimli köşe yazısında yaşadıklarını geniş

²⁴ Altınay Kışlalı, Ergin Bilgiç hakkında bkz. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/uluc/2019/05/23/iki-harika-insan?ysclid=le5rvvd7r394902768>

²⁵ A. Taner Kışlalı, “Bir Büyük Ustaya Saygı!”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1996.

²⁶ Uluç, *İki Türkün Ölümü*, s. 142.

²⁷ Emre Kongar, *Babam, Oğlum, Torunum*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 217.

²⁸ A. Taner Kışlalı, “Doğramacı Olayı!..”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1992.

biçimde anlatmıştır. Özellikle dönemin siyasi görüşlerine uygun deyim yerindeyse adrese teslim kadrolar açan bir kişi olarak eleştirilerde bulunmuştur.

Dış kaynakların etkisiyle büyüyen ülkedeki öğrenci ayaklanmaları, komünist tehlikenin öne sürülerek gerekçe gösterilmesiyle devam ettirilecek ve karşısına antikomünist yaklaşımları çıkararak sert uygulamalarla müdahale edilmeye çalışılacaktır. Bu karmaşık ortamda Kışlalı'nın öğrencilere yaptığı konuşma; “ben bir sosyal bilim hocasıyım...”²⁹ diye başlarken, Doğramacı bunu “ben bir sosyalist hoca olarak...” diye kışkırtacak ve Kışlalı'ya gerçeği anlatma fırsatı bile vermeden Hacettepe'de devam etmesini engelleyecektir. Kendisinin sadece sosyal bilimci değil, demokrat, Atatürk milliyetçisi, Kemalist bir aydın olduğu da yazılarından görülecektir.³⁰

Kışlalı bu yıllarda askerlik görevi için Tuzla Piyade11 Okuluna gidecek ve döndüğünde Hacettepe'ye giremeyecekti. 1972 yılında “Öğrenci Ayaklanmaları ve Rejim Sorunu” konulu çalışmasıyla doçent olacaktır. Ülkenin içinde bulunduğu bu duruma bir sosyal bilimci olarak kayıtsız kalmayan Kışlalı, Hacettepe'de odaları karşılıklı olan Emre Kongar ile yakın ilişki içinde olacak, bu öğrenci hareketlerini saha araştırmasına taşıyarak sosyal bir olayı davranışsal süreçleriyle ele alacaklardır. Kongar hoca Kışlalı'yı bu dönemde şu cümlelerle betimleyecektir: “Dönem 1961 Anayasası'nın etkilerine ilaveten, 1968 Paris öğrenci olaylarının da etkisiyle, özgürlükçü yaklaşımların ve başkaldırıların, gençler ve özellikle de üniversite öğrencileri arasında rağbet gördüğü dönemdi. İşte bu dönemde ben Türkiye'deki çarpık kentleşmenin anahtarını Altındağ Gecekondu Araştırması ile ararken, Kışlalı'da, Fransa'da bütün dünyayı ve özellikle üniversiteleri etkileyen gençlik hareketlerinin dinamiğini yakalamaya çalışıyordu...”³¹ 1961 Anayasası'nın ülkeye yaydığı özgürlükçü havanın zamanla dışarının etkisini de alarak kısa sürede nasıl bir baskıcı sürece dönüşeceğini ve 1971 Müdahalesini beraberinde getireceğini ileriki bölümlerde detaylı bilgi vereceğiz. Kışlalı'nın yazdığı bu doçentlik tezi, böyle bir ortamda yazılacaktı, üstelik çalışma sadece kaynak araştırması üzerinden değil; Hacettepe ve Erzurum Atatürk Üniversitelerinde okuyan ilk ve son sınıf öğrencilerinin

²⁹ Kongar, *a.g.e.*, s. 230.

³⁰ A. Taner Kışlalı, “‘Türk Olmak’ Ne Demek?”, *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1995.

³¹ A. Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 12.

davranış değişiklikleri gözlenerek kuşak farkının da belirlenmeye çalışıldığı bir eser olmuştur.³² 1971 yılı Türkiye için Muhtırayla anılacak olsa da Kışlalı için sonlara ve ilklere vesile olacaktır. Bu yıl “TRT Bilimsel Başarı Ödülünü” alacaktır, ayrıca “Yankı” dergisini çıkarmaya başlayacaktır Ahmet Taner Kışlalı. Bu dergideki yazılarıyla dönemin CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’in dikkatini çekecek ve Milletvekilliğinden Kültür Bakanlığına uzanan siyasi kariyeri başlamıştı.

1974 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasal Davranış kürsüsünde doçent olarak görev yapacaktır. Korkut Boratav, Cumhuriyet gazetesinde; “ Ne var ki Doğramacının Hacettepe’si ile Kışlalı’nın bilim anlayışı arasındaki uyumsuzluk, 1970’li yıllarda Ahmet’i Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin özgürlükçü, hoşgörölü, demokratik çatısı altına taşıyacaktı.”³³ diye yazacaktır. Boratav ile Kışlalı, Siyasal’ın Fakülte Kurulunda birlikte görev alacaklardır. O yıllarda fakülte kurulları, üniversite ve ülke sorunlarının tartışıldığı canlı forumlar idi.³⁴ 1977 yılı seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisinden 5. Dönem milletvekili olarak seçildiğinden, Siyasal Bilgilere ara verecektir. Tabi Kışlalı’yı siyasi arenaya taşıyacak nedenler arasında; gerek Yankı dergisindeki yazılarıyla dönemin yükselen toplumcu, devrimci, halkçı rüzgârını yakalayan “Karaoğlan” birlikteliği, gerekse 1961 Anayasası’nın oluşturduğu ortamla beraber öne çıkan sol merkezli hareketin siyasal iktidarı direkt parlamenter sistemle elde edilip edilemeyeceği tartışmalarının haklılığı gösterilebilir. Kışlalı bu süreçte yazdığı yazılarla, Siyasal iktidarın demokrat, halkçı ve ulusal bir kültür siyaseti takip etmesi gerektiğini savunarak ve 42. Bülent Ecevit hükümetinde Kültür Bakanı olmuştur.³⁵

Kışlalı’nın M. Ali ağabeyinden olsa gerek 2 kırmızıçizgisi vardır bence. Birincisi Fenerbahçe hayranlığı, diğeri ise insanın ve insanca yaşımanın mücadelesi içinde olmaktır. 1971-1977 yıllarında Yankı dergisindeki yazılarıyla da mücadelesini sürdüreceğ ve bu mücadele Bülent Ecevit’in dikkatini çekecektir. İleriki bölümlerde inceleneceği üzere, yazılan yazılarda Ecevit hem övülecek, hem de yerilecektir. Lakin

³² Daha fazla bilgi için bkz. A. Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, İstanbul, 2021.

³³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ekim 1999.

³⁴ Işık Kansu, Mehmet Açıktan, *Yurtseverlik Öğretmeni Ahmet Taner Kışlalı’nın Ardından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 41.

³⁵ Uluç, *a.g.e.*, s. 192-193.

bu yazılarında tarafsızlığını daima koruyacak ve siyasi hayatı boyunca menfaat beklentisine kapılmayacaktır.

1.4. Siyasette Ahmet Taner Kışlalı

Kışlalı siyasi hayatına özellikle yazılarında değindiği sosyal demokrat fikirlerden Ecevit'in dikkatini çekecektir. Ahmet Taner Kışlalı, 1978 yılında Bülent Ecevit'in başbakanlık yaptığı 42. Hükümet döneminde 5 Ocak 1978- 12 Kasım 1979 tarihleri arasında Kültür Bakanı olarak görev yapmıştır.³⁶ Kışlalı'nın Bakan olacağını dönemin Grup Başkan Vekili Altan Öymen'den öğrenecektir. Öymen o anki anısını şu şekilde aktaracaktır:

“Kültür Bakanı olacağını kendisine açıkladığımda yüzünde sevincin işaretlerini görememiştim. Yalnızca gözlerinde önemli bir sorumluluk yüklendiğinin bilincine varan ışıltının çaktığını gözlemlemiştım.”³⁷

Yaşamı gibi siyasi hayatını da mütevazı bir şekilde sürdürecektir Kışlalı. Bakanlığı döneminde yurtiçi gezileri dâhil diğer devlet görevlerinde genellikle konaklama yapacağı zaman devlete ait konaklama tesislerini kullanırdı. Devletine olan vefası aldığı kararlarda daima ağır basmıştır. Bir gün bakanlık binasına Kilis'ten bir heyet gelmişti. Heyet Kilis'te bir caddeye Kışlalı adını vermek ister ve Kışlalı bu teklifi kibarca reddeder. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren "kültürel meseleler" genellikle Milli Eğitim alanının bir bölümü olarak kabul edilip incelenmiştir. Yine de kültür politikalarının tanımlanması, üzerinde özellikle durulması gereken, bağımsız bir mesele olarak öne çıkmıştır. Kültürel alanlarda yapılacak çalışmalar ve geliştirilecek stratejilerin, Milli Eğitim alanından ayrı olarak, bağımsız bir konu şeklinde ele alınması ve tartışılması gerektiği konusunda en net adım, 42. Ecevit Hükümeti zamanında gerçekleşmiştir. Burada Ahmet Taner Kışlalı'nın Kültür Bakanı olarak üstlendiği rolün büyük bir etkisi olmuştur. Kışlalı'nın bakanlık döneminde Kültür Bakanlığı'na kazandırdığı dinamizmi vurgulamakta abartı olmayacaktır. Kışlalı'nın bu

³⁶ Çiğdem Budak, Alev Gözcü, “Ahmet Taner Kışlalı'nın Kültür Bakanlığı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: XXI, sayı: 42, 2021, s. 435-456.

³⁷ Uluç, *Prof. Ahmet Taner Kışlalı ve Kemalizm*, s. 116.

göreve getirilmesiyle kamuoyunda oluşan genel görüşü Haldun Taner şöyle ifade etmiştir:³⁸

“Yeni Kabinede Kültür Bakanlığı’na atanan Sayın Ahmet Taner Kışlalı’yı henüz tanımıyoruz. Olumlu ve mutlu bir yaşam öyküsü var. Bir kere Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde okumuş, sonra da o fakültenin öğretim kadrosunda yer almış olması başlı başına bir referans. Batı’yı yakından tanımak olanağı bulmuş. Hepsinden iyisi de genç. Henüz yıpranmamış, umut ve dinamizm dolu. Daha ne?”

Yerelde ve ulusal arenada Bakanlığın gelişimi için büyük emek verecek; geniş ve zengin kültürümüzü çağdaş insanlık kültürüyle birlikte geliştirecek, yurt dışındaki Türklerin kültürüyle yakından ilgilenecektir. Sanat ve kültür çalışmalarını toplumun bütün kesimlerine yayacak, sanatta ve kültürde özgür ve özgün bir ortam yaratmak için çalışacak, Türk film sanatı ve sanayiini geliştirmek ve dünyaya açılmasını sağlamak için sürekli diyalog halinde olacaktır. Ayrıca Türk kültür ve sanatının kendi özellikleri içinde gelişmesi ve dünyaya açılmasının da amaçlamıştır. Türk kültürünün gelişmesinde ve çevre uluslarla olan ilişkilerinin temelinde Atatürk dönemi kültür politikalarını öncü kabul edecek, sadece kendi devletimizde gelişmeye önem vermeyip Türk Kültürünü diğer uluslara da tanıtmak için çalışacaktır. Bu nedendir ki, geri kalmış ülke devrimleri, her şeyden önce bir “kültür devrimi” olmak zorundadır. Tarihin tanıdığı en köklü kültür devrimi ise “Kemalist devrimdir!”³⁹

Sanatçıların, düşünürlerin ve yazarların sosyal güvencelerinin sağlanacağını hükümet programına ekleterek telif haklarının sağlam kurallara bağlanmasına ve sanatçıya vergi yönünden kolaylıklar getirileceğinin de işaretini vermiştir. Ayrıca ülkede konservatuvarların ve sanat okullarının kurulup yaygınlaştırılmasına, bu alandaki yerel çalışmaların desteklenmesine, kültür ve sanat merkezlerinin çoğaltılmasına da önem vermiştir. Farklı ülkelerde yaşayan soydaşlarımızla ana dillerini ve kültürlerini yaşatmalarına ve geliştirmelerine katkıda bulunmak ve bu sayede söz konusu ülkelerle kültür alışverişlerimizi arttırmaya çalışmak için Kışlalı birçok adım atmış; Devlet Kültür Merkezi, Milli Müze, Türk Kültürü Araştırma ve Derleme Kurumu ve Devlet Arşivi kurmaya çalışılacağına da üzerinde durmuştur.⁴⁰ Bu çalışmaları yaptığı zamanlarda bir taraftan da köşe yazılarına devam etmektedir.

³⁸ Haldun Taner, “Kültürü Sağlam Yörüngeye Oturtmak”, *Milliyet*, 29 Ocak 1978.

³⁹ A. Taner Kışlalı, “Özal Devrimci, Atatürk Değil (!)”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1995.

⁴⁰ Selçuk Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 76-79. Ayrıca bkz. *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1978.

Hatta bir yazısında sergi çalışması yaptığını ve sonucunda sağ görüşlü yazarlar tarafından eşinin önceki dininin Hristiyan olması üzerinden yıpratma kampanyasına giriştiklerini belirtmiş, lakin ulusal kültür siyasetinden vazgeçmeyeceğini belirtmiştir.⁴¹

“Hastalıklı yapıyı sağlığa kavuşturup sonra özerkliğe yöneleceğiz”⁴² ifadesiyle Kışlalı Kültür Bakanlığının temel prensibini ortaya koyacaktır. İnsanı ve insanlığı düşüncesinin merkezine koyacak, ayrıca özgürlüğü tüm toplumlar için en temel amaç olarak tanımlayacaktır. Devletin ideolojisine önem vermeyip, tüm engelleri kaldırmak için çalışacaktır. Kültür politikasının insana yönelik olduğunu da vurgulayan Kışlalı, bu insanı “bildiğiyle yetinmeyen, sürekli bilgisini sınavan, tüm insanları bir tutan, kendi mutluluğunu tüm insanların mutluluğunda gören kendi kişiliğini geliştirirken tüm insanların gelişmesine çalışan” insan olarak tanımlayacaktır.⁴³

Ahmet Taner Kışlalı'nın Kültür Bakanlığı'ndaki en büyük hedefi; hükümetler değişse bile kalıcı bir kültür programı oluşturmaya çalışmak olmuştur. Kültür siyasetinin ulusal olabilmesi de ancak siyasal iktidarlarla birlikte değişmeyecek bir düzenlemeye kavuştuğunda olanaklıdır. Amaçlanan kültürel gelişmenin siyasal iktidarların egemenliğinin dışında kalabilmesinin ancak özerk bir kurumlaşma ile olanaklı olduğuna dikkat çekecek, böylelikle kültürel gelişmenin egemen ideolojinin baskısından kurtarılarak ona gerçekten ulusallık kazandırılabilceğini ifade edecektir.⁴⁴ Meclis tutanaklarındaki ifadeler baktığımızda kültür siyaseti, ulusal ve evrensel kültürle ilgili düşüncelerini anlayabiliriz.

“Ulusal kültür, evrensel kültüre çevrilemez. Ulusal kültür, zenginleşerek, evrensel kültürel değerlerin oluşmasına katkıda bulunabilir”⁴⁵ şeklindeki görüşüne binaen Bakanlığın farklı birimlerinde birçok düşünürü yer vermiştir.

Ahmet Taner Kışlalı, Meclis'te yaptığı bir konuşmasında “bizim kültür siyasetimiz, geçmişi başka bir deyişle, kültür kalıtımımızı, bugünü daha iyi anlamak,

⁴¹ A. Taner Kışlalı, “Kültür Bakanına Saldırıları”, *Yankı*, 5 Eylül 1978, s. 6.

⁴² *Milliyet Gazetesi*, 23 Ocak 1978.

⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 06 Mayıs 1978.

⁴⁴ A. Taner Kışlalı, “Ecevit Hükümetinin Siyaseti”, *Yankı*, 1 Ocak 1980.

⁴⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D: 5, C 10, 59. Birleşim (21.02.1979), s. 630.

bugünü daha iyi değerlendirmek ve geleceği kurmak için bir araç olarak kabul eder”⁴⁶ şeklindeki sözleriyle de izlenecek kültür politikasının amacına dikkat çekmiştir. Bu amaca yönelik olarak çok sayıda bilim insanı, sanatçı ve aydın tarafından gerçekleştirilen toplantılar ve çalışmalar sonucunda bir kültür programı yazılmıştır. “Kültür Siyaseti”⁴⁷ adıyla ifade edilen bu metinde; kültürün ne olduğu, ulusal kültürün içerisine nelerin girdiği, bunun nasıl derleneceği, nasıl korunacağı, nasıl geliştirileceği ve bu alanda neler yapılabileceği ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur.⁴⁸ Bu metinde Bakanlığın Kültür Siyasetindeki temel amacı belirlenecek; insanın içinde yetişeceği, doğal çevresiyle, öteki insanlarla ve toplumuyla çelişkilerini çözmeye yönelik olan çabalara açık bir toplumu geliştirmek ve Türk toplumunu kültürel çeşitlilik içerisinde bütünleştirecek koşulları sağlamak şeklinde bu amaç ifade edilecektir⁴⁹.

Kışlalı’nın Bakanlıktaki en önemli icraatlarından biri de; 1978 yılında kurulan Kültür Yüksek Kurulu’dur. İçerisinde Prof. Dr. Sadun Ersin, Prof. Dr. Osman Ersoy, Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, Dr. Cahit Kınay, Doç. Dr. Emre Kongar, Prof. Dr. Doğan Kuban, Aziz Nesin, Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek, Nijat Özön, Haldun Taner, İlhan Usmanbaş gibi akademisyen, aydın, filozof ve dilcilerin görev almıştır⁵⁰. 18 ay içerisinde 14 toplantı yaparak kalıcı bir kültür siyaseti oluşturmuşlardır.

Ahmet Taner Kışlalı’nın Kültür Bakanlığı döneminde Bakanlık tarafından üç ayda bir çıkarılmak üzere hazırlanan “Ulusal Kültür”⁵¹ dergisi ilk sayısını 1978 yılının Temmuz ayında çıkaracaktır. Daha çok araştırma, inceleme, deneme ve eleştiri türünde yazılar yayınlamayı amaçlamıştır.⁵² Bu derginin de ilk sayısında: “Bizim izleyeceğimiz kültür siyaseti, ulusal, demokratik ve halkçı olacaktır...” İfadesiyle de

⁴⁶ A.g.e., s. 633.

⁴⁷ “Kültür Siyaseti”, ile ilgili Bkz: Kışlalı, “Ecevit Hükümetinin Siyaseti”, *Yankı*, 1 Ocak 1980, s. 22-23.

⁴⁸ Alev Gözcü, *Tarih Yaşanmış Hayattır: Şerafettin Turan İle Söyleşi*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2008, s. 233-234.

⁴⁹ Budak, Gözcü, a.g.m, s. 441.

⁵⁰ “Türk Kültür, Sanat ve Yazın Dünyasından Haberler”, *Ulusal Kültür*, Yıl 1, Sayı 1, Temmuz 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s. 161.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1978; *Milliyet*, 25 Ağustos 1978.

⁵² A. Taner Kışlalı, “Ulusal Demokratik Halkçı Kültür Siyaseti” *Ulusal Kültür*, Yıl 1, Sayı 2, Ekim 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s. 1.

nasıl bir kültür politikası sergileneceğini açıklamıştır.⁵³ Bu derginin çıkarıldığı dönemde; Harf devriminin 50. Yılı sebebiyle etkinlikler yapılmıştır. Ulusal Kültür dergisinin yanı sıra Kışlalı'nın Bakanlığının ilk yıllarında, Bakanlık tarafından Aziz Nesin'in öyküleri Sırpça, Ecevit'in şiirleri ise Ermenice ve Almanca yayınlanmıştır. Ayrıca Nazım Hikmet'in şiir kitabı Amerika'da yayınlanmış, ABD'de Türk kültürü ve yazını üzerine, Fransa'da ise Türk folkloru üzerine çok sayıda eser yayınlanmıştır⁵⁴

Sansürün yoğun olduğu bu dönemde Kışlalı; “*Sanatla sansür bağdaşmaz*” diyecek ve Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte şu cümleleri kullanacaktır:⁵⁵

“Türk sineması... Uygulanma şekliyle... Önceki hükümetlerin tutumu sonucu, tamamen çağdışına düşmüş bir mevzuatın zorunlu olarak yarattığı bir durumdur. Biz bunun hızla değişmesini istiyorduk. Ancak bazı engeller, bir takım yasal engeller de dâhil, sansür tüzüğünü istediğimiz hızla değiştirmeye engel. Yaptığımız ilk taslak, çağdaş ölçütlere uymak için bazı zorlamaları da beraberinde getiriyordu. Onun için belli bir aşamada geri dönmek zorunluğu yasal olarak doğdu. Kısa zamanda bu değişecektir. Sansür Tüzüğü, Polis Örgütleri ve Salahiyetleri Yasasının çerçevesi içinde bir düzenleme getirecektir. Sinemanın tüm sorunlarını kapsayan yasa bu yasa olacaktır. Bu çerçeve içinde, sansür sorunu, çağın gereklerine uygun biçimde, kökten ve temelden halledilecektir.”

Sansür ile ilgili yazılarına devam eden Kışlalı, özellikle siyasi açıdan yapılan denetimlerin demokratik olmadığını ve bu tür denetimlerin bakanlığı döneminde kaldırılmaya çalışacağını ifade etmiştir.⁵⁶ İdeolojik tartışmalar içerisine girmeden düşüncelere saygı duyulması gerektiğini bu şekilde ülkede kültürel ortamın oluşturulabileceğini hedeflemiştir.

Kışlalı Bakanlığı döneminde bunlarla yetinmeyecek ve bir zamanlar Millî Eğitim Bakanlığının bünyesinde yer alan “Kültür Müsteşarlığı'nı”⁵⁷ kural ve kaideleri ile bir bütün haline getirip ona tabiri caizse ruh verecektir. Bu dönemde yapılan diğer çalışmaları da kısaca belirtmek faydalı olacaktır:

⁵³ A. Taner Kışlalı, “Ulusal Demokratik Halkçı Kültür Siyaseti” *Ulusal Kültür*, Yıl 1, Sayı 1, Temmuz 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s. 1-7.

⁵⁴ Türk Kültür, Sanat ve Yazın Dünyasından Haberler”, *Ulusal Kültür*, Yıl 1, Sayı 1, Temmuz 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s.162.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 31.07.1978.

⁵⁶ A. Taner Kışlalı, “Sansür Konusundaki Öneriler”, *Yankı*, 19 Şubat 1979, s. 19.

⁵⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Kantarcıoğlu, *a.g.e.*, s. 76-79.

- 19 Haziran 1979 tarihinde, müzeler, tarihi alanlar, tiyatrolar, opera ve bale sahneleri, senfoni orkestraları ve koro gelirlerini kültür-sanat projelerine aktarmak amacıyla DÖSİMM'in kuruluşu gerçekleştirilmiştir.⁵⁸
- İzmir Senfoni Orkestrası'nın kuruluşu, Kültür Bakanlığı'nın El-Hamra Sineması'nı satın almasıyla başlatılmıştır.⁵⁹
- 1970'te bir yangın sebebiyle zarar gören Atatürk Kültür Merkezi, Ahmet Taner Kışlalı'nın görev süresince restore edilmiş ve 6 Ekim 1978'de yeniden kültür-sanat etkinliklerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır.⁶⁰
- Kültür Bakanlığı bünyesindeki Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu; Ankara, İstanbul, Bursa, Bilecik, İzmir, Mardin, Trabzon, Kütahya, Antalya, Çanakkale ve Konya'da yer alan tarihi eserleri belirleyerek bunları "Korunması Gerekli Eserler" listesine eklemiştir.⁶¹
- İstanbul'daki Türk-İslam Eserleri Müzesi, onarım işlemlerinden geçirilerek ziyarete açılmıştır.⁶²
- Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait, ülkenin çeşitli kütüphanelerine yayılmış yazma eserlerin bir araya getirilip kataloglanması amacıyla Toplu Yazmalar Kataloğu (TÜYATOK) projesi hayata geçirilmiştir.⁶³
- Atatürk'ün doğumunun 100. yıl dönümü olan 1981'de hem Türkiye'de hem de dünya genelinde düzenlenecek törenlerle anma etkinlikleri yapılması planlanmıştır. Bu kapsamda Kültür Bakanlığı, Ankara'da bir kültür kompleksi ve ulusal müze kurulması görevini üstlenmiştir.⁶⁴

⁵⁸ "Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü", Erişim tarihi: 14 Şubat 2021, <http://www.dosimm.gov.tr/hakkimizda>

⁵⁹ Gözcü, *Tarih Yaşanmış Hayattır Şerafettin Turan İle Söyleşi*, s. 235.

⁶⁰ *Milliyet*, 7 Ekim 1978

⁶¹ *Cumhuriyet*, 06 Haziran 1978.

⁶² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D: 5, C 14, 49. Birleşim (21.02.1980), s. 535-536.

⁶³ Alev Gözcü ve Fevzi Çakmak, "Hasan Ali Yücel'den Türk-İslam Sentezine Cumhuriyetin Kültür Politikaları", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan Ali Yücel'den Günümüze Eğitim, Bilim, Kültür Politikaları Sempozyumu*, 25-26 Şubat 2011, İzmir, s. 288; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D: 5, C 14, 49. Birleşim (21.02.1980), s. 535.

⁶⁴ Budak, Gözcü, *a.g.m.*, s. 446.

- Kültür Bakanlığı tarafından yürütülen Sinema Yasası üzerine çalışmalar kapsamında, 11-12 Mayıs 1978 tarihlerinde Atatürk Kültür Merkezi'nde Birinci Sinema Kongresi düzenlenmiştir.⁶⁵

Ahmet Taner Kışlalı hakkında; “*tutum ve davranışlarıyla Türk kültürünü ve dilini yozlaştırdığı*” iddiasıyla gensoru açılmasına yönelik Meclis Başkanlığına önerge sunulmuştur.⁶⁶ Kışlalı; hakkında verilen gensoru önergesiyle ilgili olarak birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasında çoğulcu demokrasinin Marksizm, Leninizm, Komünizm zannedildiğini; oysa çoğulcu demokrasinin toplumda çıkarları birbirinden farklı olan grupların varlığını doğal olarak değerlendiren ve bunlar arasında eşit koşullar altında bir mücadele sonunda bir dengenin oluşmasını bekleyen demokrasi demek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca önergede milli kültür varlığını evrenselliğe dönüştürmek istemekle suçlandıklarına dikkat çekerek böyle bir şeyin mümkün olamayacağını, yani ulusal kültürün evrenselliğe dönüşmeyeceğini, olsa olsa ulusal kültürün zenginleşerek evrensel kültürel değerlerin oluşmasına katkıda bulunabileceğini dile getirmiştir.⁶⁷ Meclis’te yapılan bu ön görüşmelerin ardından Ahmet Taner Kışlalı hakkında verilen gensoru önergesi reddedilmiştir. Kariyerinde birçok güzel eserler veren Kışlalı’nın Kültür Bakanlığı bölümünü Haldun Taner’in sözleriyle özetlemek istiyorum: “*kültür politikası sorununu gereğince önemsemi. Bunun saptanması işini de yeni bir güce, bizatihi yurdun sanat ve kültür adamlarına yükledi. Onların yüzde seksenini seferber etti.*”⁶⁸

1.5. 12 Eylül Sonrası Kışlalı

Nasıl ki 1971 muhtırasından sonra Hacettepe’den gönderildiyse 1980 darbesinden sonra da siyaset sahnesinden çekilecekti. Kültür Yüksek Kurulu için söylediği, “*Demokratik bir ülkede zorunlu iktidar değişikliklerinin üstünde, ulusal kalıcılıkta, sürekli, geniş kapsamlı bir kültür siyaseti*” belirleyecekti belki ama zorunlu iktidar değişikliklerine bir çözüm bulamayacaktı. Kışlalı yazılarında özellikle 12 Eylül’e giden sürecin adeta resmini çekercesine tespitini yapmıştır. Özellikle sağ ideolojik

⁶⁵ “Türk Kültür, Sanat ve Yazın Dünyasından Haberler”, *Ulusal Kültür*, Yıl 1, Sayı 1, Temmuz 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s. 166-171.

⁶⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D: 5, C 10, 50. Birleşim (12.02.1979), s. 544.

⁶⁷ *Tutanak Dergisi*, s. 554-555.

⁶⁸ Haldun Taner, “Yıl Biterken”, *Milliyet*, 31 Aralık 1978.

partilerin iktidar sahibi olduğu zamanda birtakım örgütlenmelere giderek toplumu kutuplaştırdıkları, işçi eylemlerini destekleyerek ülkeyi adeta askeri müdahaleye hazır konuma getirdiklerini, yapılan bu tip planların düzen ve rejim değişikliğini beraberinde getirebileceğini ifade etmiştir.⁶⁹ 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yeniden Ankara Üniversitesine dönecek ve Siyaset Bilimi dersleri vermeye devam edecektir. Üniversite yıllarında gerek verdiği derslerde, yazdığı tezlerde ve köşe yazılarında Demokrasi kültürünü, ruhunu ve dinamiklerini daima ön planda tutacaktır. Sosyal demokrasi, demokratik sol, sosyalizm, Marksizm kavramlarına yaklaşımı; demokratik bir yönetimin kurumsallaşmasında hangi dinamikleri önemseydiği; ordu-siyaset ilişkisini nasıl değerlendirdiği ve Kemalizm'i⁷⁰ tarihsel bağlamı içinde yorumlama şeklini bu yıllarda yazdığı köşe yazılarından anlamaktayız.⁷¹ İleriki bölümlerde bu kavramlara geniş bir yer vereceğiz. Sıtkı Uluç'un kaleminden Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesindeki yıllarını kısaca şu satırlarla özetlemek isterim: "Bilime, öğrencilere adanan yıllar. Savunduğu düşüncelere karşıt görüşleri ileri süren, bunu bir tutarlı çerçevede dile getiren öğrencilere en yüksek notu veren hoşgörülü, sonuna dek demokrat öğretmen. Eşini trafik kazasında yitirdiği günün ertesinde, kolu sarılı derse giren öğretmen..."⁷²

Kışlalı 1980'li yılları Üniversiteden takip edecektir. 1987 yılında "Siyaset Bilimi" adlı çalışmasını yayımlayacak ve 1988 yılında aynı bölümde Profesörlük unvanını alacaktır. Seksenli yıllar tabiri caizse normal geçecekti Kışlalı için. Fakat doksanlar ilklerin ve sonların dönemi olacaktı. 1991 yılında Cumhuriyet gazetesinde "Haftaya Bakış" isimli köşe yazılarına yer verecektir. Tarihi anlamaya ve anlatmaya çalışacaktır. Dostlarından Şefik Kahramankaptan onu şöyle anlatacaktır:

"Deyim yerindeyse Atatürkçü mürşit olup çıkmıştı. Çoğu kez aradığında Anadolu'nun veya Avrupa'nın bir kentinde oluyordu. Bazen dinlemeyi çok istediği bir konseri, temsili kaçırıyor, ama Atatürkçü düşüncüyü anlattığı konferansları bir görev anlayışı içinde asla ihmal etmiyordu..."⁷³

⁶⁹ A. Taner Kışlalı, "Rejime Yönelik Bir Plan", *Yankı*, 26 Mayıs 1980, s. 6.

⁷⁰ A. Taner Kışlalı, "Geliyoruz... Geleceğiz... Yakındır!.", *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1994.

⁷¹ Özkandaş, *a.g.m.*, s. 480.

⁷² Uluç, *İki Türkün Ölümü*, s. 183.

⁷³ Uluç, *Prof. Ahmet Taner Kışlalı ve Kemalizm*, s. 145.

Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı (ANAÇEV)in kurucularından olacaktır. 1993 yılında Fransız Ulusal Liyakat Nişanı verilecektir. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ve Atatürkçü Düşünce Derneğinin çalışmalarına katılacak, ADD'nin genel başkan yardımcılığı görevinde bulunacaktır. 9 Eylül 1995 yılında Nilgün'ü trafik kazasında kaybedecektir. Bu kayıp ona çok ağır gelecektir. Bir anısında şu cümlelerle kendini avutacaktır: “Bazen Nilgün'ün buralarda olduğunu, etrafımda dolaştığını hissediyorum. Evin yanındaki elektrik lambası uzunca süredir yanmıyordu. Belediyeye gerekli başvurular yapıldıysa da sonuç alamadık. Nilgün'ü toprağa verdiğimiz günün akşamı, aylardır bozuk olan lamba bir anda yanıverdi. Sanki bana *buradayım* mesajı veriyordu.”⁷⁴ Bu kazada kendisi de ağır yaralanacak, kazaya karışan ve ölen motosiklet sürücüsünün ailesine geçmiş olsun ziyaretine gitmesine rağmen “katil” olmakla itham edilecektir.⁷⁵

Nisan 1997 yılında ikinci eşi olacak Nilüfer ile evlenecekler. Talihsizlikler yakalarını bırakmayacaktı. Hamile kaldığı erkek bebeğini doğduğunda kaybedecek, ardından annesini trafik kazasında yitirecekti. Bu olumsuz hava 22 Eylül 1999 yılında üçüncü kızları Nilhan Nur'un doğumuyla biraz olsun dağılacaktır. Ne Nilhan babasını tanıyacaktır, ne de Kışlalı kızını. Gazeteci Hincal Uluç bir köşe yazısını Nilhan'a ayıracaktır ve “Görmediğim babam Ahmet!” başlığıyla babasını hep düşlerinde yaşadığını, ailesinden dinlediğini, yazacaktır. Yirmi bir yıl sonra benim Ahmet'imde hepsi var. Artık tablom rengârenk...⁷⁶” diyerek son verecektir satırlarına.

Aslında suikast konusunda Kışlalı tedbirli davranmaktadır. Genelde aracını çalıştırmadan önce çevresini kontrol ederek aracını çalıştırır, hatta ilk önce eşi aracı çalıştırıp o şekilde seyahat ederlerdi. Ahmet Taner Kışlalı, 21 Ekim 1999 günü saat 09:40'da Cumhuriyet Gazetesine yazdığı son yazısını faksleyecek yaklaşık 19 dakika sonra evinden çıkacaktır. Bu yazı son yazı, bu çıkış son çıkış olacaktı. “Kınıyorum”⁷⁷ başlıklı son yazısında Türkçeyi ve Türk gibi düşünmeyi yazmıştır. 06 GK 377 plakalı aracına yönelik Kışlalı, aracının ön camı ile kaput arasına yerleştirilmiş poşeti almak

⁷⁴ Uluç, *İki Türkün Ölümü*, s. 225

⁷⁵ Uluç, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁶ “Hincal Uluç köşesini bir günlüğüne Ahmet Taner Kışlalı'nın kızına bıraktı”, Erişim tarihi: 08 Temmuz 2023, <https://www.gercekgundem.com/medya/224382/hincal-uluc-kosesini-bir-gunlugune-ahmet-taner-kislalinin-kizina-birakti>

⁷⁷ Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ekim 1999.

için elini uzattığı anda büyük bir patlama meydana geldi. Patlamanın etkisiyle sol kolu kopan Kışlalı, eşi tarafından Bayındır Hastanesi'ne götürüldü. Saat 10:02'de kalp koroner atışı durdu, nabızı hızlandı ve bilinci kapandı; böylece Tıp Fakültesi Hastanesi'ne sevk edildi. Operatör Dr. Hasan Karakiş tarafından yapılan muayene sonucunda öldüğü tespit edildi. Ölüm raporu yine Hasan Karakiş tarafından hazırlandı ve Dr. Ersin Kaya tarafından basın açıklamasıyla duyuruldu.

Kızları Altınay ve Dolunay, babalarının ölüm haberini Brüksel'de iken alacaklar ve ilk uçakla Ankara'ya döneceklerdir. Tarifi mümkün olmayan bu acıyı yüreklerine gömecekler ve görevleri gereği basına bir açıklama dağıtacaklardır. "Her şeyden önce, babamız Ahmet Taner Kışlalı'nın katledilmesiyle yaşadığımız büyük acıyı paylaşan herkese, ailemiz adına teşekkür etmek istiyoruz... Bir de temennimiz var: Bu cinayet, Türkiye'nin son dönemde attığı adımlar önünde bir çelme işlevi görmesin..."⁷⁸ diyerek tıpkı babalarının son yazısının tarifini yapacaklar. Kışlalı'nın kızları sadece basına değil dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'na da bir mektup yazacaklar. Bu mektupta TSK'nın verdiği mücadele ve babasının kuruma olan saygısı belirtilmiş, yaptıkları tüm katkılardan dolayı başkan nezdinde orduya teşekkür edilmiştir.⁷⁹ TSK bu mektubun gereğini yaparcasına tören günü neredeyse tüm kadrosuyla sahada olmuştu. Öncesinde faili meçhul kalan Uğur Mumcu, Muammer Aksoy ve Bahriye Üçok gibi bu olayın da aynı akıbete uğramasını kimse istemeyecekti. Gerçek azmettiricilerin kim olduğu, amaçlarının ne olduğu ve açığa çıkarılmasının elzem bir olay olduğu kanaati hâkimdi. Çalışmalar çok yönlü yapılacak, deliller toplanıp ifadeler alınmıştır.

Emre Kongar, *Bir Türkün Ölümü* kitabının önsözünde; "Canice katledilmeseydi, belki de çevresinde toplanan gençler ve Atatürkçü aydınlarla birlikte, Atatürkçü ve demokrat bir sol parti oluşumu başlatabilirdi. Bu olasılığı benimle konuşmaya başlamıştı bile..."⁸⁰ şeklindeki ifadesiyle ideallerini gelecek nesillere aktarmıştır. Burada dikkat edeceğimiz nokta fikirlerin ve mücadelenin sonuçlanmadan sona erdirilmesidir. Ülkenin siyasi ve toplumsal olarak karanlığa itilmeye çalışıldığı zaman diliminde, Sosyal Demokrasiyi ve Atatürkçülüğü sentezleyen, öğrenci

⁷⁸ Uluç, *İki Türkün Ölümü*, s. 258-260.

⁷⁹ Mektup, 26 Ekim 1999 tarihinde yazılmıştır. Bkz. Uluç, *a.g.e.*, s. 262.

⁸⁰ A.Taner Kışlalı, *Bir Türkün Ölümü*, s. 13-14.

ayaklanmalarında görevi pahasına gençliğin kazanılması için yanında duran, hür vicdanı gereği siyaset yaptığı partisini eleştirebilen bu çağdaş yurtseverin katledilmesi, Türk Demokrasi tarihine kara bir leke olarak geçecektir.

“Atatürk ve Batı” isimli makalesinde Kışlalı; “Batı Atatürk’ü istemedi, çünkü çıkarlarına aykırı idi. Ama bükemediği eli öpmek zorunda kaldı...” diyerek objektif şekilde medeni diye tabir edilen büyük devletlerin içinde bulunduğu durumu belirtecektir. Türkiye üzerindeki emellerini “Mazlum milletlerin kalbi ve kulağı Ankara’da idi. Daha şimdiden dünün harap kasabası Ankara, Londra’nın önüne geçti” diyen A. Toynbee’nin sözüyle de ülkemize karşı tutum ve davranışların boyutunu somut olarak ortaya koyacaktır.⁸¹ Atatürk’ün Batılılaşma ve Çağdaşlaşma mücadelesinde Batı’nın desteğini almadan yapmaya çalıştığını, taklitçilikten uzak durulması gerektiğini, Kemalizm’in bir anlamda Batıya karşı Batılılaşma anlamı taşıdığını her platformda dile getiren Kışlalı, hiç beklemediği bir sonla karşılaşmıştır. 17 Ekim 1999 da Cumhuriyet’teki *Tanrıyı Kim Kullanır?*⁸² başlıklı yazısında; Atatürk ve Cumhuriyet ile sorunu olan güç odaklarını yazacak ve o dönem devlete nasıl sızdıklarını anlatacağı. Sonuç olarak 21 Ekim 1999 günü bombalı saldırı sonucu yaşamı son bulacaktı.

⁸¹ A.Taner Kışlalı, *Bir Türkün Ölümü*, s. 20-21.

⁸² Bkz. *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1999.

2. Bölüm

1960 SONRASI TÜRKİYE’NİN SİYASAL ve SOSYOEKONOMİK TARİHİNE GENEL BAKIŞ

2.1. 1960 Darbesi, Basın ve Öğrenci Ayaklanmaları

Darbe genel anlamıyla, devlet içinde bulunan bir gücün yönetimi ele geçirmesi olarak tanımlanabilir. Bu darbeler zaman zaman diktatörlüklere karşı gerçekleştirilmiş olabileceği gibi demokratik yönetimlere de yönelik olmuştur. Günümüzde hala bazı ülkelerde görülen darbe yöntemi, gelecekte de muhtemelen yaşanmaya devam edecektir. Tam anlamıyla demokrasiyi benimseyemeyen ve ekonomik açıdan bağımlı olan milletler, maalesef bu tür uygulamalardan kaçamamaktadır. Darbeler bazen ordu tarafından gerçekleştirilirken, bazen de farklı bir grup veya düşünceye sahip insanların bir araya gelerek oluşturduğu örgütler aracılığıyla hayata geçirilir.⁸³

Kışlalı, orduların pozisyonlarını; geri kalmış ülkelerde sermaye ve emekçi kesimlerinin güçsüzlüğünden ordunun rejimin içindeki ağırlığını arttırdığını, bu yüzden de fikir ayrılıkları yaşadıkları ülkelerin hükümetlerini, o ülkenin içindeki silahlı güçlerle devirerek, kendi çıkarlarına uygun hükümetleri göreve getirdiklerini ifade etmiştir.⁸⁴ Bu şekilde dış müdahale suçlamasıyla karşılaşmazlar. Bu tür olaylar yaşanırken, insanlar özgürlüklerinin ve demokrasinin kaybolduğunun farkına varamazlar. Ancak bu olaylar kendilerini doğrudan etkilediğinde, destekledikleri güçlerin dış destekle bile geleceğini riske attığının farkında bile olamazlar.

Askeri müdahaleler genellikle az veya orta gelişmiş ülkelerde gerçekleşir ve devletin içindeki güç odakları, mevcut hükümeti görevden alarak ülke yönetimine el koyarlar. Bu tür girişimler bazen darbeyi gerçekleştirenlerin kendi arzuları doğrultusunda olabilirken, genellikle birçok darbe yabancı ülkelerin desteğiyle gerçekleşmektedir. Darbeler sadece silahlı müdahaleyle değil, bazen ordunun veya diğer güç odaklarının mevcut hükümete korku ve baskı uygulayarak istedikleri kararları almasını sağlamasıyla da gerçekleşebilir. Bu, bir mektup veya bir basın açıklaması şeklinde de olabilir. Bu tür durumlar karşısında ülke yöneticileri, görevden

⁸³ Osman Ağır, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 15, sayı: 1, 2018, s. 3.

⁸⁴ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018, s.72.

alınma endişesiyle ordu veya diğer güç odaklarının taleplerine uymak zorunda kalabilirler.⁸⁵

Darbecilere duyulan beklentilerin temel nedenlerini birkaç nedene bağlayabiliriz. Bunlardan ilki, halkın demokrasi kavramını tam olarak anlayamamasıdır. Oy kullanmayı, ülkenin, toplumun ve ailenin çıkarları için değil, körü körüne bir bakış açısıyla değerlendirmesi bu duruma örnek teşkil eder. Eğitim düzeyinin yetersiz olması, demokrasiyi anlama konusunda önemli bir engeldir. Diğer bir faktör ise darbeci güçlerin, medya organlarını etkileyerek, halka darbeci düşünceleri benimsetmesidir. Demokratik ülkeler gibi Türkiye’de ordunun siyasete müdahil olmasını kabul etmeyecek; Kışlalı, Atatürk’ün 1924 yılı TBMM açılış konuşmasındaki şu ifadeleri ile durum tespiti yapmıştır: “*Sayın üyeler, ülkenin genel yaşamında ordunun siyasetten soyutlanması Cumhuriyetin her zaman göz önünde tuttuğu temel bir ilkedir. Şimdiye kadar izlenen bu yolda Cumhuriyet orduları vatanın güvenilir ve güçlü bekçileri olarak saygın ve kuvvetli kalmışlardır.*”⁸⁶

Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanan ilk darbe teşebbüsü 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşti. O dönem iktidarda olan Demokrat Parti’ye karşı yapılan bu askeri müdahale sonucunda parti hükümetten uzaklaştırıldı. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in ilk yıllarında TSK’nın üst düzey komuta kademesinde yaptığı değişiklikler ve iktidarı dönemindeki izlediği bazı politikalar siyasi olarak kendi sonunu getirecektir. 150 Albay ve 15’in üzerinde General 2-3 aylık süre zarfında emekliye sevk edilecektir⁸⁷. Yaşanan bu olaylar gösteriyor ki, orduların ideolojileri olmamalıdır. Eğer iktidarlar kendi ideolojilerini ordulara yüklemeye kalkarsa bir gün kendi ideolojilerinde sandıkları bu güce boyun eğmek zorunda kalabilirler.⁸⁸

Menderes, askeri karşısına alan bu taktik hatanın devamında çıkarttığı kanunlar ve değişiklikler ile basın üzerinde de cebri uygulamalara gidecektir. Aslında basının partiye bakış açısı ilk dönemlerde genelde olumludur yöndedir. Gazeteciler, tek parti

⁸⁵ Samet Ertem, *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Basına Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2021, s. 1.

⁸⁶ A.Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 74.

⁸⁷ Cüneyt Akalın, “1950’de Orgeneral Nafiz Gürman’ın ve Arkadaşlarının Tasfiyesi Neyle İlgili?”, *Mülkiye Dergisi*, cilt: 26, sayı: 233, 2014, s. 140-141.

⁸⁸ A.Taner Kışlalı, “Ordunun İdeolojisi”, *Yankı*, 25 Ekim 1982.

döneminde yaşadıkları bütün sorunların Demokrat Parti⁸⁹ iktidarı ile birlikte sona ereceğini düşünmektedir. Öyle ki Cumhuriyet Halk Partisi yanlısı olan gazetecilerin bile o dönem de Menderes'in partisine destek verdikleri de görülmüştür⁹⁰. Demokrat Parti'nin iktidarının başlangıcında basına sağlanan bu serbest ortam, memnuniyetle karşılandı. Basın rahat bir nefes aldı. Ancak, hükümet ile basın arasındaki yakın ilişkilerin bu huzurlu ortamı sürdürmesi uzun sürmedi. İktidara geldikten sonra basını destekleyen yasalar çıkaran Demokratlar, dengeyi bozan eleştirilere maruz kalmalarıyla birlikte, yasaları kendi lehlerine değiştirerek basını kontrol altında tutmaya başladılar. Bu tür baskılar özellikle Menderes'in açıklamalarına yansdı:⁹¹

Ben halk adamıyım; başta muhalefet ve baskı grupları olmak üzere benim karşımdakiler halkın düşmanıdır. Bu düşmanlar, iktisadi kalkınma yüzünden halkın geçici olarak içine düştüğü sıkıntıları sömürüp onu aldatmak istemektedirler. Ben bu nifak yuvalarını ezip halkın aldanmasını önlemeliyim. Halk bu tutumu anlayışla karşılayacaktır. Ancak bu sefer, bu azınlıktakiler beni devirmek için ihtilal yolunu deneyeceklerdir. Bu halk düşmanlarının beni devirip halkın başına tünemelerini önlemek için her türlü vasıtayı kullanmak benim hakkımdır.

Menderes iktidarının 'yükseliş dönemi'⁹² olan 1954-55'li yıllarda basınla yaşanan gergin hava, karşılıklı sansür ve eleştiri taktikleriyle devam edecektir. 1950-1960 yılları arasında basın mensuplarına yönelik toplam 2300 basın davası açılacak, bu davalarda ceza alan 867 gazeteci hapse mahkûm edilecektir. Halktan aldıkları yüksek oy, Demokrat Parti'nin basının desteğine ihtiyacı olmadığı düşüncesini doğurmuş olabilir. Bu nedenle, basın özgürlüğüne karşı hiç tereddüt etmeden baskı uygulanmıştır. İktidarın bu yaklaşımı, muhalefet ve basından oluşan güçlü bir tepkinin doğmasına yol açmıştır. Her iki taraf da seçim sonuçlarının şüpheli yönlerini ve halkı kışkırtan olayları basın aracılığıyla vurgulamaya çalışmıştır. Ayrıca, 'oyların gizli sayımı' konusu, İnönü dahil bazı çevreler tarafından abartılmıştır.⁹³

⁸⁹ Sina Akşin, "Demokrat Parti'nin Kurulması", *Tarih ve Toplum*, cilt: 9, sayı: 53, (Mayıs 1988), s. 13-15.

⁹⁰ Halil Emre Deniz ve Mehmet Özçağlayan, "Demokrat Parti Döneminde Basın-Siyaset İlişkisi ve Resmi İlanlar İle Besleme Basın'ın Yaratılması", *1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi*, 5-7 Mart 2020, Kars. s. 2.

⁹¹ Cem, Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 144.

⁹² Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 46.

⁹³ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 61.

İktidarın yaptığı diğer bir hareket ise İnönü'nün gezilerinin araştırılması sebebiyle kurdurduğu Tahkikat Komisyonudur. Olayları incelemek ve perde arkasındaki kişi veya kişileri tespit etmek, ülkede ve yönetimde otoriteyi tekrar kurmak amacıyla 12-15 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonu kurulur. Komisyona çok geniş yetkiler verilir. İnönü bu komisyona cevaben Mecliste yaptığı konuşmada; "Şartlar tam olduğunda milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam"⁹⁴." diyerek darbecilere yeşil ışık yakacaktır. İnönü kendisine karşı kurulan komployu resmen lehine çevirecek ve usta bir devlet adamı olduğunu gösterecektir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocaları Komisyonu Anayasa'ya aykırı bulacaklar ve Üniversitelerde sadece hocalar değil, öğrenciler de komisyona çok büyük tepki vereceklerdir. Tarihe "28-29 Nisan Öğrenci Olayları" diye geçecek ve yaşananları darbeye taşıyacak olaylar patlak verecektir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocaları derslerde Hükümet aleyhine konuşacak ve öğrencileri eylem yapmaları konusunda cesaretlendireceklerdir. Ülkede başlayan bu öğrenci ayaklanmalarının zarar verici boyutlara ulaşmasındaki sebeplerden biri de Kışlalı'nın tabiriyle; "öğrencilerin henüz proleterleşme sürecinin başlangıcında bulunmalarıdır."⁹⁵

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinden itibaren partinin yönetimini benimsemeyen ve hoşnutsuzluğunu belli eden ordu, iktidarda sadece İnönü'nün CHP yönetimini görmeyi istemiştir. Belki de bu hareket İnönü'nün komutanlığına içten gelen bir saygının dışavurumudur.⁹⁶ Bu düşünce ile bir grup subay, seçimlerden hemen sonra İnönü'ye başvurarak hükümeti devirmeye hazır olduklarını bildirecekler, ancak İnönü bu isteği geri çevirip iktidarı milli iradenin temsilcilerine teslim etmeyi uygun görecektir⁹⁷. Bu hareket İsmet paşanın devlet adamlığına layık hareket olacaktır, ordunun siyasetten ayrı ve bağımsız olduğunun da samimi bir göstergesidir. Ordu darbe hazırlıklarını hızlı bir şekilde devam ederken, darbenin çok yakın olduğu mesajı Demokrat Parti'ye belirgin bir şekilde verilmiştir. 21 Mayıs 1960 tarihinde, Harp okulu öğrencilerinden ve subaylarından oluşan bir

⁹⁴ Ümit Erdoğan, *Demokrat Parti ve 1960 İhtilali*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2006, s. 36.

⁹⁵ A. Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 40.

⁹⁶ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 78.

⁹⁷ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 151.

grubun hükümet karşıtı sessiz protesto yürüyüşü ile 27 Mayıs İhtilalinin öncü hareketi kendini belli etmiştir. Hükümete verilen bu sessiz mesaj, partide paniğe neden olmuştur. Ancak bu sessizliğe karşı bir önlem alma yoluna gidilmeyerek, darbenin ayak sesleri olan sessiz gösteriye karşı hükümette sessiz kalarak cevap vermiştir⁹⁸.

Yaşanan tüm bu gelişmeler Menderes cephesinde normal karşılanmış, tedbir almaktan ziyade yurt gezilerine devam edilmiştir. 1960 yılında Eskişehir ve Konya'daki gezilerde yaşanan olaylar somut olarak darbenin habercisi niteliğindedir. On yıl önce, alkışlar ve tezahüratlar eşliğinde, milyonların umudu olarak yönetime gelen Menderes iktidarı, yoğun bir hınç havası içinde, planlı ve ani bir askeri darbe ile son bulmuştur. Ne gariptir ki bir darbe ile son bulan DP iktidarı devamında ordunun tüm müdahalelerine rağmen Adalet Partisi adıyla tekrar kurulacak ve iktidarı ele geçirecekti. Bu sistem sivil yaşamı düzenlemeye uygun olmadığı için ne yazık ki askeri otorite varlığını fırsat buldukça hissettirmeye devam edecektir.⁹⁹ Darbeden sonra Millî Birlik Komitesi adıyla bir askerî yönetim kurulacak ve ülke 1961 seçimlerine kadar başında Cemal Gürsel'in bulunduğu bu komite tarafından idare edilecektir¹⁰⁰.

Darbenin ardından tutuklananların çoğu, günümüzde Demokrasi Adası olarak bilinen Yassıada'ya götürüldü. Yargılamalar sonucunda, DP yönetiminde yer alan 15 kişiye idam cezası verildi. Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun idam cezaları onaylandı. Celal Bayar'ın cezası ise yaşlılık nedeniyle hapis cezasına çevrildi. Dışişleri ve Maliye bakanlarının idam cezaları 16 Eylül 1961'de, başbakan Adnan Menderes'in cezası ise 17 Eylül 1961'de infaz edildi. Demokrat Parti kapatıldı. 1946'da başlayan çok partili hayatın umutları, demokratik yollarla iktidar değişimi, hak ve özgürlüklerin gelişimi ve demokrasinin kurumsallaşması adına elde edilen tüm kazanımlar bu darbe ile sona erdi.¹⁰¹ Kışlalı bu askeri müdahaleleri genellikle ülkenin içinde bulunduğu toplumsal

⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 405.

⁹⁹ A. Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018, s.339.

¹⁰⁰ Sevinç Yıldız, *Sosyal Kimlik Kuramına Göre Türk Romanında 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2021, s. 45.

¹⁰¹ Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı:13, 2006, s. 155-171.

ve ekonomik sorunlar üzerinden değerlendirir. Ülkedeki huzursuz ortam orduyu da huzursuz etmekte ve özellikle subay kesiminin ekonomik sıkıntılar çekip siviller karşısındaki zayıf durumu neticesinde 27 Mayıs başta olmak üzere diğer tüm darbeleri giden yol kolaylaşmaktadır.¹⁰²

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin basına yansımalarını başlıklar halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

Tercüman Gazetesi: "Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz"¹⁰³

Milliyet Gazetesi: "Gürsel Diktatör olmayacağım dedi" ve "Meclis Feshedildi"¹⁰⁴

Hürriyet Gazetesi: "Yurtta tam bir huzur hüküm sürüyor. Yeni anayasa hazırlıkları ilerliyor. Büyük Millet Meclisi Fesh Olundu. Parti faaliyetleri yasak edildi. Bütün üniversiteler açılacak. Kütahya yolunda yakalanan ve Ankara'ya getirilen Menderes istifa etti."¹⁰⁵

Vatan Gazetesi: "Bütün mes'uller mevkuf. Mahkûm gazeteciler bu sabah serbest bırakıldılar. Büyük Millet Meclisi dün feshedildi. Yakalanan bütün resmi şahısların harb okulunda oldukları bildiriliyor. Profesörler heyeti anayasa için hazırlıklarına başladı."¹⁰⁶

Ulus Gazetesi: "Türk silahlı kuvvetleri bütün memlekette idareyi ele aldı."¹⁰⁷

2.2. 1961 Anayasasının Kısa Tahlili

"Türkiye'nin önemli sayılan bütün sorunlarını anayasaya konacak tılsımlı maddelerle çözümlenmek."¹⁰⁸ 27 Mayıs sonrası anayasa çalışmalarından beklenen temel fikri Mümtaz Soysal bir cümleyle özetleyecektir. Hazırlık süreci dört buçuk ay

¹⁰² Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 328-329.

¹⁰³ "Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz", *Tercüman*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁴ "Gürsel Diktatör olmayacağım dedi ve Meclis Feshedildi", *Milliyet*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁵ "Yurtta tam bir huzur hüküm sürüyor. Yeni anayasa hazırlıkları ilerliyor. Büyük Millet Meclisi Fesh Olundu. Parti faaliyetleri yasak edildi. Bütün üniversiteler açılacak. Kütahya yolunda yakalanan ve Ankara'ya getirilen Menderes istifa etti", *Hürriyet*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁶ *Vatan*, 28 Mayıs 1960, s.1.

¹⁰⁷ "Türk silahlı kuvvetleri bütün memlekette idareyi ele aldı", *Ulus*, 28 Mayıs 1960, s.1.

¹⁰⁸ Mümtaz Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 33.

süren ve 9 Temmuz 1961 tarihli referandumda %60,4 oranında kabul edilen 1961 Anayasası, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren 38 kişilik askeri cunta olan Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından oluşturulan Temsilciler Meclisi'nde hazırlanmış ve son şeklini bu komite belirlemiştir. Yönetime el koyan silahlı kuvvetler, Anayasa'yı meşru bir temele oturtmak amacıyla anayasanın, "hukuk dışı eğilim ve uygulamalarıyla meşruiyetini kaybetmiş bir iktidar karşısında Türk Milleti'nin direniş hakkını kullanarak gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Devrimi" olarak belirtilecektir.¹⁰⁹ 1961 Anayasasının temel meselesi demokratik rejimin inşası ve korunmasıdır. Ayrıca 1961 Anayasası'nı hazırlayanlar hukukî güvencelerle sağlama alınmış bir demokrasiyi inşa etme hedefini gütmüşlerdir. 61 Anayasasının diğer önemli özelliği; "Nisbi Temsil Sisteminin" olmasıdır. Kışlalı bu sistemin tek parti diktasını zorlaştırdığını belirtmektedir.¹¹⁰ Bu anayasanın diğer bir özelliği de kendisini TBMM dahil tüm kurum ve kuruluşların üzerinde konumlandırarak "üstün ve bağlayıcı" olmasıdır. Anayasa'ya verilen bu üstünlük ve bağlayıcılığın tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi ve yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemek amacıyla da Anayasa Mahkemesi kurulmuştur¹¹¹. Böylece Türk anayasa tarihinde ilk kez yasaların yargısal denetimi kurumsallaşmıştır. 1961 Anayasası ile ilgili Yakup Kadri: "27 Mayıs zaferinin ilk gününden itibaren Ulus'un bütün yazılarında yeni bir Atatürk çağına kavuşmanın sevinci;"¹¹² Falih Rıfkı Atay ise, "ordunun anayasayı ve insan haklarını görmezden gelen bir partizanlık diktasının ve Atatürk Türkiye'sinin ufuklarını karartan, büyük bir tehlikenin önüne geçtiğini ve milli şeref ile itibarı kurtardığını" beyan etmiştir.¹¹³

2.3. Sol ve Sağ İdeolojik Akımlar Üzerinden Türkiye'de Sosyal Hayat

Bu dönemin sosyal hayatını şekillendiren en önemli unsur, şüphesiz Türkiye'de aşırı solun güçlenerek toplumsal hayatı etkileyecek eylemlere girişmesi ve bu eylemlere engel olmak isteyen aşırı sağ/milliyetçi gruplarla çatışmalarıdır. Askeri müdahalelerle geçen bu yıllar şüphesiz beraberinde birtakım fikirlerin oluşmasına yol açacaktır. 1961 Anayasasının özgürlükçü ama bir o kadar müdahaleci yapısı toplum

¹⁰⁹ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 32.

¹¹⁰ A.Taner Kışlalı, "Rejimin İstikrarı", *Yankı*, 22 Ekim 1973.

¹¹¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s. 39.

¹¹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Atatürk Çağı", *Ulus*, 5 Temmuz 1960.

¹¹³ Falih Rıfkı Atay, "Ordu Vazife Başında", *Dünya*, 28 Mayıs 1960.

nezdinde de aynı şekilde karşılık bulacaktır. Yani ideolojiler eylem aşamasına geldiğinde askeri bir tepkinin oluşması da kaçınılmazdı. Hatta siyasi partiler bile dikta rejimiyle ittifak yaparak hayatta kalabiliyorlardı.

Bu dönemde Sol ideoloji etrafında toplanan ve yönlendirilen bazı gruplar vardır: Türkiye İşçi Partililer, Milli Demokratik Devrimciler, Yön'cüler,¹¹⁴ DİSK'e mensup olanlar. Bu grupların asıl hedefi ülkede sosyalist bir sistem kurmaktır. Ancak, yöntemleri ve faaliyetleri konusunda farklılıklar gösterirler. TİP, sosyalist düzeni yasal yollarla ve parlamentoda savunarak kurmayı tercih ederken, Milli Demokratik Devrimciler, Yön hareketi ve Fikir Kulüpleri Federasyonu üyeleri bu yöntemin başarısız olacağını düşünmektedirler. Bu gruplar, parlamento dışı faaliyetlerle öğrenci-aydın-asker iş birliği yaparak bir darbe gerçekleştirmeyi ve ardından sosyalist bir düzene geçmeyi uygun görürler. Kışlalı bu tür siyasi olarak azınlıkta kalan parti ve grupların iktidar şansı olmasa da iktidarı etkileyecek eylemsel güçlerinin olabileceğini söylemiştir. Hatta 1965-70'li yıllarda TİP bile kanunen var olmasa da eylem ve söylemleri ile iktidar ve muhalefet partilerini etkileyecek söylemlerde bulunmuştur.¹¹⁵

Milli Demokratik Devrim düşüncesi Türkiye'de ilk kez Yön dergisinde Mihri Belli tarafından kaleme alınan yazılarda ortaya atılacaktır. Eski TKP geleneğine dayanan bir harekettir. 1960 sonrasında bu görüşün en ateşli savunucuları Mihri Belli¹¹⁶ ve Muzaffer Erdost'dur. Hareketin savunucularına göre devrim emperyalizme karşı olduğu için milli, feodal sömürüyü gerçekleştiren tefecilere ve ağalara karşı olduğu için de demokratiktir¹¹⁷. Milli Demokratik Devrimcilerin önde gelen isimlerinden Mihri Belli'ye göre Türkiye gerçek anlamda bağımsız bir ülke değildir. İlk olarak tam bağımsızlık sağlanmalı ve ardından sosyalist bir düzene geçilmelidir. Bu amaçla ordu desteği hayati öneme sahiptir. Ordu destekli bir darbe gerçekleştirilerek, daha sonra işçi sınıfının liderliğinde sosyalist bir devrim

¹¹⁴ Muzaffer Ayhan Kara, *Yön'ün Devrimi Devrim'in Yönü*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2006, s. 292.

¹¹⁵ A.Taner Kışlalı, "Küçük Partiler", *Yankı*, 15 Ekim 1973.

¹¹⁶ Demokratik devrimi şu şekilde açıklamaktadır: "... siyasî bakımdan (iktisadî değil) eşit vatandaşlar topluluğu olarak, ulusun varlığına engel olan feodal kalıntı olarak, dış (emperyalist) müdahale olarak ne varsa, onların yok edilmesi demektir. Ve ulusun, yaşadığı toprak parçasında egemen kılınması demektir. Bağımsız ve demokratik bir ülke olmak demektir. Bu bakımdan millî bağımsızlık davası, demokratik devrimin görevidir..." Bkz. Mihri Belli, "Türkiye'de Bugün Devrimci Eylem Nedir?", *Türk Solu*, 1968, cilt: 47, sayı: 7, s. 7.

¹¹⁷ Elçin Ateşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Milli Demokratik Devrim Düşüncesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 67, 69.

gerçekleştirilecektir.¹¹⁸ Milli Demokratik Devrimciler, Kemalist değil komünisttir. Sosyal tabanlarını sivil-asker zümresinden oluşan Kemalizm'i, sosyalizme ulaşma sürecinde bir müttefik olarak görürler. Hatta demokratik devrim, sosyalizme geçiş için bir geçiş basamağı olarak kullanılacaktır.¹¹⁹ Sol hareketteki bu ittifak arayışı, Türkiye'nin özgül bir durumu olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, MDD'cilerin Kemalistlikleri veya Türkiye'ye özgü durumlarından ziyade uluslararası komünist geleneğe bağlılıklarına işaret etmektedir. Ancak, devrim yanlısı güçleri kendi yanlarında değil, karşılarında görmek istemişlerdir. Bu hareket CHP'deki "ortanın solu"¹²⁰ akımına cepheci anlayışları gereği ılımlı yaklaşmıştır. Bu perspektifin temelinde, CHP'nin küçük burjuva radikalizmini benimseyerek feodal ağaları ve işbirlikçi sermayeyi tasfiye edeceği umudu yatmaktadır. Ancak, dönemin CHP Genel Sekreteri Ecevit, aynı yaklaşımı sergilemeyecektir. Çünkü CHP Kemalizm'e en açıktan çıkan partidir ve Ecevit'te bir dönem İnönü'nün izinden giderek partiyi ortanın solunda ve sosyal demokrat çizgide tutmayı başarmıştır.¹²¹

Yön-Devrim hareketine baktığımızda, MDD'ye benzer hareket tarzlarının olduğunu görmekteyiz. Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Yön¹²² dergisinin ilk sayısında görüşlerini özetledikleri ve altında geniş bir imza listesinin bulunduğu bir bildiri yayımlarlar. Derginin etrafında toplanan entelektüeller, Türkiye'de sosyalist bir düzenin kurulmasını arzu ederler. 1960'lı yılların üniversite gençliği üzerinde en büyük etkiyi yapan dergilerden biri Yön dergisidir. Devrim dergisi ise, Yön'den farklı olarak doğrudan öğrenci liderleriyle temas kurarak öğrenci hareketlerini etkilemeyi amaçlamıştır. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, Çetin Altan, İlhan Selçuk gibi isimlerin önderliğini yaptığı Yön hareketine göre, ekonomik ve sosyal hayata düzen getirilmesi için yeni bir devletçilik ilkesine ihtiyaç vardır ve bu, ancak ordunun desteğiyle gerçekleştirilebilir. Yön Hareketi'ne göre, ülkenin geri

¹¹⁸ Serdar, Köse, *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010, s. 52-53.

¹¹⁹ Aclan Sayılğan, *Yeni Kavga: Milli Demokratik Devrim Nedir?*, Ayşe Yayınları, Ankara, 1970, s. 30.

¹²⁰ Bu konuyla ilgili özellikle Bülent Ecevit ve düşün arkadaşlarının özellikle Yön, Kim ve Akis dergilerinde 1966 yılındaki yazılarına bakılabilir.

¹²¹ A.Taner Kışlalı, "Ecevit ve Türk Solu", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1993.

¹²² Bu derginin isim babası Mümtaz Soysal'dır. Yön isminin "yönsüzlük şaşkınlığı" içindeki Türkiye'ye "doğru yön"ü gösterme iddiasındaki bir dergi için hem amaca uygun hem de kısa bir isim olduğu için tercih edildiğini açıklamıştır. Bkz. Gökhan Atılğan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008.

kalmışlığının sebebi halkın cehaleti değildir; asıl sebep, geri kalmışlığın halkın cehaletinden kaynaklanmıştır. Halk, ancak toplumsal ve ekonomik yapı düzeltilip eğitime olanak sağlandığında gerçek demokrasiye sahip çıkabilir. Derginin bir diğer önemli özelliği de sosyalizm, Atatürkçülük, milliyetçilik ve demokrasi arasında sıkı bir bağ kurmasıdır. Yön dergisi, 1961-1967 yılları arasında ülke gündemini etkileyecek ve sol siyasi kadroların eğitimine katkıda bulunacaktır.¹²³ Ahmet Taner Kışlalı yazılarında özellikle sol ideolojiye ait olup militarist yaklaşımlarla sistem değişikliği yapmak isteyen gruplarla pek uzlaşmamıştır. Çünkü Atatürkçülük ve Kemalizm düşüncesine sahip olup iktidarı demokratik yolların haricinde ele geçirme çabalarını yanlış bulmaktadır.¹²⁴

Devrim dergisi ise 1969 yılında yayın hayatına başlayacaktır. “Devrim” sözcüğüyle kastedilen “öncelikle bir askeri cuntayla var olan iktidarı devirmek, ardından nihaî hedef olan sosyalizmi kurmak için, bir ‘Devrimci Parti’ aracılığıyla işçi ve emekçileri örgütleyecek toplumsal devrim başlatmaktır.”¹²⁵ Devrim hem yazar kadrosu hem söylemi hem de seslendiği kitleler bakımından, ağırlıklı olarak Kemalist aydınların oluşturduğu bir dergidir. Okuyucu kitlesi genellikle askerler, parlamento üyeleri, sivil entelektüeller ve gençlerden oluşmaktadır. Yön-Devrim Hareketi, 12 Mart ile resmen sona erecektir.¹²⁶

Sol kesimin taban hareketini oluşturan ve uzun yıllar adından bahsettirecek olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, daha bilinen adıyla DİSK, 13 Şubat 1967'de kurulmuştur.¹²⁷ Devletin yönlendirdiği sendikacılık anlayışına tepki olarak işçilerin haklarını savunmak amacıyla kurulan DİSK, zaman içinde kuruluş amacından uzaklaşarak siyasi faaliyetlere katılan ve bu faaliyetleri etkileyen aşırı sol gruplar üzerinde etkili bir yapıya dönüşmüştür. DİSK'in öncülüğünde gerçekleştirilen ve 15-

¹²³ Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980) Bir Amneziğin Anıları*, Versus Yayınları, İstanbul, 2011, s. 85.

¹²⁴ A.Taner Kışlalı, “Bu Günün Kemalizm’i”, *Yankı*, 1 Kasım 1973.

¹²⁵ Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 149.

¹²⁶ Neslihan Erkan, *12 Mart Muhtıra Sürecinde Devrim Dergisi'nin Rolü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 27-30.

¹²⁷ DİSK ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Süreyya Algül, *Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi DİSK (1967-1975)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

16 Haziran 1970'teki büyük işçi eylemi de dahil olmak üzere çeşitli işçi eylemleri düzenlenmiştir.¹²⁸

Yukarıda özetlendiği üzere bu dönemde sol grupların faaliyetlerine karşı çıkmak ve durdurmak isteyen sağ görüşlü bireyler çeşitli gruplar oluşturmuş ve örgütlenmeye çalışmış, bazı eylemlerde bulunmuştur. Türkiye'deki sağ ideolojiler sadece Sol karşıtlığı için değil, özellikle merkez sağ olarak bilinen kesim, ılımlı projeler geliştirmiştir. En önemlileri arasında Milli Türk Talebe Birliği, Ülkü Ocakları, Komünizmle Mücadele Derneği gibi örgütlenmeler bulunmaktadır.¹²⁹

Milli Türk Talebe Birliği, köklü bir öğrenci teşkilatı olarak 1916 yılında kurulmuştur. Teşkilat, zaman zaman kapatılmış olmasına rağmen 1980 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 1960 Darbesi sonrasında Yaşar Özdemir'in genel başkanlığı döneminde MTTB, 27 Mayıs'ı savunmuş ve Kemalist bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. 1960-1965 dönemi, genel olarak sol eğilimli olarak değerlendirilse de, sol değerlerden ziyade 27 Mayıs savunusunun ağırlıklı olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, "aşırı akımlar" olarak nitelendirilen İslâmcılık ve komünizme karşı "Cumhuriyet gençliği" olma bilinciyle hareket edilmiştir.¹³⁰ 9 Ağustos 1960 tarihli yazısında Yaşar Özdemir, "Atatürk ve devrim düşmanlarından mürekkep olan bu irtica molozları ölmez Atatürk'e olan sevgi ve inancı yıkmakla bu memlekette diledikleri gibi meydanı boş bulup at oynatacaklarını zannetmişlerdir."¹³¹ şeklinde kurucu felsefeye saygılı olduklarını ifade etmiştir.

1965 yılından itibaren Milli Türk Talebe Birliğinin daha milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiye everildiği görülür.¹³² MTTB'nin 1965 sonrası karakteristik özellikleri incelendiğinde, artan anti-komünist hareketlere istinaden komünizm karşıtı gösteriler ile gündeme gelecektir. 12 Mart Muhtırasını destekleyen birlik ülkenin

¹²⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 242.

¹²⁹ Baki Erken, "Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:14, sayı: 2, 2016, s. 198-199.

¹³⁰ Emine Öztürk, *1960 ve 1971 Yılları Arasında Türkiye'de Öğrenci Hareketleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 517.

¹³¹ Yaşar Özdemir, "Yobazlığı İhya ve Atatürk Devrimlerini Çürütmek İsteyenler, Karşılarında Milliyetçi Atatürk Gençliğini Bulacaklardır", *Birlik Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 1960, s. 1.

¹³² Serkan Yorgancılar, *1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 1.

çeşitli yerlerinde mitingler düzenleyecektir. Muhtırayı desteklediğinden dolayı kapatılan birçok öğrenci derneğine istinaden kendisi açık kalacak fakat 1980 darbesinde tarihin tozlu raflarında yerini alacaktır. Sol ideolojilerin aksine sağ akımlar genellikle gücün yanında yer almayı tercih etmişlerdir.

Ülkü Ocakları ise, ilk defa 1966'da Ankara Üniversitesi merkezli kurulacak ve solcu öğrencilere karşı faaliyet yürüteceklerdir. Kurulma amaçlarını "Öğrencilerde milliyetçi, toplumcu, ahlakçı ve ülkücü duygu düşüncelerin kökleşmesine yardımcı olmak. Milli birlik ve beraberliğimizi kuvvetlendirecek ve yaşatacak eserlerin yurt çapında dağıtımını için çalışmak. Yükseköğretim gençliği arasında, samimiyet, danışma ve yardımlaşmayı sağlamak. Her türlü zararlı ve bölücü faaliyetlerin karşısında bulunmak"¹³³ şeklinde beyan edeceklerdir. 1969 yılında Ülkü Ocakları Birliği adını alan oluşum 12 Mart muhtırasının gazabına uğrar ve kapatılır. 1980 Darbesi öncesinde ilan edilen sıkıyönetim neticesinde Ülkücü Gençlik Derneğinin faaliyetleri ülkücüler tarafından sonlandırılmıştır. Bu oluşumun önde gelen ismi Alparslan Türkeş, bu dönemde sağ gruplar içinde adı en fazla öne çıkan isimlerden biridir. Bu dönemde sağdaki gençleri eğitmeye ve örgütlemeye çalışan kamplar kurar. Gençlere çeşitli konularda eğitimlerin verildiği bu kamplar çok ses getirmiştir¹³⁴.

2.4. Dönemin Siyasallaşan Öğrenci Gençliği

Önceki bölümlerde değindiğimiz üzere yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler, toplumun köyden kente kadar tüm kesimine farklı şekillerde intikal etmiştir. Özellikle dönemin nabzını büyük üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler de tutmakta ve düşüncelerini eyleme dönüştürmektedirler. Bu bölümde özellikle iki akademik çalışma üzerinden somut veriler ışığında değerlendirme yoluna gideceğiz.

Özer Ozankaya tarafından 1965 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilen araştırmaya göre, Ankara Üniversitesi'ne bağlı on fakülteden rastgele seçilen ve her sınıftan %3 oranında öğrenci ile, ayrıca İlahiyat ve Hacettepe Tıp Fakülteleri dışındaki öğrenci derneklerinde başkan ve yönetim kurulu üyesi olan 109 öğrenci ile yapılan çalışma sonucunda, öğrencilerin ve dernek yöneticilerinin siyasi

¹³³ Ferit Salim Sanlı, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 364.

¹³⁴ Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2017, s. 205.

görüşlerinin oluşmasında ailenin değil, arkadaş gruplarının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹³⁵ Her iki gruptaki katılımcıların çoğunluğu günlük hayatlarında siyasi ve toplumsal konularda konuşmaktan hoşlanmaktadır. Yöneticilerin çoğunluğu, diğer öğrencilerin ise yaklaşık yarısı siyasetçilere karşı olumsuz fikirlere sahiptir. Her iki grubun da üçte birinden fazlası, güçlü bir liderin gerekliliği durumunda veya hızlı ekonomik kalkınma için diktatörlüğü anlayışla karşılayabileceğini ifade etmiştir. Bu tür siyasi girişimler, toplumların sadece ekonomilerini değil gençlerin siyasi geleceklerini de etkileyerek örgüt kültürünün zayıflamasına yol açabilir.¹³⁶

Öğrenciler genellikle çok partili siyasal düzene olumlu yaklaşırken, eşit oy hakkına olumlu bakmamaktadır. Araştırmacı, bu tutumun iki nedenle ortaya çıkabileceğini düşünmektedir.¹³⁷ Birincisi, çoğu orta ve yüksek öğrenim görmüş, şehirli, geliri yüksek ve siyasi iktidarı ellerinde bulundurma olasılığı olan ailelere mensup üniversite öğrencilerinin, 1946 sonrasında halk kitleleriyle rekabet halinde olduğu gerçeğidir. İkincisi ise, çok partili sistemin devrimci ve ilerici güçleri değil, tutucu ve gerici güçleri iktidara getirdiği algısıdır. Halkın çoğunluğunun iktidara getirdiği partilerin, üniversite özerkliği, yasaların anayasaya uygunluğu, düşünce ve basın özgürlüğü gibi temel ilkelere saygı göstermemesi, siyasi düzene olan güveni sarsmıştır. Gerçekten de, öğrencilerin çoğunluğunun takip ettiği gazete ve dergiler de bu görüşleri besleyen yayınlar yapmaktadır.¹³⁸

Başka bir araştırma da Ahmet Taner Kışlalı tarafından 1969-1970 eğitim yılında gerçekleştirilmiştir. Farklı çevresel koşullara sahip olan öğrencilere yönelik olarak Hacettepe Üniversitesi Dış Hekimliği, Sosyoloji ve Biyoloji bölümlerinde ve Atatürk Üniversitesi İşletme, Fransız Dili ve Edebiyatı bölümlerinde birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerine 52 soruluk bir anket uygulanmıştır. Bu araştırmada, öğrencilerin desteklediği siyasi partilerle babalarının desteklediği siyasi partilerin dağılımı karşılaştırılmış ve gençlerin, kurulu düzenden yana olan iktidar partisini değil köklü değişimleri savunan partileri destekleme eğiliminin babalarına göre oldukça

¹³⁵ Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s. 12.

¹³⁶ A.Taner Kışlalı, "Öğrenciler ve Siyaset", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1996.

¹³⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 149-150.

¹³⁸ Ozankaya, *a.g.e.*, s. 55-57.

yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.¹³⁹ Babalardan %29,4'ü, öğrencilerin %4,9'u Adalet Partisi'ni; babalardan %36,2'si, öğrencilerin %30,9'u Cumhuriyet Halk Partisi'ni; babalardan %0,3'ü, öğrencilerin %1,8'i Güven Partisi'ni; babalardan %0,7'si, öğrencilerin %10,1'i Türkiye İşçi Partisi'ni; babalardan %3'ü, öğrencilerin %10,1'i Milliyetçi Hareket Partisi'ni desteklemektedir. Hiçbir partiye sempati duymayanların oranı babalarda %5,6, öğrencilerde ise %21,5'tir.¹⁴⁰ Bu istatistikler, üniversite öğrencilerinin siyasi tercihlerinin yalnızca aileleriyle değil, genel toplumla da farklılık gösterdiğini göstermektedir.

Öğrencilerin %22,2'si sosyalizmin geri kalmış ülkelerin kalkınmaları için tek yol olduğunu düşünürken, %23,7'si insanları daha mutlu kılacak, daha adil bir düzen amacını taşıyan bir akım olduğunu ifade etmektedir. %15,4'ü adil bir düzen hedeflemekle birlikte, Rus emperyalizminin aleti olmuş bir rejim olduğunu savunurken, %11,6'sı asıl adı komünizm olan gayrı insanî ve hürriyetleri yok edici bir rejim olduğunu düşünmektedir. %21,5'i "fikrim yok" derken, %5,6'sı "başka" seçeneklerini işaretlemiştir. Sosyalizmi benimseyen öğrencilerden %2,4'ü AP'ye, %44,2'si CHP'ye, %19,1'i TİP'e, %3,2'si MHP'ye oy vermiş; %19,1'i hiçbir partiye oy vermemiş, %9,8'i ise bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır.¹⁴¹ Öğrencilerin siyasete olan ilgisi, sadece oy verme davranışının ötesine geçmiştir; zira 1960'lı yıllar, öğrenci örgütlenmesi açısından oldukça verimli bir dönem olmuştur. Eylemsel faaliyetler artmış, kitlesel mitingler, bildiriler ve boykot ile işgal hareketleri gerçekleşmiştir. Öğrenci gençliği, ayrıca dergicilik faaliyetleriyle düşüncelerini açığa çıkarırken, entelektüel canlanmaya katkıda bulunmuştur.

2.5. 68 Kuşağı Bağlamında Öğrenci Ayaklanmaları ve Siyasi Hayat (1970-1980)

Türkiye'de 1968 yılı, önemli olaylara sahne olmuş ve bu olayların merkezinde üniversite gençliği yer almıştır. Öğrenciler, üniversitelerdeki haklarının iyileştirilmesi amacıyla başlattıkları eylemleri daha geniş alanlara taşımışlardır. Dünya genelinde yaşanan bu hareket, elbette Türkiye'deki üniversite gençliğini de etkilemiştir. Başlangıçta üniversite koşullarının iyileştirilmesine yönelik olan bu eylemler, zamanla

¹³⁹ A. Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 127-128.

¹⁴⁰ A. Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, s. 170.

¹⁴¹ A. Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, s. 178, 196.

siyasi bir boyut kazanmış, hatta şiddet olaylarına ve sağ-sol gruplar arasında çatışmalara dönüşmüştür. Bu sürecin sembolü olan ve 68 Kuşağı'na kısaca değindikten sonra gençlik hareketine kronolojik olarak bakacağız.

1968 olayları, Fransa'da başlamış, sonra tüm dünyaya yayılmıştır.¹⁴² Fransa'da başlayan bu olaylar, üniversite reformu, özgürlük, eşitlik, ve kadın hakları gibi toplumun her alanında değişiklik yapılmasını amaçlayan toplumsal bir ayaklanmadır.¹⁴³ Üniversite öğrencilerinin başrolde olduğu bu olaylara zaman zaman işçilerin de katıldığı kimi ülkelerde, eylemler giderek büyümüş ve etkisini artırmıştır. Başlangıçta protesto ve afişleme niteliğindeki eylemler, zamanla sertleşmiş, üniversite işgallerine ve terör niteliği taşıyan eylemlere dönüşmüştür. Bu süreçte birçok genç eğitimine ara vermek veya öğrenimini bırakmak zorunda kalırken, birçok öğrenci de hayatını kaybetmiştir. Tüm dünyayı etkileyen sonuçlarıyla, olayların hemen hemen tüm dünyaya yayıldığı 1968 yılından esinlenerek "68 Hareketi" olarak adlandırılmıştır. Bu olaylara katılan gençlere de "68 Kuşağı" denmektedir.¹⁴⁴ Başka bir yoruma göre de 68 Kuşağı; "genel olarak emperyalizme, sömürgeciliğe ve gericiliğe karşı olan, Atatürkçülük ile desteklenmiş, Marksizm'in yorumlarını savunan gençliğin oluşturduğu, içinde farklı grupları da barındıran bir oluşum olarak tanımlanmaktadır."¹⁴⁵

10 Haziran 1968'de Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 11 Haziran'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve 12 Haziran'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, devrimci öğrenciler tarafından üniversite reformlarının hemen gerçekleştirilmesi talebiyle işgal edilir. Bu eylemler, öğrenciler tarafından düzenlenen boykotlar ve işgallerin bütün üniversite ve okullara yayılmasıyla geniş kapsamlı bir hal alır. Fakülteler, uzun bir süre işgal altında kalır ve bu sebeple İstanbul Üniversitesi 24 Haziran 1968'de işgal sona erene kadar kapatılır.¹⁴⁶

¹⁴² Korkut Boratav, "Dünya'da 68", *68'in 30. Yılı Dünya, Gençlik ve Türkiye Sempozyumu*, 68'liler Birliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 23-29.

¹⁴³ Barbara ve John Ehrenreich, *68 Öğrenci Ayaklanması Uzun Yürüyüşün Kısa Baharı*, (Çev: Güzin Özkan), Kıyı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 17.

¹⁴⁴ İbrahim Şahin, *12 Mart'tan 12 Eylül'e 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2014, s. 9.

¹⁴⁵ Asuman Yıldırım, "Türkiye'de 68 Kuşağı'nın Din-Toplum İlişkilerine Bakışı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 23, 2014, s. 183-210.

¹⁴⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 247.

16 Şubat 1969'da İstanbul'da "Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü" düzenlenir, bu yürüyüşe birçoğu öğrenci kuruluşu olan 76 örgüt katılır. Ancak yürüyüş sırasında sağ ve sol gruplar arasında çatışma çıkar, bu olayda iki kişi hayatını kaybederken birçok kişi de yaralanır. Tarih boyunca "Kanlı Pazar" olarak anılan bu olay, her iki tarafın da birbirine karşı tavrını daha da sertleştirmesine neden olur.¹⁴⁷ Aynı yılın Haziran ve Mayıs aylarında İstanbul, Ankara ve Ege Üniversitelerinde de öğrenci eylemleri artacak ve kısmen de olsa eğitime ara verilecektir.

1971-72 döneminde kaçırma olayları artış gösterdi. Şubat 1971'de Ankara'daki Amerikan Tesislerinden bir Amerikan çavuşu devrimciler tarafından kaçırıldı ve bir süre sonra serbest bırakıldı. Mart 1971'de, Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından kurulan Türk Halk Kurtuluş Ordusu, dört Amerikalı askeri kaçırdı ve bir süre sonra serbest bıraktı. Mayıs 1971'de İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırıldı. Mart 1972'de, Ordu'nun Ünye ilçesindeki Radar Üssünde görevli bir Kanadalı ile iki İngiliz teknisyen kaçırıldı. Kaçırılanlar, Mahir Çayan ve arkadaşları ile Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam cezalarının kaldırılmasını talep ettiler. Ancak talepleri kabul edilmedi ve bu nedenle Kızıldere'de bir çatışma yaşandı; kaçırma eyleminde bulunanlar, bir kişi hariç, öldürüldü. 6 Mayıs 1972'de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam cezaları infaz edildi.¹⁴⁸

Görüldüğü üzere üniversitelerde farklı ideolojilere sahip sağ ve sol gruplar arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanıyor. Bu anlaşmazlıklar sırasında silahlı çatışmalar meydana gelecek, bazıları ölecek ve yaralanacak. Üniversiteler eğitim faaliyetlerine ara verecek, ülke bankaları soyulacak, adam kaçırmalar gerçekleşecek ve hemen her gün silah sesleri duyulacak bir hale gelecektir.¹⁴⁹ Ülkede olaylar giderek büyümüş ve bu durum ülkeyi kaosa sürüklemiştir. Toplum yaşananlardan rahatsız ve endişelidir. Bu siyasal ve sosyal ortamda 12 Mart Muhtırası verilir. Muhtıra sonrasında olaylar durulmaz. İsrail Başkonsolosu Elrom'un kaçırılmasının ardından yönetim daha sert önlemler almıştır. Gençlik örgütleri kapatılmış, sendika toplantıları yasaklanmış, günlük gazeteler belirli bir süre kapatılmış ve bazı akademisyenler ile popüler sol

¹⁴⁷ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 210-212.

¹⁴⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁴⁹ Oral Çalışlar, *68 Başkaldırının Yedi Rengi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988, s. 93-95.

yazarlar tutuklanmıştır. Sosyal hayattaki bu karmaşa siyasal alanda da kendini göstermektedir, siyasette istikrar sağlanamamıştır. Nihat Erim'in ardından üst üste kurulan iki hükümetten sonra Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri göreve gelmiştir. Naim Talu Hükümeti döneminde 1973 yılında genel seçimlere gidilmiş ve Muhtıra Dönemi sona ermiştir.

Yetmişli yılların Türk siyasî hayatı 14 Ekim 1973'ten 12 Eylül 1980'e kadar devam eden bir dönemi içermektedir. Bu süreçte, 1973 ve 1977'de olmak üzere iki genel seçim gerçekleşecek, ancak bu seçimlerden tek başına iktidar çıkmayacaktır. Türkiye, uzun bir dönem boyunca kısa süreli koalisyonlar veya azınlık hükümetleri ile idare edilecektir. Yaklaşık yedi yıl süren bu süreçte yedi hükümet kurulacaktır. Bu hükümetler sırasıyla; CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, CHP Hükümeti ve Adalet Partisi Hükümetleridir. Koalisyon dönemlerini yazılarında sıkça dile getiren Kışlalı, özellikle CHP'nin bazı zamanlar siyasi durumu iyi idare edememesi ve merkez güç konumuna ulaşamamasından yakınmıştır. Ayrıca bu dönem partiyi yöneten Ecevit'i de olumlu olarak yazmakta ve şahsında partinin halkla bütünleştiğini ve toplumsal belirsizliğin Ecevit'in eylem ve söylemleri ile giderildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁰

Koalisyon ve kurulan kısa süreli hükümete geçmeden önce Cumhurbaşkanlığı seçimi ve askerın kısmen de olsa müdahalesini yazmak uygun olacaktır. 1973 yılına gelindiğinde Cevdet Sunay'ın görev süresi dolmuş ve Cumhurbaşkanlığına Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'i önermiştir.¹⁵¹ Bir emekli asker, görevdeki bir askere yerini bırakmak isteyecek, bu da postalların devam ettiğine dair bir işaret olacaktır. Ordu, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Gürler'in aday olup seçilmesini isterken, Adalet Partisi (AP) ise emekli Hava Orgeneral Tekin Arıburun'nu Cumhurbaşkanlığına aday göstermekteydi. Demokrat Parti (DP) ise genel başkanları Ferruh Bozbeyle'nin seçilmesini önermekteydi. Yüksek Komuta Konseyi, Orgeneral Gürler'in seçilmesini talep ettiğini 21 Şubat 1973 tarihinde bir bildiri ile duyurdu. Ordu, siyasi parti liderleriyle görüşme talebi iletince, Ecevit olumlu cevap verirken, Demirel ise bunu kabul etmeyecektir. Bu gelişme, 22 Şubat 1973 tarihli Milliyet

¹⁵⁰ A. Taner Kışlalı, "Buhranın Nedenleri, Yankı, 3 Aralık 1973, "Durum Basitleşti", Yankı, 17 Aralık 1973.

¹⁵¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 379.

gazetesinde "Demirel: AP Yalnız Millete Hesap Verir" ve "Komutanlar Kışkırtıcı Hareketlerin Sonlanmasını İstiyor" başlıklarıyla haberleştirilir."¹⁵² şeklinde yer alırken Cumhuriyet gazetesinde ise "Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerini Açıkladı."¹⁵³ şeklinde haberleştirilmiştir. İlk etapta bu planlar tutmasa da, Süleyman Demirel Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Fahri Korutürk'ü cumhurbaşkanlığı için teklif edecektir. 27 Mayıs Darbesi'ne katılmadığı için Ecevit, Feyzioğlu ve Demirel Korutürk ismi üzerinde uzlaştılar ve Fahri Korutürk 6 Nisan 1973'te ülkemizin altıncı cumhurbaşkanı olarak seçilecektir¹⁵⁴.

1973 seçimlerinden sonra uzun süren koalisyon çalışmalarının ardından kurulan ilk hükûmet CHP-MSP koalisyonudur. Bu hükûmetin gerçekleştirdiği en önemli icraatlar; çıkarılan genel af yasası, haşhaş ekimindeki yasağın kaldırılması ve Kıbrıs Harekatı'dır¹⁵⁵. Kıbrıs çıkarması ile özellikle Bülent Ecevit'in siyasi konumu güçlenecek, Kışlalı'nın deyimiyile; "Büyük önderler büyük bunalımlardan doğar... Ecevit büyük niteliklere sahip bir siyaset adamıydı. 12 Mart bunalımından, Türkiye'deki bütün sola açık güçlerin tek önderi olarak çıktı..."¹⁵⁶ Ülkemiz için önemli siyasi kazanım olan Kıbrıs Zaferi mevcut koalisyonda birtakım görüş ayrılıklarına yol açacak, Kasım 1974'te hükûmet sonlanacaktır. 1977 seçimlerine kadar olan bu süreçte Demirel'e hükûmet kurma görevi verilir. Bu koalisyona I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti denir.

1977 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan CHP, hükûmeti kurmakla görevlendirilir. Ancak Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükûmeti güvenoyu alamayınca yeniden Süleyman Demirel başkanlığında, AP-MSP-MHP ortaklığıyla II. Milliyetçi Cephe Hükûmeti diye anılan bir koalisyon hükûmeti daha kurulur. II. Milliyetçi Cephe Hükûmeti zamanında da şiddet olayları artarak devam eder, ülke ekonomisindeki problemlere çözüm bulunamaz ve bu hükûmet verilen bir gensoru neticesinde düşürülür. Kurulan bu hükûmetler uzun süreli olamadığından dolayı

¹⁵² "Demirel: AP Yalnız Millete Hesap Verir, Komutanlar Kışkırtıcı Hareketlerin Bitmesini İstiyor", *Milliyet*, 22 Şubat 1973, s. 1.

¹⁵³ "Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerini Açıkladı", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1973, s. 1.

¹⁵⁴ T. Alim Baran, *Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 186.

¹⁵⁵ Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31.

¹⁵⁶ A. Taner Kışlalı, "Ecevit ve Rejim", *Yankı*, 5 Ağustos 1974.

toplumsal alanda birtakım eylemler sebebiyle toplum sağ-sol şeklinde ayrıştırılarak siyasi çıkarlar uğruna insanlar zarar görmeye başlamıştır. Adeta gizli bir el ülkeyi iç karışıklık çıkararak askeri müdahaleye hazır konuma getirmekte, Kışlalı'nın deyiimiyle "faşist tırmanışlar" gerçekleşmektedir.¹⁵⁷

Bu dönemde sağ-sol çatışmalarında artık hemen her gün ölümler gerçekleşecek, kahveler taranacak, mahalleler siyasi görüşlere göre birbirinden ayrılacaktır. "Kurtarılmış bölge" kavramı bu dönemde ortaya atılmıştır. Solcuların kurtardığı bölgeye, mahalleye sağcılar, sağcıların bölgesine ise solcular girememektedir. İnsanlar hava karardıktan sonra sokağa çıkamaz hâle gelmiştir¹⁵⁸. Yaşanan bu olayların daha da ötesinde insanların devletin kolluk güçlerine ve dolayısıyla devlete olan inançları azalmış, devlet kademelerinde siyasi temelli ayrılıklar artmış ve bu ayrılıklar müdahalelerin de dozunu arttırarak farklı muamelelere kadar gidebilmiştir. Kışlalı bu döneme dair yazılarında özellikle Demirel hükümetinin tutumunu eleştirmiş ve AP-MHP ittifakının faşist eylemleri tetiklediğini, CHP kanadına karşı birtakım eylemlere destek verildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁹

Sağ-sol çatışmalarının yanı sıra Kahramanmaraş, Çorum, Sivas gibi bazı şehirlerde mezhep çatışmaları yaşanacak ve bu çatışmalarda ölü ve yaralılar olacaktır. Ölü sayısının günlük 20 kişi olduğu görülmektedir. Ülkedeki kargaşa yaşanan suikastlarla giderek artmıştır. Terör artık toplumda herkes tarafından tanınan kişileri hedef almaya başlamıştır. Bu dönemde eski başbakanlardan Nihat Erim, MHP'nin önemli isimlerinden eski Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak, Gazeteci Abdi İpekçi, Sendikacı Kemal Türkler, Prof. Dr. Bedrettin Karafakıoğlu, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil gibi önemli isimler suikasta uğramışlardır. 1 Mayıs 1977'de İşçi Bayramı için Taksim'i dolduran insanların üzerine ateş açılmış ve ölenler, yaralananlar olmuştur.¹⁶⁰ Yavaş yavaş tek kişi öldürmek yerine birden çok kişi hedef alınmaya başlamıştır. Evler bombalanmakta, terör her kesime zarar vermektedir. Bu tür eylemler Mart 1978 yılında da devam etmiş ve Beyazıt Meydanındaki patlamada birkaç kişinin yaşamına

¹⁵⁷ A. Taner Kışlalı, "CHP'nin Stratejisi", *Yankı*, 23 Haziran 1980, s. 6-7.

¹⁵⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 267.

¹⁵⁹ A. Taner Kışlalı, "Devletin Yansızlığı Sağlanmalı". *Yankı*, 28 Ağustos 1980, s. 6-7.

¹⁶⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 469.

mal olmuştu.¹⁶¹ İşçi protestoları devam etmekte, sık sık öldürülecek kişilere ait listeler bulunmakta, listelerde adı bulunsun veya bulunmasın özellikle kamuoyunun tanıdığı kişiler kendilerini de hedef sanıp tedirgin olmaktadır¹⁶². Sadece suikastlar olmayacak, yabancı devletlerin desteklediği yazarlar aracılığıyla ülkenin yeni anayasa tartışmalarına sokularak Cumhuriyet değerlerinin ve dolaylı olarak CHP'nin sorgulandığı bir dönemin yaratılmaya çalışıldığı bir döneme girilmiştir.¹⁶³

Bu dönemde yaşanan çatışmalar ve bu çatışmaların sebep olduğu güvenlik sorunları dışında ciddi ekonomik problemler de yaşanmaktadır. Yüksek enflasyon ile bazı temel tüketim malzemeleri bulunamamaktadır. Bu durum toplumu daha huzursuz etmektedir. Kurulan hükûmetler yaşanan bu ekonomik krizle de baş edemeyecek, köylerden şehirlere ciddi bir göç yaşanacak ve şehirler bu göçün sebep olduğu problemleri çözemeyecektir. Hükümette bulunan Süleyman Demirel, artan ekonomik problemleri çözmek amacıyla 24 Ocak 1980'de bir dizi ekonomik tedbir kararı alır. Hükûmete göre alınan bu kararlar iflas eden ekonominin son çıkış yoludur. Bu kararlar Türkiye'nin küresel pazara girişini simgeleyen önemli bir geri dönüşün adı olmuştur.¹⁶⁴ Basında 24 Ocak Kararları diye anılan bu kararlara muhalefette olan CHP sert bir tepki gösterir. Ancak yine de kararlar uygulanmaya başlanır. CHP bu dönemde Ecevit'in de Demirel'e defaten yaptığı Demokrasi çizgisinden uzaklaşmaması çağrılarını kulak asmayarak, CHP'nin anarşinin kaynağını olduğunu söyleyecek kadar da ileri giderek sanki 12 Mart dönemine gidiş özlemi gibi algılanacaktır.¹⁶⁵

Yetmişlerde ülkenin ekonomik bozukluklar ve anarşi gibi ciddi sorunları varken Türk siyasetinin belirgin özelliği diyalogsuzluk, bölünmüşlük, istikrarsızlık ve belirsizliktir. Bu yaşanan belirsizlik görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Korutürk'ün yerine yenisinin seçilememesiyle devam edecektir. Bütün bunlar yaşanırken Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren, Eylül 1979'da Genel Kurmay İkinci Başkanı Haydar Saltık'a müdahale için hazırlık yapması görevini verir. 1979 yılının sonunda ise ordu

¹⁶¹ A. Taner Kışlalı, "Umut Cumhuriyet Halk Partisinde mi?", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1992.

¹⁶² M. Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, Ankara, 1984, s. 75.

¹⁶³ A. Taner Kışlalı, "Hedef Ecevit", *Yankı*, 14 Temmuz 1980, s. 6-7.

¹⁶⁴ Şinasi Öztürk, Fethi Nas, Ergün İçöz, "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi SBED*, cilt: 1, sayı: 2, 2008, s. 15-32.

¹⁶⁵ A. Taner Kışlalı, "CHP ve Rejim", *Yankı*, 17 Mart 1980.

ilk önemli tepkisini gösterir ve siyasîlere bir uyarı mektubu hazırlar. Mektubu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verir.¹⁶⁶

Söz konusu dönemde bürokrasi, işverenler ve ordu sağda AP ve solda CHP'nin, bu iki büyük partinin birlikte bir koalisyon hükûmeti kurmasını ister; ancak iki parti bu konuda uzlaşma göstermez. Bütün bu yaşananların ardından Kenan Evren ve ordunun üst kademesi, 1980 yılının başlarında yönetime tam müdahale edilmesi konusunda fikir birliğine varacaktır¹⁶⁷. Darbenin ayak sesleri TSK'nın 27 Aralık 1979 da hükûmete karşı uyarı mektubu vermesiyle iyiden iye hissedilecektir. Bu durum dönemin basını tarafından şu şekilde ele alınmıştır: Hürriyet Gazetesi "Ordu Uyarı Mektubu Verdi"¹⁶⁸, Milliyet Gazetesi ise "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü" haberi adı altında mektuba yer verirken, ayrıca "Ordu Partileri Milli Birlik için Göreve Çağırıldı" başlığını kullanmıştır¹⁶⁹. 2 Ocak 1980 tarihli sayısında Tercüman Gazetesi ise "Evren ve Komutanlar Korutürk'e Yazılı Metin Sundu" manşetiyle mektubu haberleştiği görülmektedir¹⁷⁰. 3 Ocak 1980 tarihli sayısında ise Tercüman Gazetesi "Ordu Partileri Son Defa Uyardı" manşetine yer vermiştir¹⁷¹. Artık ülkede demokrasi yavaş yavaş daraltılmış, sadece oy kullanma ritüeli uygulanmaya başlamıştır. Yani demokrasiyi oy kullanmaktan ibaret sananlar ile devlet mekanizmasını insanların üzerinde baskı ve nizam verme aracı gibi görenler aynı safta toplanmıştır. Lakin zamanla "nasıl olsa devlet gereğini yapar" düşüncesinde olanlar, 12 Eylül darbesiyle devletten bir şey beklimi döneminin geçtiğini anlayacaktır.¹⁷²

2.6. 12 Eylül 1980 Darbesinin Kısa Tahlili ve 1982 Anayasası

1980 yazına gelindiğinde ülke gündemi gittikçe ısınacaktı. Cumhurbaşkanlığı seçim krizi bunların en önemlisiydi. Seçimler 6 ay ve 12 oturum boyunca sürecekti ve sonuç alınamayacaktı. Daha önce 11 Temmuz olarak belirlenen darbe ertelenmiş ordu

¹⁶⁶ Birand, *a.g.e.*, s. 132-141.

¹⁶⁷ Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s. 83-84.

¹⁶⁸ "Ordu Uyarı Mektubu Verdi", *Hürriyet Gazetesi*, 2 Ocak 1980, s. 1.

¹⁶⁹ "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü", "Ordu Partileri Milli Birlik için Göreve Çağırıldı", *Milliyet Gazetesi*, 3 Ocak 1980, s. 1.

¹⁷⁰ "Evren ve Komutanlar Korutürk'e Yazılı Metin Sundu", *Tercüman Gazetesi*, 2 Ocak 1980, s. 1.

¹⁷¹ "Ordu Partileri Son Defa Uyardı", *Tercüman Gazetesi*, 3 Ocak 1980, s. 1.

¹⁷² A. Taner Kışlalı, "MK ve Ötesi...", *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1996.

26 Ağustos'ta tüm hazırlıklarını yapmış ve teyakkuza geçilmişti. Darbe emri kuryeler aracılığıyla ülke genelindeki birliklere ulaştırılmış ve tarih olarak da 5 Eylül 1980'den sonra her gün olabilir denilmişti. . 9 Eylül 1980 günü harekâtın yapılacağı tarih ve saat birliklere 12 Eylül 1980 saat 4:00 olarak emirle bildirildi. Siyasette ise hükümet zor durumdaydı. Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen bakanlıktan gensoru ile düşürülmüştü. MSP'de 6 Eylül günü İsrail meclisinde Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesini protesto için Konya'da bir "Kudüs Mitingi" düzenlendi. Bu büyük mitingde İstiklâl Marşı söylenirken yuh çekerek eylem yapmaları, "dinsiz devlet, yıkılacak elbet", "Şeriat hakkımız söke söke alırız" "Ya şeriat ya ölüm" gibi sloganlar atılması ortamı iyice gerecekti.¹⁷³ Sağ kanatta yukarıdaki gelişmeler yaşanırken özellikle 1 Mayıs kutlamalarıyla ve bunun bayram ilan edilmesi ve geniş kitlelerce kutlanabilmesiyle ilgili CHP yani sol kanattan da girişimler olmuştur. İşçi hakları ile inanç hakları meydanlarda yanlış güçlerin oyunuyla askeri müdahalelere giden yolun bir nevi önünü açmış oluyordu.¹⁷⁴

12 Eylül 1980 günü saat 03.00'te gerçekleştirilen Bayrak Harekât Emri adı verilen darbe harekâtı ile kısa sürede harekât sonuçlanır ve silahlı kuvvetler fiilen iktidarı devralır. Saat 04.00'te TRT radyolarında okunan Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildiriyle bu durum¹⁷⁵ ülkeye ve dünyaya duyurulur. Ordu kritik yerleri ele geçirecek, siyasetçilerin çoğu gözaltına alınacaktır. Parlamento ve hükümetin feshedilmesiyle birlikte Demirel, Ecevit ve Erbakan'ın tutuklanarak gözaltına alınması ve her türlü siyasi, toplumsal ve kültürel faaliyetlerin yasaklanması kararlaştırılmıştır. 12 Eylül askeri yönetimi başlamış, bu süreç 1983 seçimlerinin sonuçlanması ve Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesine kadar devam etmiştir. Üç yıl boyunca, ülkenin yönetimi Milli Güvenlik Konseyi adı verilen generallerden oluşan bir kurul tarafından gerçekleştirilmiştir. Generaller, Demirel'in başlattığı ekonomik politikaya devam etmiş ve bu politikayı yürütmek için Turgut Özal'ı görevlendirmiştir. Özal, dış yardımların devam edeceği varsayımıyla ekonominin düzene girmesinin

¹⁷³ Muhammed Aslaner, "İki Darbe Arasında Türkiye'de Demokrasi (1960-1980)", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:12, sayı: 2, 2022, s. s. 602.

¹⁷⁴ A. Taner Kışlalı, "Eylemler Verdikleri Sonuçla Ölçülür", *Yankı*, 5 Mayıs 1980.

¹⁷⁵ Bildirinin tam metni ve daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Tahir Can, *Nasıl Darbe Yaptım Kenan Evren 12 Eylül'ü Anlatıyor*, Anatolia Kitap, İstanbul, 2012, s. 29-30.

Türkiye'nin 4-5 yılını alacağını öngörmüştür.¹⁷⁶ Bu dönemde siyasi partiler kapatılmış, meclis feshedilmiş ve yasama ile yürütme yetkileri Milli Güvenlik Konseyi'nde toplanmıştır. Darbeden hemen sonra, Milli Güvenlik Konseyi emekli asker Bülend Ulusu'yu hükümet kurmakla görevlendirmiş ve böylece yürütme yetkisi 20 Eylül 1980'de kurulan Ulusu Hükümeti'ne geçmiştir. Bu hükümet, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal'ı getirerek, darbeden sonra 24 Ocak Kararları'nın devam edeceğini göstermiştir. Kışlalı, “Rejime Yönelik Bir Plan” isimli yazısında özellikle gerek bu kararların yanlışlığını, gerekse Demirel ve Özal'ın suikastlar ve şiddet eylemleri aracılığı ile ortamı askeri müdahalelere açık hale getirip kararları uygulatacakları rejim değişikliğinin planlarını ayrıntılı şekilde dile getirmiştir.¹⁷⁷

12 Eylül darbe yönetimi, egemenliğini sürdürdüğü süre boyunca birçok kişi çeşitli sebeplerle gözaltına alınmış, yargılanmış ve bazıları idam edilmiştir. Gazeteci Birand'ın raporuna göre, dört yıl içinde 178.565 kişi gözaltına alınmış, 64.505 kişi tutuklanmış, 41.727 kişi mahkûm edilmiş, 326 kişi idama mahkûm edilmiş ve bunlardan 25'inin cezası infaz edilmiştir.¹⁷⁸

Darbe sonrasında çok sayıda fişlemeler, görevden almalar ve yabancı ülkelere ilticalar olacaktır. Yani ülkede tekrardan düşman yaratılacak, maalesef bu düşmanlıklar nesillere aktarılmak suretiyle günümüze kadar etkileri devam edecektir. Bu dönem boyunca 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. 210 bin kişiye dava açılmış, 6 bin 353 kişi için idam cezası talep edilmiştir. 49 kişi idam edilmiş, 14 bin kişinin siyasi haklarına el konulmuştur. 52 bin kişi çeşitli sürelerle hapis cezalarına mahkûm edilmiştir. 30 binin üzerinde kamu görevlisi, yargı mensubu ve eğitimci işlerinden alınmıştır. 937 film gösterimi yasaklanmış, 251 kitap imha edilmiştir. 2 binin üzerinde basına yönelik dava açılmış, 3 bin gazeteci yargılanmıştır. 458 dergi ve gazete yasaklanmış, 13 önemli gazete üzerinde 303 dava gerçekleştirilmiştir. 23 bin 667 dernek faaliyetleri durdurulmuştur. Kışlalı bu karanlık diye tabir edilecek durumu ve

¹⁷⁶ B. Kemal Yeşilbursa, “İngiliz Belgelerine Göre Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, sayı: 1, 2019, s. 400.

¹⁷⁷ A. Taner Kışlalı, “Rejime Yönelik Bir Plan”, *Yankı*, 26 Mayıs 1980.

¹⁷⁸ Birand, *a.g.e.*, s. 320.

darbelerin demokrasiye verdiği zararı; “Darbeler sayesinde ki; demokrasinin en az sakıncalı rejim olduğu görüldü”¹⁷⁹ diyerek bir cümleyle açıklamıştır.

Sıkıyönetim komutanlarının kararıyla çok sayıda kamu personeli, bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmamak üzere işlerine son verilmiştir. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile çeşitli üniversitelerde çalışan birçok akademisyen ihraç edilecek, ayrıca vatandaşlık kanununda yapılan değişiklikle vatandaşlıktan çıkarmalar yaşanacaktır. Ülke yönetiminin attığı bu adımlar devleti resmen kör ve sağır bir hale sokacak, vatandaşları arasındaki eşit yurttaşlık kavramını da görmezden gelerek toplumsal ayrışmanın önünü açacaktır. Darbe günü, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi dönemin önde gelen siyasi figürleri Hamzaköy'e götürülerek gözaltına alınmış, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş ise Uzunada'ya sevk edilmiş ve siyasi faaliyetlerden uzaklaştırılmışlardır. Siyasi partilerin faaliyetleri durdurularak, varlıklarına el konulmuştur.

Askeri yönetim, toplumun tüm katmanlarına yönelik müdahalelerde bulunarak grevleri yasaklamış ve işçilere işbaşı yapma talimatı vermiştir. Hem Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) hem de Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) liderlerine sıkıyönetim otoritelerine teslim olmaları emredilmiş, bu durum sol ve sağ kesimler arasında ayırım gözetilmediğini açıkça ortaya koymuştur. İl yönetimlerinde de büyük değişiklikler yapılmış, valiler, belediye başkanları ve meclis üyeleri görevden alınmış ve yerlerine askeri personel atanmıştır.¹⁸⁰

Askeri idare olarak kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nin ilk eylemlerinden biri, darbe sonrasında tutuklanan önceki dönem milletvekilleri ve partilerin liderleri Bülent Ecevit ile Süleyman Demirel'i özgürlüğüne kavuşturmak olmuştur. 12 Eylül'den itibaren Hamzakoy'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin koruması altında tutulan Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit, MGK'nın kararıyla serbest bırakılarak evlerine dönmüşlerdir.¹⁸¹

¹⁷⁹ A. Taner Kışlalı, “27 Mayısın Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1992.

¹⁸⁰ Dursun, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁸¹ “12 Eylül Harekâtının Birinci Ayının Sonunda”, *Milliyet*, 12 Ekim 1980, s. 1, 7.

Diğer yandan, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri Alparslan Türkeş, partiye ait eski milletvekilleri ve bazı yöneticilerin halkı silahlandırıp toplumsal çatışmaya sürükledikleri iddiasıyla gözaltına alınmışlardır.

Milli Selamet Partisi (MSP) lideri Necmettin Erbakan hakkındaki tutuklama talebi ise sıkıyönetim altındaki 1 numaralı askeri mahkeme tarafından geri çevrilmiştir.¹⁸² Milli Güvenlik Konseyi iktidarı ele aldıktan sonra, geçici bir Anayasa ilan edilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu görev ve yetkiler Milli Güvenlik Konseyi'ne aktarılmıştır. Yeni bir Anayasa hazırlıkları devam ederken ve nihayetinde halk oylamasına sunulana dek, kabul edilen geçici Anayasa geçerli olacak şekilde belirlenmiştir. Bu süreçte Milli Güvenlik Konseyi tarafından yapılan veya yapılacak olan kanunların Anayasa'ya uygunsuzluğu iddiası ise engellenmiştir.¹⁸³

Milli Güvenlik Konseyi, eski politikacıların yazılı ve sözlü ifadelerini yasaklayarak bir başka önemli adım atmıştır. Askeri yönetim, ülkenin 12 Eylül öncesinde siyasetçiler tarafından sürüklendiği durumu eleştirerek bir bildiri yayımlamıştır. Ayrıca, sıkıyönetim komutanları ve kararlarının eleştirilmesine de yasak getirilmiştir. Daha sivil bir profil çizmeye yönelik adımlar atarak, Anayasa, Partiler ve Seçim yasaları üzerinde çalışacak 160 üyeli Kurucu Meclis'in ismini Danışma Meclisi olarak değiştirmiştir. Böylece, Meclis'in işlevini danışma sınırları içine çekerken, Milli Güvenlik Konseyi'nin üstün konumunu korumuştur. Danışma Meclisi'ne parti üyelerinin katılımını yasaklayarak, herhangi bir muhalefet veya itiraz ihtimalini de bertaraf etmiştir.

Askeri yönetimin bir sonraki adımı, siyasi parti faaliyetlerine müdahale etmek olmuştur. Bu aşamada parti faaliyetleri askıya alınmış ve eski partiler kapatılmıştır.¹⁸⁴ Cumhuriyetin ilk ve en köklü partisi olan CHP'nin dahi kapatılması, askeri yönetimin katı tavrını göstermesi açısından önemlidir. 1980 darbesinin liderleri, siyasi partileri

¹⁸² “MHP Lideri Türkeş Tutuklandı”, *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1980, s. 1, 5.

¹⁸³ “Geçici Anayasa Açıklandı”, *Milliyet*, 28.10.1980, s. 1, 7. “MGK harekâtın başında Türk ve Dünya kamuoyuna açıkladığı amaçlarla Atatürk ilkeleri doğrultusundan asla sapmaksızın en kısa zamanda ulaşabilmek için parlamento görevlerini, yeni bir anayasa hazırlanarak milletin tasvibine sunulup kabul edilinceye kadar yerine getirecektir. Bu süre içinde 1961 tarihli anayasanın 155’inci maddesinde belirtilen anayasa değiştirme yetkisi de dâhil olmak üzere parlamento yetkilerini milli ihtiyaçların ve milli hedeflerin emrettiği yönde kullanacaktır.”

¹⁸⁴ “Eski Partiler Feshedildi”, *Milliyet*, 17 Ekim 1981, s. 1-3; “Siyasi Partiler Feshedildi”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1981, s. 1, 9.

kapatma yoluyla kendi istedikleri biçimde yeni bir siyasi düzen oluşturmayı amaçlamışlardır.¹⁸⁵

1982 yılı boyunca Danışma Meclisi tarafından yürütülen Anayasa çalışmaları son aşamaya gelmiş ve hazırlanan Anayasa'nın halkoyuna sunulması ile Cumhurbaşkanının seçimine ilişkin konular şu şekilde ifade edilmiştir: Cumhurbaşkanını Meclis seçecektir. Bunun yanı sıra, Meclis dışından da Cumhurbaşkanı seçilebilecektir. Yeni anayasada, Cumhurbaşkanının anayasa referandumu ile seçilmesi hususu için bir madde önerisi bulunmamaktadır. İlk Cumhurbaşkanı da Meclis tarafından belirlenecektir. Yeni Anayasa'nın 110'uncu maddesine göre, Cumhurbaşkanı 40 yaşını tamamlamış, yükseköğrenim görmüş, seçilme hakkına sahip Türk vatandaşları arasından seçilecektir. Cumhurbaşkanlığı süresi 7 yıl olacak ve bir kişi bir dönem Cumhurbaşkanı olarak görev yapabilecektir. Yeni Anayasa ile Cumhurbaşkanına verilen yetkiler artırılmıştır.¹⁸⁶ Böylece yeni anayasanın halk oylamasına sunulması kararlaştırılacaktır. Anayasanın halk tarafından evet alması Kenan Evren'in de Cumhurbaşkanlığına evet anlamı taşıması demektir.

Anayasa değişikliklerinin doğrudan halkoyuna sunulması demokrasinin doğrudan kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Bu hareket tarzı genellikle kendisini garanti altına almak isteyen otoriter rejim ve kişilerin yapacağı bir hamledir. Toplumun farkındalık ve bilgi seviyesine bakılacak olursa anayasa yapma ve değiştirmenin hangi manaya geldiği fikrinin zayıf olduğu anlaşılacaktır. Lakin algı seviyesi yüksek tutularak millete kendi anayasalarını yapmış ve doğrudan demokrasiyi uygulamış hissiyatı verilerek zafere kısa yoldan ulaşılacak hedeflenmiştir. Ülkenin askeri müdahale sonrasında yeni bir anayasa ile demokrasiyi yeniden inşa çabası olumlu bir gelişme olmasına rağmen anayasa tasarısının seçme yaşıyla ilgili maddesinde 21 yaş sınırı demokratik olmayan ve kısıtlayıcı bir düzenleme olmuştur. Kışlalı bu yaş sınırlamasını eleştirecek, gençlik kolları yasaklaması dâhil bu tür eylemlerin ülkede politikadan uzak nesillerin oluşmasına ve bu işlerin gizli yapılmasının sakıncalı olacağına değinmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Dilan Deniz Arun, *Türk Basınına Göre Sol'da Birleşme Çabaları (12 Eylül 1980 Darbesinden 20 Ekim 1991 Seçimlerine)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yozgat, 2022, s. 22.

¹⁸⁶ "Anayasa Nihayet Bugün Açıklanıyor", *Hürriyet*, 17 Temmuz 1982, s. 1, 9.

¹⁸⁷ A. Taner Kışlalı, "Çoğulcu Toplum Tekelci Çerçeveye Sığmaz", *Yankı*, 7 Mart 1982.

Katılımcı demokrasiyi engelleyen bu madde Kışlalı tarafından eleştirilmiş, askere giden, vergi veren gerekirse vatani için ölecek yaşta olan birinin oy kullanamamasının açıklanamaz olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁸

Ön hazırlıkları devam eden 1982 Anayasası, eski siyasi liderler ve parlamenterler için siyaset yapma ve parti kurma yasağı getirerek; kapatılan AP ve CHP'nin yöneticileri ile kamu davası açılmış AP, CHP, MSP ve MHP yöneticileri ve parlamenterleri için 10 yıllık siyaset yasağı öngörmektedir. Referanduma hazırlanan Türk halkı, yeni Anayasa ve Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığına ilişkin oylamada tercihini yapmak üzere sandık başına gidecektir. Yapılan halk oylamasında, 1982 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Anayasası olurken Kenan Evren ise 7. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Anayasa'ya ve Evren'in Cumhurbaşkanlığına, seçmenlerin yüzde 90'ı evet demiştir.¹⁸⁹ Katılım oranı yüksek olsa da baskıcı ruh halen devam edecek, milli güvenlik konseyi yeni kurulan siyasi partilerin 12 Eylül'ü eleştirmesini yasaklayıp, tamamen feshedilen partilerin kurucuları ile her kademede yöneticilerinin de yeni bir siyasi partinin yöneticisi olamayacağını hükme bağlayacaktır.

1982 Anayasası'nın siyasi parti faaliyetlerine izin vermesiyle birlikte yeni partiler de kuruluş bildirgelerini İçişleri Bakanlığına vermeye başlamıştır. Siyasi atmosferin yumuşamasıyla birlikte yaklaşık 15 parti kurulmuştur. Ancak, partilerin veya üyelerinin çoğu Milli Güvenlik Konseyi'nin engeline takılmış ve çoğu veto edilmiştir. MGK, demokratikleşmenin tamamen kendi denetimi ve gözetimi altında olmasını istiyordu ve 1983 seçimlerine katılmayı başaran üç parti olmuştur: Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) merkez sağda konumlanmıştır. İkinci parti, Turgut Özal'ın başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi (ANAP) ise liberal sağ partinin temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. Üçüncü parti ise Necdet Calp liderliğinde kurulan merkez sol Halkçı Partidir.¹⁹⁰ Orgeneral Kenan Evren televizyonda yaptığı konuşmada halkın ANAP'a olan desteğini azaltmasını istediği halde, seçim sonuçları cunta için büyük bir hayal kırıklığı oldu. ANAP, oyların

¹⁸⁸ A. Taner Kışlalı, "Katılımsız Demokrasi", *Yankı*, 30 Ağustos 1982, s. 6-7.

¹⁸⁹ "Millet, Kabul", *Hürriyet*, 08 Kasım 1982, s. 1, 3.

¹⁹⁰ Arun, *a.g.e.*, s. 24.

%45'ini alarak iktidara geldi.¹⁹¹ Darbelere sonra yapılan seçimlerde, darbecilerin istediği yönde sonuçların çıkmaması, darbenin sağlamaya çalıştığı hegemonyanın halk nezdinde tutmadığının bir göstergesi olacaktır.

Bu Anayasa darbe döneminde gerçekleştirilen eylemlerin geri alınmasını zorlaştırmaya dönük önlemler de alınmıştır. 1961 Anayasasının geçici 4. maddesine ve 1982 Anayasasının geçici 15. maddesi gereğince, demokratik yönetime geçildikten sonra bile, darbe sonrasında askerinin yapmış olduğu yasaların anayasaya uygunluğu Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenemeyecektir.¹⁹² Böylece kanun koyucu güç olan meclis ve yüksek yargının da üzerinde olan bir otorite oluşturulmuş ve dokunulmazlık zırhına bürünerek meşrulaştırılmıştır. Bu anayasa Kışlalı'ya göre sadece bu tür haksızlığa yol açmamış, katılımcı demokrasiyi engelleyen, belirli sınıflara hâkimiyet hakkı tanıyan, devletin etkinliğini yitirmesine yol açan partizanca hazırlanmış bir anayasa olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³ Hatta bununla kalmayarak ülkedeki toplumsal birlikteliği istemeyen, dernek ve örgüt kültürünü yok ederek muhalefet olma ve denetleme mekanizmalarını bitiren, sol ideolojiyi felç eden bir sistem getirmiştir. 12 Eylül kafaları “yumurtasız omlet” yapmayı denediler. Ve Atatürk Türkiye'sini bugünkü batağa sürüklediler...¹⁹⁴

1989'da Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı için genelkurmayın tavsiye ettiği generalleri reddedip kendisi Cumhurbaşkanı seçilecektir. Böylece Türkiye'de asker kökenli olmayan ilk Cumhurbaşkanı da seçilmiş olacaktır. Bu dönemde Göle'ye göre önemli bir sosyolojik değişim yaşanacaktır: Cumhuriyet geleneği olan "sıfırdan başlama" anlayışına uygun olarak gerçekleşen darbeci ve devrimci istekleri besleyen ütopyalarda bir zayıflamanın gerçekleşmesi. Bu gelişme sonucunda yeni toplumsal gruplar ortaya çıkacaktır (kadınlar, eşcinseller, türbanlılar vb.).¹⁹⁵

¹⁹¹ Mithat Baydur, “Üniformalı Demokrasi”, *Yeni Türkiye*, cilt: 3, sayı: 17, Eylül-Ekim 1997, s. 321.

¹⁹² Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, (Çev: Ali Resul Usul), 2. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 105-106.

¹⁹³ A. Taner Kışlalı, “Uzlaşmacı Değil Çatışmacı Bir Anayasa”, *Yankı*, 16 Ağustos 1982, s. 10-11.

¹⁹⁴ A. Taner Kışlalı, “‘Seçimsiz Demokrasi’ Bitiyor mu?”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1994.

¹⁹⁵ Nilüfer Göle, “80 Sonrası Politik Kültür”, Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (Der.), *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, İçinde, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 511.

2.7. Türkiye’de Askeri Darbelerin Temelleri ve Toplumsal Yapı

Büyük bir medeniyetin mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti, yıllardır devam eden ordu-devlet merkezli otoriter yapıyı 1923 yılında devralmıştır. Ordu, sivil irade üzerindeki baskın konumunu ve kurumsal ayrıcalıklarını korumak için çaba gösterirken, sivil otoritenin de askeri vesayeti ortadan kaldırmak amacıyla demokrasiyi güçlendirme ve milli iradeyi egemen kılma mücadelesi verdiği görülmektedir. Kemalist ideoloji işte bu sivil otoriteyi daima temel alacak ve sadece ülke içerisinde değil komşu ülkelerde de toplumsal hareketlere esin kaynağı olacaktır. Kışlalı, Tunus’ta Burgiba’nın Kemalist devrimden çok esinlendiğini yazacaktır¹⁹⁶. Erken dönemlerden itibaren devam eden bu mücadelede askerler genellikle darbe yaparak yönetimi ele geçirdi. Asker ve sivil yönetim arasındaki mücadelenin temelinde sınıfsal bir çatışma olduğu düşünülebilir, ancak aslında mücadelenin en önemli nedenlerinden biri ideolojik farklılıklardır. Bu ideolojik nedenleri aşağıdaki başlıklar altında özetlemek mümkündür:

Birinci olarak, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının kendilerini devletin temel unsuru olarak görmesi dikkate değerdir. Bu noktada, ordunun devletin oluşumunda temel bir güç olarak kabul edilmesi ve kendisini romantik bir şekilde devletin asıl sahibi olarak görmesi, zaman zaman darbe girişimlerinin ideolojik nedenini oluşturmuştur.¹⁹⁷ Kışlalı bu görüşü şu şekilde eleştirmektedir: “Demokrasilerde devletin ve toplum örgütlerinin hakları ve görevleri belirlenmiştir. Greve gitme gibi demokratik bir hakkın özellikle siyasi otoritelerce ordunun işin içine dâhil edilerek birtakım şiddetli tırmandırıcı hareketlerde bulunmaları halkı da kamu vicdanını yaralamakta, ordunun yansızlığına gölge düşürmektedir. Özgürlükçü demokrasilerde bunlar rejimi tehlikeye düşürecek hareketlerdir.”¹⁹⁸

İkinci özellik olarak askeri personelin gerek okul döneminde aldığı eğitim gereği, gerekse görev yaptığı sürede üstlendiği vazifeler açısından daima tutum ve davranışlarında net oldukları görülmüştür. Ordu mensuplarının başta askeri okullarda yetiştirilme tarzları ve vatan uğruna savaşmaları olmak üzere; modernist, pozitivist,

¹⁹⁶ A. Taner Kışlalı, “Cezayir Seçimleri ve 12 Eylül”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1991.

¹⁹⁷ Mehmet Zeki Duman, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri”, *İnsan&İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, cilt: 6, sayı: 20, 2019, s. 156.

¹⁹⁸ A. Taner Kışlalı, “Ordu, DİSK ve İzmir”, *Yankı*, 25 Şubat 1980.

milliyetçi ve devletçi bir pedagojiden geçmeleri, onların sadece halktan farklı düşünmelerini değil, aynı zamanda ülkenin idaresinden ekonomisine, eğitiminden savunmasına kadar tüm süreçlerde siyaseti yönlendirmesine de neden olmuştur¹⁹⁹.

Üçüncü olarak, ordunun derin tarihi kökleri ve toplumsal desteğinin gücü, kendisini eleştirilmez ve sorgulanamaz bir konumda bulmasına neden olmuş, aynı zamanda değişimin ve modernleşmenin öncüsü olarak hareket etmesine yol açmıştır. Bu köklü geçmiş ve toplumsal desteğin yanı sıra, ordunun milliyetçi söylem tarafından yüceltilmesi ve zorunlu askerlik uygulamasının sağladığı destekle meşruiyetini pekiştirmesi, sivil otorite karşısında bir muhalif olarak değil, yönetilen bir güç olarak görülmesine yol açmıştır.²⁰⁰ Lakin ordular salt ideolojiye değil, önlerindeki tehdit ve tehlikelere göre, somut koşullara göre hareket ederler.²⁰¹ Bu düşünce de onları profesyonel olmaktan çıkaracak bir tespit olarak görülebilir.

Dördüncü olarak, ordunun sürekli olarak rejimin tehlikede olduğu savını dile getirdiğini gözlemleyebiliriz. Ordunun bu savunmayı yapmasının temel nedeni, Türk Silahlı Kuvvetlerinin dönüştürücü bir kamu felsefesi olan Kemalizm'in kurucu, taşıyıcı ve yayıcı bir unsuru olmasıdır. Ordunun, rejimin temel dayanaklarının koruyucusu olarak gördüğü laiklik, modernlik ve çağdaş medeniyet algısını tarihsel olarak benimsemiş ve içselleştirmiş olmasıyla ilişkilidir. Kışlalı, köşe yazısında Fransız devlet adamı De Gaulle'ye atfen şu cümlede askerlerin aldanıp hata yapabildiklerini ve duygusal davranabildiklerini ifade etmiştir: “ Askerler siyasette har zaman aldanmışlardır.. Çıkarları ile değil yurtseverlik duygularıyla hareket etmişlerdir. Ama yurtseverlik bazen insanları gözü kapalı harekete sevk eder.”²⁰²Bu temel unsurların tehlikeye girdiğini gördüğü anda, ordunun herhangi bir müdahalede bulunmaktan çekinmediğini görmekteyiz, biçimi ne olursa olsun.²⁰³

¹⁹⁹ Jacop, M. Landau, *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Çev: Meral Alakuş), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s. 35.

²⁰⁰ Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15.

²⁰¹ A. Taner Kışlalı, “27 Mayısın Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1992.

²⁰² A. Taner Kışlalı, “Darbe Kapıda mı?”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1992.

²⁰³ Ümit Cizre, “*Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz*”, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Der.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, İçinde (s. 140-153), Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Beşinci ana neden, özellikle gelir düzeyi daha düşük olan toplum alt kesimleri ile güç peşinde koşan birtakım grupların, ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunları çözmeye konusunda sivil yönetimlere ve demokratik yapıya olan güvensizliklerinden ötürü, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni (TSK) bu sorunların üstesinden gelebilecek en yetkin kurum olarak görmeleri ve herhangi bir kriz anında orduyu iktidara çağırmalarıdır. Her iki grubun da derin bir güvenlik arayışı içinde olduğunu düşünüyorum; birisi fiziksel güvenlikle, diğeri ise ekonomik güvenceyle ilgileniyor. Ayrıca, askeri darbeleri destekleyerek çıkar sağlayan ve bu desteklerinin karşılığını alan çeşitli kesimler de bulunmaktadır. Bu kesimler arasında yargı organları, devlet bürokrasisi, medya kuruluşları, üniversiteler ve bazı sivil toplum örgütleri sayılabilir.²⁰⁴ 3 Ordu da siyaset üzerinde vesayet kurulmasını isteyen kesimlerin taleplerini darbe yaparak geri çevirmeyecektir.

Sonuç olarak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, devrimlerin mirasçısı ve devletin ile rejimin koruyucusu olarak kendini görmesi, sivil otoritelerle zaman zaman görüş ayrılıklarına yol açmış ve orduyu, toplumsal, siyasal ve ekonomik meselelerde etkin bir rol almak durumunda bırakmıştır. Ancak, modern dünyada, ordu sadece güçlü olduğu için siyasete müdahale edemez ve sivil yaşama kısıtlamalar getiremez. Ordu mensupları da toplumun bir parçası olarak, diğer bireyler üzerinde keyfi müdahalede bulunma hakkına sahip değildirler. Bu perspektifte, demokratik toplumların temel prensipleri gereği, askeri gücün sivil otoritenin denetimi altında olması ve siyasi süreçlere müdahalesinin önlenmesi esastır.²⁰⁵ Türkiye'de, askeri güçler tarih boyunca birçok kez iktidarı ele geçirmiş ve birkaç darbe girişiminde bulunmuştur. Her darbeden sonra oluşturulan yeni anayasalar, askerin egemenliğini pekiştirmiştir. Geçtiğimiz yarım yüzyıl içinde, askeri müdahalelerin sürekli olarak siyasi süreçlere karışması, Türk demokrasisine büyük zararlar verirken, aynı zamanda muhalefetin ve sivil toplum kuruluşlarının gelişimini de engellemiştir. Türkiye'de demokratik, katılımcı ve açık bir sivil idarenin kurulamamasının arkasında yatan başlıca sebep, askerin kendini devletin bir parçası olarak görmesi ve toplumun devlete olan derin saygısının sürmesidir. Ancak unutulmamalıdır ki, toplumlar bir devletin temel taşıdır ve

²⁰⁴ Ahmet T. Kuru, “Türkiye’de Askeri Vesayet’in Yükseliş ve Düşüşü: İslamcılık Kürtçülük ve Komünizm Korkuları”, Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan (Der.), *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, İçinde (s. 139-160), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 158.

²⁰⁵ A. Taner Kışlalı, “Askerler, Siyaset ve İdeoloji”, *Milliyet*, 14 Aralık 1986.

demokrasiyi ne kadar benimser ve korursa, devlet o kadar refah bir duruma ulaşır, ordu dahil olmak üzere diğer kurumlar antidemokratik davranışlardan kaçınır. “Darbeyi, sorunlar yaratmaz. Sivillerin o sorunlarla baş edemeyecekleri, o sorunların yeterince bilincinde olmadıkları inancı yaratır!”²⁰⁶ Bu inanca daima sahip olan M. Kemal’de; “Ben her kerameti Meclisten bekleyen bir insanım. Orduyu ancak milletin iradesi, yani Meclis oluşturabilir!” demiştir.²⁰⁷

1980 sonrası dönemde Türkiye’de uygulanan ekonomik politikalar, anayasa değişiklikleri, siyasi faaliyetlere tanınan özgürlüklerin kaldırılması ile hızlı bir siyasi ve sosyal değişme süreci başlamış; bu değişim, toplumun her alanına etki etmiştir. Darbe öncesinde yaşanan toplumsal hareketlilik, darbe ile bastırılacak, darbeden sonraki üç yıl boyunca sıkıyönetim hali devam edecektir. Getirilen kısıtlamalar, devlete olan başkaldırının önüne geçmiş olup, bu tarihten sonra, sosyal ve siyasal alanda yeniden yapılanma süreci başlayacaktır. Bu yapılanma temelde cepheleşmeyi ve ayrışmayı sürdürmeye yönelik bir yol takip edecek, Kışlalı’nın deyişiyle “Katilleri sağcı ve solcu olarak ayırıp, sağcı katiller aklanarak solcu katiller suçlanacaktır.”²⁰⁸ Ülkede yaşanan bu tür gelişmeler toplumun baskı altına girmesine sebep olacak, 1960’lı ve 70’li yılların aksine apolitik diye tabir ettiğimiz bir yapı oluşacaktır. Eski dönemlerde meydanlara inen gençlik şimdi ise adeta kendi kabuklarına çekilmek durumunda kalacaktır. Türkiye’de apolitik gençlik söylemi 1980 sonrası dönemde kendisini göstermeye başlamıştır²⁰⁹.

12 Eylül 1980 darbesinin ardından gençler, toplumsal liderler olarak değil, aksine kavgaya meyilli ve riskli bireyler olarak algılanmıştır. Bu algının temelinde, darbe öncesinde genç nüfusun şiddet eylemleri ve terör vakalarına bulaşması ve bu durumun ülkeyi kaotik bir duruma itmesi yatmaktadır. Dolayısıyla, darbeyi yapanların uzun vadeli hedefleri arasında, kendi ideolojik ve inançsal yapısına uygun bir toplum oluşturmak yer almaktadır.²¹⁰ Bu, bir anlamda demokrasinin bir daha sekteye uğratılmaması amacına yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilirdi. Bunu önlemek

²⁰⁶ A. Taner Kışlalı, “Rap... Rap... Rap”, *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1995.

²⁰⁷ A. Taner Kışlalı, “23 Nisan, M. Kemal, Apo...”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1996.

²⁰⁸ A. Taner Kışlalı, “Cepheleşmeyi Sürdürenler Var”, *Yankı*, 20 Nisan 1981.

²⁰⁹ Banar Tanyaş, “Gençler ve Politik Katılım: Gezi Parkı Eylemlerinde ‘Apolitik’ nesil”, *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, sayı: 6, s. 26, 2015, s. 25-51.

²¹⁰ A. Taner Kışlalı, “ABD’den Atatürk’e ve Boyner’e.”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1994.

için de darbeyi gerçekleştirenler toplumu kendi anlayışlarına göre biçimlendirmek için Anayasa'yı değiştirmeleri gerekecekti çünkü yasal dayanaklarını bu şekilde sağlayacaklardı.²¹¹

1980'deki askeri müdahale sonucu Türkiye'de siyasi yaşamın uzun bir süre durdurulması, gençlik hareketlerinin darbeye zemin hazırladıkları iddiasıyla suçlanıp cezalandırılmaları, gençlik konusunun Türkiye'de yeniden şekillendiği bir döneme giriş yapıldığının işaretidir. Yeni Anayasa ile birlikte temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, üniversiteler başta olmak üzere devletin çeşitli kurumlarında siyasi etkinliklerin yasaklanması, politikleşmenin önüne geçmiştir. Siyasi partilerin, sendikaların ve öğrenci birliklerinin kapatılması, sol ideolojilere karşı bir hesaplaşma olarak görülmüş, bu durum sadece muhalif ideolojilere düşmanlıkla sınırlı kalmayıp, Atatürk'ün kurduğu devlet yapısı ve modernleştirilen ordu dahil, devrimlerin ve kurumların itibarının zamanla zarar görmesine sebep olmuştur.²¹²

12 Eylül döneminin "kaos ortamından" etkilenen ve arkadaşlarının ölümüne tanık olan bireyler, ebeveyn olduklarında yaşadıkları travmatik dönemleri hatırlayarak, çocuklarını en azından eğitimleri sona erene dek siyasetten uzak durmaları konusunda ısrarla uyarıda bulunmuşlardır. 1980-90 döneminde büyüyen gençler, ailelerinin siyasete karışmamaları yönündeki tavsiyeleriyle dolaylı olarak siyasetten uzak durmanın önemini öğrenmişlerdir. Bu toplumsal yanılğı, ileriye dönük düşünen ve harekete geçebilen zihinlerin gelişimini engelleyerek, özgür düşüncenin bulunmadığı bir ortamda demokrasi ve uzlaşma kültürünün zayıflamasına neden olmuştur. Bu baskıcı atmosfer, toplumda bir korku rejiminin egemen olmasına ve insanların, eleştirel bakış açılarına rağmen, mevcut sistemi benimseme eğilimini kuvvetlendirmiştir. Bu durum, demokratik değerlerden İslami değerlere doğru bir yönelişin yaşanmasına da zemin hazırlamıştır.²¹³ Türk demokrasisi İslam ile uzlaştırılmaya doğru ilerlemeye başlamıştır.

Türk toplumunu derinden etkileyen darbelerin sonuçlarından biri de, sağ ve sol kesimler arasındaki çekişmelerin sona erdirilmesi, terör ve anarşi faaliyetlerinin durdurulması ile birlikte her iki ideolojiye mensup partilerin kapatılması oldu. Bu

²¹¹ Emre Kongar, *21. yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 198.

²¹² A. Taner Kışlalı, "12 Eylül Pinokyoları...", *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1994.

²¹³ A. Taner Kışlalı, "Gerçek mi, Dilek mi?", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1996.

durum, ülkede bir yönetim boşluğunun oluşmasına neden oldu. İşte bu kritik dönemde, Anavatan Partisi'ni kurarak 1983 seçimlerinde zafer kazanan Turgut Özal, söz konusu boşluğu dini değerlerle doldurma yoluna gidecektir. Sağ görüşlü ve İslamcı partilerle yapılan ittifaklar ve toplumsal grupların örgütlenmesi yoluyla, halk üzerindeki etkilerini güçlendirilmiştir.²¹⁴

Türkiye’de muhafazakârlık, “sol” a karşı kullanılabilir bir alternatif olarak algılanmış ve solu tasfiye etmede bir araç olarak görülmüştür. Bu tarihten sonra muhafazakârlık yükselişe geçmiştir²¹⁵. Sadece muhafazakârlık değil laik sisteme ve demokrasiye karşı olan herkes ve her şey yükselmeye başlayacak, Siyasal İslam, irtica, devlet düşmanlığı adeta normal bir hal almıştır. Devleti yönetenler bu eylemleri destekleyecek, sözde akademisyen ve yazarlar yazılarıyla meşru hale getirmeye çalışacaklardır.²¹⁶

Esasında sağ ideolojinin dini algısı 1960 darbesi sonrası dönemle ilişkilidir. 1961 Anayasası, sol düşüncenin yükselişine zemin hazırlarken, sağ partilerin din anlayışını da önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu zaman diliminde, muhafazakâr gençler, Komünizmle Mücadele Dernekleri çatısı altında örgütlenmişlerdir. Bu dernekler içerisinde, komünizmi bir tehdit olarak gören Türk milliyetçisi ve İslami çevreler bir araya gelmiştir. Zamanla, İslami kesimlerin dinsizlik tehlikesini komünizmde görmesiyle, bu iki kesim arasındaki mesafe azalmıştır. Sağ partilerin içinde yer alan muhafazakârlar, İslam'ı komünizmin yayılmasına karşı bir kalkan olarak görmeye başlamışlardır. Bu tehdidin üstesinden gelmenin yolu olarak dinin diriltilmesini görmüşlerdir.²¹⁷

1980 sonrasında İslam, sol tehdidine karşı bir panzehir olarak görülmüştür ve bunu kamuoyuna kabul ettirmek için mücadele edilmiştir. Bu mücadelede özellikle kültür ve eğitim üzerinden birtakım değişikliklere gidilmiş, Dil ve Tarih Kurumlarında yapısal değişikliklerle Kemalist ideolojinin önü tıkanmış, ayrıca eğitimde fırsat eşitliği adı altında İmam-Hatip okullarının sayıları arttırılarak üst yönetici olmalarının önü

²¹⁴ A. Taner Kışlalı, “Ve Bir Mum Yakın!..”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1995.

²¹⁵ Ayşe Küçük, “Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası”, *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt: 3, sayı: 4, 2019, s. 34.

²¹⁶ A. Taner Kışlalı, “ABD, Nursi ve Bizimkiler...”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1994.

²¹⁷ Kongar, *a.g.e.*, s. 250.

açılmıştır.²¹⁸ Bu mücadeleler anti-demokratik temelde olmuş, devlet kadrolarına sağ ve siyasal İslamcı kafalar yerleştirilmiş, bu türden yayınlar yapılmış, ordu mensuplarının eliyle sol ideoloji için düşmanca açıklamalar yapılmış, adeta sağcı bir anayasa ve devlet türetilmiştir.²¹⁹

Türkiye'de sivil toplum kavramı, 1980 sonrasında farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Sivil toplumun asıl gelişim dönemi 1980 ve sonrası yıllardır. Bunun nedeni ise 1980 öncesi dönemde sivil toplumun oluşmasına izin verilmemesi veya kısıtlanmasıdır. 1980 öncesinde yaşanan toplumsal hareketlilik, sivil toplum örgütlenmelerinin engellenmesine yol açmıştır. Türkiye'de 1980 sonrası dönemde sivil toplumu benzersiz kılan temel unsur, yeni yapıların, farklı kapsam ve nitelikteki organizasyonların ortaya çıkmasıdır. Bu değişimde uluslararası alanda kimlik taleplerinin insan hakları çerçevesinde sıkça tartışılması ve devletçi geleneğin zayıflaması etkili olmuştur.²²⁰

1980 sonrasında Türkiye'sinde sivil toplumu değerlendirdiğimizde; siyasal sistemi sorgulayan ve onu değiştirmeye yönelik, toplumun tümünü ilgilendiren düşünceler yerine küresel eğilimlere uygun gelişen belli başlı konular üzerinde yoğunlaştıkları gözlemlemekteyiz. Kısacası artık toplum devleti ele geçirmek için değil, çeşitli konularda ortak bir amaç için bir araya gelmekte ve üretken bir yapı sergilemektedirler. Kurumlarıyla, insanlarıyla değişken bir yapının ortaya çıktığını, bu yapının çağdaş düşünceye ve gelişmeye kapalı; gelişim ve değişimin gereklerine uymayan sözde sağ ve Atatürkçü yapıların oluştuğu aşikârdır.²²¹ Tüm bu olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet değerlerini savunan ve geleceğe taşımak için uğraşanlar elbette varlığını sürdürecektir. Devletle toplumu ayırıştırmayan, insanca yaşama hakkını savunan, adil düzenden yana olan birileri vardır ve var olacaktır. Kışlalı bu tür “numaracı cumhuriyetçileri” daima yazılarında ifşa etmiş olup Atatürk'ün Söylev'indeki şu satırlara yer vererek durumu özetlemiştir:

“Gelecek kuşakların, cumhuriyete hiç acımadan saldıranların başında cumhuriyetçiyim diyenlerin yer aldığını gördükten zaman şaşacaklarını hiç

²¹⁸ A. Taner Kışlalı, “Şecaat Arzederken...”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1996.

²¹⁹ A. Taner Kışlalı, “Sola Kayan Demokrasi(!)”, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1994.

²²⁰ Ömer Çaha, *Sivil Toplum ve Devlet*, Orion Kitabevi, Ankara, 2016, s. 270.

²²¹ A. Taner Kışlalı, “Uyan Gazi Kemal, Uyan!”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1995.

sanmayınız! Tersine, Türkiye ‘nin aydın ve cumhuriyetçi çocukları, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların gerçek düşüncelerini irdeleyip saptamakta hiç de zorluk çekmeyeceklerdir.”²²²

²²² Kışlalı, “Balçığa Bulanmış Olanlar...”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1996.

3. Bölüm

AHMET TANER KIŞLALI'NIN SOSYAL DEMOKRASİ ve KEMALİZM İLİŞKİSİ

3.1. Demokrasi Kavramı Üzerine

Demokrasi, günümüzde siyaset biliminde en yaygın kullanılan kavramlardan biridir. Farklı niteliklerle (liberal demokrasi, sosyal demokrasi, radikal demokrasi, muhafazakâr demokrasi, teknolojik demokrasi vb.) tanımlanır. Bu tanımların hepsi farklı anlamlar içerse de, temelde halkın egemenliğiyle ilişkilidir. En yaygın bilinen demokrasi tanımları, halkın yönetimiyle ilgilidir. Demokrasinin erken örnekleri, Yunan polis devletlerinde uzun yıllar boyunca kötü yönetim biçimleri olarak kabul edilmiştir. Platon, tiranlığın devletin en kötü hastalığı olduğunu ve bunun demokrasi tarafından teşvik edildiğini belirtirken, Aristo demokrasiyi uygun olmayan bir anayasadan sapma olarak tanımlamıştır.²²³ Kışlalı'da Tarihin tanıdığı ilk demokrasiyi, Eski Yunan'da bir «kent devleti» çerçevesinde var olduğunu belirtmiş, kent devletinin özelliklerinin de bu ilk demokrasinin özelliklerini büyük ölçüde belirlediğini ifade etmiştir²²⁴.

Eski Yunan'da; demos (insanlar) ve kratos (yönetmek), sözcüklerini birleştirerek demokrasi ya da (demokratia) terimini ilk kullanan millet olarak tarihe geçtikleri düşünülmektedir. Lakin bu terim çok geniş araştırmalara konu olmuş ve üzerinde derin tartışmalar yapılmıştır. Bu tanımdan hareketle sözcük anlamına göre demokrasiyi “halk iktidarı” veya “iktidarın halka ait olması” şeklinde tanımlamak mümkündür. Aslında demokrasi saydam bir sözcüktür, çünkü tarihsel sürecine baktığımızda içinde sınıf mücadelesinin olduğu eski tarihlerden halk egemenliğinin yaşandığı günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Modern demokrasilerde, yerel ve ulusal düzeyde egemenlik hakkını kimin kullanacağına ve kimin yöneteceğine, bir aile değil, vatandaşlar karar verir. Vatandaşlar, adil ve özgür seçimlerde serbestçe yarışan siyasi partiler arasından bu yöneticileri seçerler. Bu nedenle demokrasi, halkın

²²³ Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (Çev: M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 28.

²²⁴ A. Taner Kışlalı, “Eski Yunan'da Demokrasi ve Demokratik Düşünce”, *TODAI Enstitüsü Amme İdaresi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1, Mart 1984, s. 66.

egemenliği ve halkın yönetimi anlamına gelir. Halkın yönetimi, temel siyasi kararları almayı ve bunları uygulamayı içerir. Bu tür bir yönetimi günümüzde temsili demokrasi olarak adlandırılır. Sartori'nin tanımıyla buna yönetilen demokrasi denmektedir.²²⁵ Demokrasinin kullanımını bakımından; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi gibi iki temel öğe hakkında da kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Doğrudan demokrasi, halkın herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan doğrudan egemenlik hakkını kullanarak siyasi kararlar aldığı bir demokrasi modelidir. Bu sistemde, devlet için gerekli olan tüm kararlar, vatandaşlar tarafından aracısız ve temsilci olmadan doğrudan alınır. Saf demokrasi, demokrasi ideali ile en uyumlu sistemdir. Bu demokrasi türüne ilk olarak antik çağ Yunan sitelerinde rastlanır. Günümüzde saf demokrasi, sadece İsviçre'nin birkaç küçük dağ kantonu ile dört yarım-kantonunda uygulanmaktadır.²²⁶ Ancak modern toplumlarda nüfus yoğunluğu ve çalışma koşullarından dolayı pratikte uygulama imkânı bulması zor bir sistemdir.

Temsili demokrasi, milletin egemenliğini, belirli dönemler için seçilen temsilciler aracılığıyla kullandığı bir demokrasi biçimidir. Bu sistemde seçim, temel bir araç olarak kabul edilir. Seçmen ile temsilci arasındaki ilişki genellikle seçim dönemlerinde kurulsada dilekçe hakkı gibi yöntemlerle vatandaşın yönetim sürecine katılımı teşvik edilmeye çalışılır. Temsili demokrasi, milli egemenlik doktrinine dayanmaktadır. Temsilci, tüm milletin sözcüsü olarak kabul edilir.²²⁷ Bu demokrasi türü uygulanabilirlik açısından günümüzde en yaygın yönetim sistemidir ve siyasi partiler aracılığıyla da varlığını devam ettirmektedir. Tabi bu sistemin sağlıklı şekilde işlenmesi de özgür ve adil bir şekilde yapılan seçimler yoluyla mümkün olacaktır. Seçimlerin adil ve özgür olabilmesi için devletin tüm siyasi partilere ve adaylara eşit mesafede durması gerekmektedir.²²⁸

²²⁵ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 95.

²²⁶ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi, 20. Baskı, Bursa, 2013, s. 103-104.

²²⁷ Gözler, *a.g.e.*, s. 104.

²²⁸ Murat Aktaş, "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı:1, Haziran, 2015, s. 93.

3.2. Kışlalı'nın Demokrasiye Bakışı

Kışlalı'nın tabiriyle günümüzde demokrasi; azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onların bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi biçiminde tanımlanmıştır.²²⁹ Yine 1992 yılındaki yazısında Demokrasi için; “Biz Demokrasiyi Kabataş Lisesinde yaşayarak öğrendik. Okul hoparlörlerinden seçim konuşması yapardık. Temsilcilerimizi ve başkanımızı seçerdik...”²³⁰ diyerek ne kadar önemli bir şey olduğunu vurgulamıştır. Bir denge ve uzlaşma rejimi olan demokrasinin evrensel nitelikte üç temel ögesi olduğunu söyleyebiliriz: Seçim, özgürlük ve bağımsız yargı. Düşünün ki, özgürlük ve yargı güvencesinin olmadığı bir ortamda yapılan seçimin çoğunluğun diktasından öteye geçemeyeceği muhakkaktır. Unutulmamalıdır ki sadece yönetenler gibi düşünme özgürlüğü “Hitler ve Stalin” yönetimlerinde bile var olmuştur.

M.Ö 5. Yüzyılda kaleme alındığı bilinen Herodot Tarihi'nin üçüncü cildinde demokrasi; “halkın yönetimi, yasalar önünde eşitlik, bütün sorunların açık tartışmaya sunulması, yöneticilerin makamlarından hareketle sorumlu tutulmaları” şeklinde kaleme alınmıştır²³¹. Günümüzde hala geçerliliğini ilk günkü temel değerleriyle korumaya devam eden bu yönetim sistemi insanı merkeze oturtan, değişime ve gelişime açık, belli bir zümrenin hâkimiyetine karşı olmuş bir kavramdır. Eski Yunan tarihiyle eşdeğer tutulan bu ideoloji, Herodot, Tukidides, Perikles, Aristo ve Sokrates gibi düşün insanların nazarında da geniş bir yer edinmiş, kimi seçkin yurttaşları ön planda tutmuş, kimileri de nitelikli azınlık ile eşit çoğunluğun kavgasını vermiştir. Eflatun ve Aristo gibi büyük düşünürler de temelde toplumsal statülerin olduğunu, bunun doğanın bir getirisi olduğunu ifade etmişler ama neticede adaletli bir toplum düzeninin mümkün olabileceğini söylemişlerdir. Adalet ise herkese hak ettiği kadarını vermeyi gerektirir.²³² Lakin hepsinin özündeki düşünce insan, erdem ve adalet duygusudur. Kışlalı; eski Yunan Demokrasisi üzerine yazdığı makalede, her ne kadar

²²⁹ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler-Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 262.

²³⁰ A. Taner Kışlalı, “Gençliğe Umut ve Sorumluluk Vermek”, *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1992

²³¹ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 262-263, Ayrıca bkz. *Demokrasi Kavramı Ve Metodu Üzerine*, 29 Mart 1969 tarihli Ulus Gazetesinde “Farklı iki demokrasi anlayışı: Klasik ve Marksist demokrasi” isimli Kışlalı'nın yazısı.

²³² A. Taner Kışlalı, “Eflatun'dan Marx'a”, *Ulus*, 31 Mart 1969.

yukarıda görüleceği üzere “yüksek idea ve insan” kavramlarının olmasından ziyade Kent Devletlerindeki Yurttaş, Yabancı ve Köle sınıflamasının varlığından da bahsetmektedir. Hatta o dönemde ekonomik yaşamın büyük ölçüde kölelerin emeğine dayanmakta olduğunun da yazmaktadır²³³.

Doğa durumundan toplumsal yaşama geçiş sürecinde insanların da öncelikleri değişmiştir. Yani eşitlik ve özgürlük gibi kavramlardan güvenlik merkezli somut kavramlara geçiş söz konusu olmuştur. İnsanlar da toplu yaşadıkları dünyada özgürlüklerini koruyabilmek için güvenlik ve cezalandırma haklarını toplumu yönetecek olanlara devredeceklerdir. Kışlalı bu düşüncenin en önemli temsilcisi olarak da İngiliz John Locke’yi göstermektedir. Locke’de biz; yasama ve yürütme güçlerinin ayrı ellerde olduğu takdirde yurttaşların güvencede olacaklarını görmekteyiz.²³⁴

17.yy önemli düşünürlerinden Montesquieu ’da “Kuvvetler Ayrılığı” ilkesini savunarak, Locke gibi özgürlüklerin güvence altına alındığı takdirde yurttaşların demokrasiye olan katkılarını rahatça yerine getirebileceklerini ifade etmiştir. Yani yasa yapıcı, uygulayıcı ve ceza vericilerin ayrı erklerden olmaları demokratik cumhuriyetin teminatıdır. “Ulusun vekilleri, onun temsilcileri değil, olsa olsa memurları olabilirler” diyen 18.yy önemli düşünürlerinden J.J Rousseau’da tam demokrasi ve her alanda eşitlik prensibini savunsa da güvenlik meselesini göz ardı etmeyerek, özgürlüklerin güvence altında olabilmesinin servet eşitliği dâhil insanlar arası eşitliğe dayandığını savunmuştur²³⁵. Yine Kışlalı’ya göre Rousseau modern sosyalizmin de kurucusu olarak nitelendirilmiştir.²³⁶

18.yy’a bakacak olursak dönemin önemli olaylarından Fransız İhtilaliyle birlikte özgürlükçü düşüncenin yükselişi kitlelerin düşün dünyalarının sınırlarını genişletmiştir²³⁷. Toplumlar artık içinde buldukları baskıcı yönetimlere kitleler halinde başkaldırarak güvenlik teriminin tek başına yeterli olmadığını eylemleriyle anlatacaklardır. Çünkü güvenlik merkezli yaşam biçimi bir süre sonra gücün tekrar belli kişilere geçerek baskıcı ve müdahaleci bir yaşam biçimine dönüşecektir.

²³³ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 66.

²³⁴ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 98.

²³⁵ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 266-277.

²³⁶ A. Taner Kışlalı, “Rousseau ve Modern Sosyalizme Giriş”, *Ulus*, 1 Nisan 1969.

²³⁷ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 249.

Kışlalı, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi* adlı eserinde 19.yy'ın ünlü siyasi düşünürü olan Alexis de Tocqueville'nin demokratik düşüncesini yerinden yönetim ve kitle örgütleri temeline dayandırmıştır²³⁸. Bu şekilde gücün tek merkezde toplanmasının önüne geçilerek kurulacak dernekler aracılığıyla da yurttaşların sorumluluk bilinci geliştirilecek ve özgürlükler korunabilecektir. Farklı fikirlerin özgürce konuşulup savunulmasıyla da toplumun baskıcı bir yönetime kayması önlenecektir. Kuşakların değişimiyle toplumlar üzerindeki demokrasi kavramı da güvenlik merkezli düşünceden özgürlüklerin hâkim olduğu, insana saygının ve onurlu yaşamının ön planda olduğu bir aşamaya gelmiştir. Sadece seçim sisteminin demokrasiyi temsil etmediği, demokrasinin işlemesi açısından haber alma, düşünce ve örgütlenme özgürlüklerinin de ön planda olduğu bir demokrasi kuramından bahsetmekle çağdaş bir tanımlama yapmıştır.²³⁹

Demokratik sistemin temel öğelerine değindikten sonra işlerlik kazanabilmesi hususunda da örgütlenme kavramından da bahsetmek gerekir. Bu örgütlenmelerde denge ve uzlaşma işlevselliği artırıcı bir meseledir.²⁴⁰ Demokrasinin işleyebilmesi için, toplumda farklı görüşlere sahip olanların örgütlenip görüşlerini de barışçıl yoldan çözmeleri gerekir. Bir araya gelemeyen ve düşüncelerini özgürce ifade edemeyen toplumlar doğruyu ve yanlışı göremez, dolayısıyla huzursuzluk ve toplumsal dengesizlik baş gösterir. Sendikal faaliyetler, işçi ve işveren örgütlenmeleri bunun temel bileşenleridir. Kışlalı eserlerinde genellikle örgütlenme, toplumsal uzlaşma, zıtlıkların uyumu ve denge unsurundan da bahsetmiştir. Çünkü bu değerler demokrasinin somut hale gelmesine yani işleyebilir bir sistem olmasına esas teşkil eder. Bu zıtlıklar beraberinde ortak yaşama zaruretinden kaynaklı kurallar bütünü olan devlet mekanizmasının ortaya çıkaracaktır. Herkese yetecek kadar üretilmedikçe ezilenler ve ezenler var olacak, toplumda sarışı korumak için açık veya kapalı baskı çarelerine başvurmak zorunlu kalacaktır.²⁴¹

Kışlalı, *Demokrasi Kuramı* bölümünde demokrasinin üç boyutundan bahsetmiştir. İlk boyut, Siyasal Demokrasidir. Bunun da temel ölçütünün seçme ve

²³⁸ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 250.

²³⁹ A. Taner Kışlalı, "Seçimsiz Demokrasi Bitiyor mu?", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1995.

²⁴⁰ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 254.

²⁴¹ A. Taner Kışlalı, "Kapitalizm Yaşayabilir mi?", *Ulus*, 22 Nisan 1969.

seçilme hakkı olduğunu vurgulamış, lakin temelinde sınıfsal sınırlandırma olduğundan dolayı ilkel bir dönemi simgelemediğini ifade etmiştir. İkinci boyut ise Toplumsal Demokrasidir. Ölçüt olarak da toplumun karar süreçlerine katılabilme ya da süreci etkileyebilme olanakları olduğundan bahseder. Bu sürece örnek olarak referandum verilebilir. Çünkü demokrasiyi özümseyemeyen ve eğitim seviyesi düşük toplumlarda sonuç odaklı katılımlar zamanla siyasi iktidarların ‘çoğunluğun diktası’ şeklinde bir anlayışa evrilmiştir.²⁴² Son boyut ise Ekonomik Demokrasi boyutudur. Toplumsal adaletin sağlanmasının sadece siyasal kararlardan geçmediğini, ekonomik iktidarı denetleyebildikleri ölçüde toplumların demokrasiyi eşler hale getireceğini yazmıştır²⁴³. Ekonomik demokrasinin bir mülkiyet sorunu olmadığını belirtmek gerekir. Bunun temelinde de ekonomik gücün kimin elinde olduğu değil kimin için kullanıldığı meselesidir. Bu gücün de sadece kendi ulusunda bulunması gerektiği ve hiçbir manda-himaye fikrini kabul etmeden ulusal egemenliği demokrasi ile harmanlamak gereklidir.²⁴⁴

Kışlalı’nın gelişmekte olan toplumların demokrasiyi neden yaşatamadığı ile ilgili tespitlerini analiz ettiğimizde; bu ülkelerin toplumsal değişim süreçlerinde belirleyici olan maddi ve manevi alt yapının tam kavranamadığı ortaya çıkmaktadır. Batılı ülkeler önce sanayi devrimini yaşayıp kitlesel eğitimi sonradan geliştirdiler. Gelişmekte olan ülkelerde ise önce zihinler değişip maddi çevredeki değişiklikler sonradan gelmektedir. Bu da doğal süreci bozduğundan dolayı kendi öz benliğini oluşturamayan etkilenmiş bir toplum yapısını doğurmaktadır. Demokrasiyi özümsemeden almaya çalışan toplumlarda siyasi iktidarların iktidar hırsı ile hareket etmesi de toplumsal bölünmeleri sivrileştirir, bu da devlet eliyle baskı rejimlerinin kurulmasını tetikleyecektir.²⁴⁵ Başka bir ifadeyle ekonomik kalkınma toplumsal uyanışın gerisinde kaldığı toplumsal düzenin yarattığı beklentileri karşılayamadığı için doğan huzursuzlukları bastırmak, patlamaları önleyebilmek, insanları daha azına razı edebilmek için baskı rejimleri kaçınılmaz hale gelmektedir²⁴⁶. Gelişmekte olan

²⁴² A. Taner Kışlalı, “Gorbaçev mi, Özal mı?”, *Milliyet*, 19 Temmuz 1987.

²⁴³ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 272-273.

²⁴⁴ A. Taner Kışlalı, “‘Bugün 23 Nisan’”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1995.

²⁴⁵ A. Taner Kışlalı, “Demokrasi İçin Formül”, *Milliyet*, 1 Mart 1987.

²⁴⁶ İnan Özer, “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt: 14, sayı: 1, s. 75.

toplumlardaki demokrasinin niteliğiyle ilgili Metin Heper de Kışlalı ile örtüşen görüş sergilemiş; toplumsal sorunların toplumdaki diğer sistemler tarafından çözümlenemediği takdirde siyasal sistemin üzerine kalmaktadır²⁴⁷. Ekonomik kalkınma toplumsal uyanışın gerisinde kaldığından dolayı insanların beklentilerini karşılayamayacak ve bu da aslında bürokrasinin yükünü arttıracaktır.

Ahmet Taner Kışlalı eserinde demokrasinin var olabilmesi için toplumsal ve ekonomik birtakım koşullara ihtiyaç olduğunu aşağıdaki şekilde belirtmiştir.

Ekonomik olarak:

- a. Bireylerin yeme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanabildiği üretim düzeyi,
- b. Belirli bir sermaye-emek dengesi,
- c. Toplumsal sınıflar arası büyük gelir farklarının bulunmaması.

Toplumsal olarak:

- a. Ulusal bütünlüğün sağlanmış olması,
- b. Toplumsal üstünlük meselesinin olmaması,
- c. Toplumsal sınıflar arası geçiş akışkanlığının yüksek olması,²⁴⁸
- d. Toplumda çoğunluğun, kitle iletişim araçlarını izleyebilecek bir eğitim düzeyinde bulunması,
- e. İnsanların eşitlik ve özgürlüğüne, hoşgörü ve uzlaşmaya dayalı bir değerler sisteminin ulusal kültürde egemen olması²⁴⁹.

Yukarıda bahsedilen ölçütler ışığında demokratik bir rejime sahip olma olasılığı artacaktır. Demokrasiyi araç olmaktan çıkarıp uygulanabilir hale getirmenin yolu toplumsal refahın sağlanmış olmasından geçmektedir. Bunun için de öncelikle hoşgörü ve inançlara saygıyı öz disiplin haline getirerek fikirleri serbestçe tartışıp uzlaşmaya varıldığı takdirde demokrat olunur, çoğulculuk benimsendiği takdirde demokrasi uygulanabilir hali gelir.²⁵⁰ Kışlalı, köşe yazısında şu satırları yazacaktır:

²⁴⁷ Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, 1974, s. 42.

²⁴⁸ Ayrıntılı olarak bkz. Vejdi Bilgin, "Sosyal Akışkanlık Kavramı Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:12, sayı: 2, s. 297-309.

²⁴⁹ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 274-275.

²⁵⁰ A. Taner Kışlalı, "Demokrasi ve Parti İçi Demokrasi", *Yankı*, 28 Eylül 1981, s. 6.

“Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk, on yaşını doldururken, demokrasinin bütün gereklerini sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur. Demokrasi maddi refah meselesi değildir. Böyle bir nazariyat, vatandaşların siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bir ulusu oluşturan bireylerin her çeşit özgürlüğü güven altında bulunmalıdır.”²⁵¹

3.3. Ahmet Taner Kışlalı’nın Sosyal Demokrasi Düşüncesinin Oluşumunda Liberalizm ve Sosyalizmin Etkileri

Genel olarak, sosyal demokrasi 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’da ortaya çıkan bir kavramdır. Sosyal demokrasinin doğuşunda birçok siyasi, toplumsal ve ekonomik etken rol oynamıştır. Modern çağın gelişimiyle birlikte ulus devletin ve kapitalizmin vaatlerini gerçekleştirememesi, sosyal demokrasinin ortaya çıkışında önemli bir faktördür. Sosyal demokrasi, bu durumda yeni çözümler arayışına girmiştir. Sosyalizmin demokratik veya totaliter yollarla gelip gelmemesi, ülkelerin kendi tercihleriyle ilgilidir. Bu durumu şu örnekle açıklayabiliriz: Fransa’da krallığın çöküşüyle birlikte terörün ortaya çıkması, Cumhuriyet rejiminin demokratik olabileceğine dair yaygın inançları engelleyememiştir.²⁵² Sosyal demokrasi, kendi demokrasilerini siyasi açıdan geliştiren ülkeler; toplumsal ilerlemelerle birlikte halkın yönetimde daha fazla katılımını sağlayarak sosyal amaçlı uygulamalara odaklanmışlardır. Demokrasi, eşitlikçi bir ilkedir ve ulusun yöneticileri üzerinde denetim sağlayarak siyasi özgürlüğü teşvik etmeyi amaçlar. Demokrasi, zihinsel bir meseledir. Adalete olan bağlılık, erdem ve ahlak sahibi olmayı gerektirir. Demokratik ilkenin en modern ve en akılcı uygulamasını sağlayan yönetim biçimi ise Cumhuriyet’tir.²⁵³

Bireyden aileye, aileden topluma doğru genişleyen yönetme düşüncesi; kabileler ve krallıklar derken insanın sosyal bir varlık olarak tarih sahnesinde yerini almasıyla yönetme ve yönetilme faaliyetleri de başlamıştır. Eski zamanlarda toprağı denetleyen güç tüm toplumu denetim altına alabilirken, özellikle 19.yy sonrası

²⁵¹ A. Taner Kışlalı, “M. Kemal’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1992.

²⁵² A. Taner Kışlalı, “Üç Sosyalist Eğilim”, *Ulus*, 24 Nisan 1969.

²⁵³ A. Taner Kışlalı, “Aşmak İçin, Ulaşmak Gerekir!”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1996.

yaşanan gelişmeler neticesinde egemen sınıf toprağı denetleyen değil *işleyen* güç olacaktır. İşleyen güç yani halk artık hem güçlenip hem de örgütlenip hak arama yoluna giderek kendi emeğini kendisi yönetmek istemektedir. Yöneten ve yönetilen dengesinin değişmesiyle ekonomik güçler de çeşitlenecek, onlar arasındaki çıkar çatışmaları demokrasiyi olanaklı kılacak bir denge ortamına dönüşecektir. Kışlalı'nın ifadesiyle; “tüm ekonomik gücü elinde bulunduran toprak soyluların egemenliğinden, çeşitlenen ekonominin farklı dallarında güçlenen toplumsal sınıflar arasındaki güç dengesine geçilmesiyle birlikte demokratik bir siyasal kurumlaşma olanaklı hale gelecektir.”²⁵⁴

Sosyal Demokrasi, emekçilerin ve diğer sınıfların çıkarlarını demokratik özgürlükler içinde dengelemeyi amaçlayan, siyasi ve ekonomik yapıyı adil bir şekilde değiştirmeye yönelik siyasi ve ideolojik bir harekettir. Bu nedenle, Sosyal Demokrasi sadece bir uygulama veya demokrasi biçimi değil, aynı zamanda demokrasinin sosyalleşmesine yol açan bir dünya görüşüdür.²⁵⁵

Bu görüşler ülkelere özgü farklılıklar taşısa da Sosyal Demokrasi'nin ulaşmayı amaçladığı evrensel hedefler bulunmaktadır. Bu hedeflere ulaşabilmek için Sosyal Demokrasi belirli özelliklere sahiptir. “Sosyal Demokrasi, Sosyalizm ve Demokrasinin uyumlu birleşimini kuran bir siyasal düşünce biçimidir. Devrimci otoriter sosyalizmin aksine, özgürlükçüdür, sosyal adalet ve fırsat eşitliğini savunur, barışçıdır, toplumsal gelişmenin evrimci yöntemlerle sağlanmasını amaçlar²⁵⁶.”

Çoğulcu ve çok partili demokrasiyi savunur. İktidara yalnızca demokratik yollardan gelinebileceğini kabul eder. Proletarya diktatörlüğüne de başka her türlü diktatörlüğe de karşıdır²⁵⁷. Sosyal Demokrasi özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünya görüşünü savunur. İnsanların temel hak ve özgürlüklere sahip olduklarına inanır. Bu nedenle bazı evrensel ilkeleri kabul etmiştir²⁵⁸.

²⁵⁴ A. Taner Kışlalı, *a.g.e.*, s. 286.

²⁵⁵ Ünal Batu, “Sosyal Demokrasinin Gelişimi”, Erişim tarihi: 13 Eylül 2014, www.sosyaldemokrasi.com/sosyaldemokrasi.

²⁵⁶ Yurdakul Fincancı, *Günümüzde Sosyal Demokrasi*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1993.

²⁵⁷ Haluk Özdalga, “Çağdaş Sosyal Demokrasinin Oluşumu”, Erişim tarihi: 19 Haziran 2006, www.sdd.org.tr.

²⁵⁸ Ünal, *a.g.m*

Sosyal Demokrat sistemler halk kitlelerinin yönetiminde etkin olduğu ve kitleler yararına yönelik girişimlerin devlet tarafından gerçekleştirildiği demokratik rejimlerdir²⁵⁹. Bu yönüyle de kalkınmanın devlet tarafından tabana yayılarak eşit koşullarda gelişim göstermesinin imkânı sağlanmaktadır. Sosyal Demokrat partiler sınıf değil kitle partisi anlayışını benimserler. Yalnızca işçi sınıfının değil, tüm çalışanların ve emeği ile geçinenlerin kitle partisidir. Sosyal Demokrat partilere üye olmak herkese açıktır ve basittir. Örgütlenmeleri genellikle çok sayıda üyeyi kapsar. Üyelerin aidatları ve maddi katkıları, parti gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturur. İyi işleyen bir parti içi demokrasi vardır²⁶⁰. Bu sistemle Halk Sektörü denen bir kooperatif tarzı küçük tasarruf modeli oluşturularak halkın ekonomik alanda örgütlenmesinin hızlandırılması da sağlanmaktadır.²⁶¹

18.y.y tüm Avrupa’da köklü değişikliklerin meydana geldiği ve günümüzde dahi etkisini hissettiren siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlere sahne olan bir yüzyıl olmuştur.. Üretim tekniğindeki el emeğinden manifaktüre olan muazzam dönüşüm, feodal kurumları oldukça sarsmıştır. Bu kurumların tamamen ilhakına neden olan gelişme ise burjuvazinin önderliğinde gerçekleşen liberalizm hareketi olmuştur²⁶².

Liberalizm’in temel anlamda; özgürlüğe, eşitliğe, kardeşliğe yönelik siyasi taleplerin felsefî gerekçelendirmesi olduğu söylenebilir. Kışlalı Siyasal Sistemler isimli kitabında Liberalizmi; “Tarihsel evrim içinde Avrupa’daki Aristokrasi ile Burjuvazi arasındaki çatışmaya koşut olarak doğdu” şeklinde ifade etmiştir²⁶³. Nihai olarak ise liberal akım; 1789 Fransız devriminde ve daha sonraları Avrupa’nın diğer ülkelerinde liberal şehirlilerin; devletin, ekonominin ve toplumun yeniden temelden biçimlendirilmesi için attıkları bir savaş çılgınlığına dönüşmüştür²⁶⁴. Eşitlik ve özgürlük için verilen bu mücadele hukuki anlamda yasal eşitsizliğin kaldırılmasıyla sonuçlanacak, lakin toprak soylusundan kentsoylusuna evirilen bu güç tüm yurttaşların kullanımına sunulmayacak, genel ve eşit oy ilkesi denen “ulusal egemenlik”

²⁵⁹ Özdalga, *a.g.m.*

²⁶⁰ Haluk Özdalga, *Sosyal Demokrasinin Kuruluşu*, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s. 55.

²⁶¹ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 141.

²⁶² Halis Çetin, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Orion Kitapevi, Ankara, 2007, s. 81.

²⁶³ A. Taner Kışlalı, *a.g.e.*, s. 95.

²⁶⁴ Thomas Meyer, *Demokratik Sosyalizm-Sosyal Demokrasi*, (Çev: Yonca Özkaya), Sosyal Demokrasi Dizisi Yayınları Tartışma Dizisi: III, 1991, s. 12.

kavramının kazanılması için 1850'lere dek süren mücadeleler verilecektir. Liberalizm; ekonomik alanda kendi temel ilkelerinden kaynaklanan ve sınırsız işletme ve mülkiyet hakkı olarak tanımlanan bir düzene eşlik etmektedir. Gelişen dünyada bu tür düşünceler zamanla evrilecek ve serbest piyasa artık bir müdahaleye açık hale gelecektir. İnsanlar arası alım gücü dengesinde yaşanan farklılıklar sosyal dengeyi bozduğundan dolayı işsizliği tetiklemekte, bu da devletin kısmi müdahalesine yol açmaktadır.²⁶⁵ Bu ideolojinin temele göre; herkes, toplum ve devlet müdahalesi olmaksızın, ekonomik olarak çıkarları açısından kendini en yüksek düzeyde geliştirebilmelidir. Fakat bu düzenin bahsettiği özgürlük, eşitlik gibi sözler sadece zengin sınıfın içerisinde geçerli olacak ve bu da Liberalizmin sınıfta kalmasına yol açarak sosyalist düşüncenin inşasına yol açacaktır. Denilebilir Liberalizm, ekonomik bakımdan güçlü bir toplum kesiminin gereksinimlerinden kaynaklanırken Sosyalizm ise tam aksine asıl sorunları ekonomik olan bir sınıfın sorunlarına yanıt olarak doğmuştur.²⁶⁶

Liberal düzene isyanın kökeninde sosyalizm, özetle şu tezleri savunmuştur: Sosyalizmi, en genel biçimiyle kapitalizmden farklı olarak üretim araçlarında özel mülkiyetin yerine kamu mülkiyetinin ve kar için üretimin yerine kullanım için planlı üretimin bulunduğu bir sistem olarak tanımlamak mümkündür²⁶⁷. Kısaca herkesten yeteneğine göre alıp, herkese yeteneğine göre verme sistemidir dersek Sosyalizmi anlatmış olabiliriz. Yani sosyalist devlet tam bir yeniden dağıtımcı bir devlettir. Toplum çıkarlarını özel çıkarlara egemen kılan devlet sosyalist devlettir.²⁶⁸ Üretimle dağıtım, tam olarak birbirinden ayrılacak ve üretimi çalışanlar dağıtımı ise politikacılar/bürokratlar yapacaktır. Bu dağıtım bir tür sosyal adalet anlayışına göre gerçekleştirilecektir.

Kışlalı Sosyalizmi kısaca “toplumculuk” olarak tanımlayacaktır. Toplum yararını tüm bireysel yararların üzerinde tutup toplumu bu amaçla örgütlemek anlamına gelmektedir.²⁶⁹ Esasen; sosyalist düşünceler, genellikle sanıldığı gibi

²⁶⁵ A. Taner Kışlalı, “Çağdaş Sağ Değişiyor”, *Yankı*, 13 Temmuz 1981, s. 6-7.

²⁶⁶ Ahmet Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, 3. Basım, Ankara 1993, s. 137.

²⁶⁷ Leo Huberman, *Sosyalizmin Alfabesi*, (Çev: Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 44.

²⁶⁸ A. Taner Kışlalı, “Komünizm Dönemekte”, *Yankı*, 22 Şubat 1982, s. 20-21.

²⁶⁹ A. Taner Kışlalı, “Komünizm ve Sosyalizm”, *Ulus*, 30 Mart 1969.

kapitalizme tepki olarak doğmamıştır. Bu düşünceler; kapitalizmin doğuşundan çok daha önce, insanlar arasındaki eşitsizliğin nedenleri üzerine eğilmesi ile ortaya çıkmaya başlamış, daha hakça, daha kusursuz bir toplumsal düzen arayışı biçiminde kendisini ortaya koymuştur²⁷⁰. Mevcut bir düzendeki aksakları tespit edip değiştirmek amacıyla ortaya atılan her ideoloji, kendisinden önce var olanlardan daha tutarlı doktrinler ortaya koymalıdır. Çünkü yeniye eskinin eksiklerini anlatırken var olanın neleri vadettiğini de anlatmak gerekir. Bir yanda toplumsal adalet, öte yanda emeğin ve toplumsal çıkarların önceliği. İşte sosyalizmin iki temel ölçütü budur!²⁷¹

3.4. Sosyal Demokrasinin Oluşumunda Avrupalı Çağdaş Toplumcu Düşünürlerin Katkıları (18.yy-19.yy)

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778): Çağdaş toplumsal düşüncenin mimarı olarak görülür. Rousseau; “Hiçbir yurttaş başka bir yurttaşı satın alabilecek kadar varlıklı kendi kendini satmak zorunda kalacak kadar da yoksul olmamalıdır” diyerek çağdaş sosyalizmin kurucuları arasında sayılmıştır. Servet eşitliğinin mutlak olmayacağını düşünen, siyasal iktidarın ekonomik alandaki rolü üzerine çalışmalar yapan çağdaş toplumcu düşüncenin öncülerinden olan büyük düşünürdür. Bu eşitliği sağlayacak en önemli aracın Vergi olduğunu söylemiştir. Kışlalı, Siyasal Sistemler isimli kitabında Rousseau’yu bu şekilde tanımladıktan sonra, vergilendirmenin amacının da servet eşitsizliğinin sürekli biçimde artmasını önlemek,²⁷² olduğunu belirtmiştir.

Johann Gottlieb Fichte (1762-1814): Aynı dönemde yaşayan Alman düşünür J.G. Fichte’de; hükümetlerin önemli görevlerinden birinin her vatandaşın kendi emeği ile yaşayabilmesini sağlamak olduğunu düşünür. Ekonomik-toplumsal planlamacılığın kurucuları arasındadır, herkesin çalışarak ve kimseye muhtaç olmadan nasıl yaşayabileceğini temellendirmiştir. Tarımla uğraşanlara devlet geçimini sağlayacak kadar toprağı vermeli ve diğer iş kollarındaki çalışanların da haklarını eşit olarak vermelidir. Bireyci bir özgürlük anlayışına sahip olun düşünür, iktisadi

²⁷⁰ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 106.

²⁷¹ A. Taner Kışlalı, “Önemli Olan Kedinin Rengi mi?”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1992.

²⁷² A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 108.

planlama görevini hükümete, üretim ve dağıtım kısımlarını da kişilere vererek devlet ile kişiler arasındaki faaliyet sahasının sınırlarını da çizmiştir.²⁷³

Charles Fourier (1772-1837): Fichte ile yaklaşık aynı dönemde yaşamış Fransız toplumbilimcidir. Önerdiği sistemin temelinde "phalanstere" adını verdiği küçük topluluklar bulunmaktadır. Buna "çalışanlar toplumu" da denilebilir.²⁷⁴ Bu toplumda belirli sayılarda kadın ve erkek bulunacak, özellikle tarımla uğraşarak üretime doğrudan katkıda bulunacaklardır. Ayrıca düşünür, kurulacak toplumlar arasında da tam bir eşitliğin imkânsız olduğunu, farklılıkların olmasının toplumsal uyumu arttırdığını ifade etmektedir.

Robert Owen (1771-1858): Toplumcu düşünce üzerine araştırma yapan ve İngiltere'deki işçi hareketlerinin yönlendirilmesinde büyük etki yaratan bir diğer düşünür ise Robert Owen'dır. Kapital düzenin yani emek hırsızlarının yarattığı haksız sermayenin ortadan kaldırılması için ortak mülkiyete dayalı kooperatifler kurulması gerektiğini düşünerek, özel mülkiyet kavramını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Kooperatif köylerini kurarak insanların bir güce hizmet etmesini önleyip kendi işletmelerini kurmasını önerecektir. Düşünce sistemlerinde devletin önemli bir yerinin olmadığını, amaçlarının kooperatif birlikteliği kurarak bir toplum düzeninin oluşması fikridir.²⁷⁵

Saint-Simon: 1760-1825 yılları arasında yaşayan ve toplumcu düşüncede önemli bir yer edinen Fransız soylu Saint-Simon da toplumsal düzenin geleceğini sadece kişilerin bencilliklerine bağlanmasını kabul etmiyordu. O mülk sahiplerine karşı değildi fakat çalışma sisteminde en fakirden en zenginine herkesin mücadele etmesi gerektiğini ve herkese bir sorumluluk yüklenmesini istiyordu²⁷⁶. Simon günün birinde kişilerin hükümetinin yerini eşyanın yönetiminin alacağını söyleyerek aslında bugünkü koşulları tasavvur etmiştir. Bütün insanların kardeş olduğu bir düzeni savunmuştur.²⁷⁷ Tamamen teknik adamların egemen olduğu bir düzenin doğacağını ve bunun bir anlamda devlet düzeninin ortadan kalkması demek olduğunu

²⁷³ A. Taner Kışlalı, "Sosyalizm ve Özgürlük", *Ulus*, 2 Nisan 1969.

²⁷⁴ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 110.

²⁷⁵ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 112.

²⁷⁶ Cemil Meriç, *Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 55.

²⁷⁷ A. Taner Kışlalı, "Kooperatifçi Sosyalizm", *Ulus*, 3 Nisan 1969.

düşünmektedir. Kışlalı, Simon'un görüşünün temelinde her sınıfın çalışması ve eşit olmasını savunduğunu ifade eder hatta çalışan sınıfın toplumu besleyen sınıf olduğundan dolayı "ana sınıf" tabirini kullanmıştır²⁷⁸.

Yukarıdaki düşünürlerin fikirlerine bakıldığında; insanı merkeze alan, emeğe olan saygıyı ön planda tutan, çağdaşlaşma ve çağdaş toplumu savunan bir hareket olduğunu söyleyebiliriz. Yani emeğin savunuculuğunun ve toplum yararının özel çıkarların üzerinde olması söz konusudur. İnsan, Toplum ve Devlet üçlemesinin kendi içindeki görevlerinin bilinmesi ve kurallara göre hareket edildiği takdirde sosyal demokrasi denen (Liberalizm, Sosyalizm, Komünizm, Marksizm sentezi) olgunun kendiliğinden oluşacağı kanaatindeyim. Günümüze dek ideolojik temelde verilen bu mücadeleler aslında üretim aşamasında bir dengenin kurulması içindir. Bu mücadelelerin sonucunda başka bir egemen sınıfın oluşması da kaçınılmaz olmuştur. Çünkü hak ve özgürlük temelli bu ideolojilerde oluşan sınıflar haklarını korumak için güçlenecek ve gücünü devam ettirmek için de başka bir gücün oluşmasına destek olacaktır. Örneğin işçi sınıfının refahı için verilen mücadele sonucunda güçlenen işçiler üretimi bırakıp işveren konumuna dönüşünce kendi gücünü devam ettirmek için birtakım haklar talep edecek ve sonucunda üretimin en altında kalan yoksul kesim yani halk daha çok çalışmak zorunda kalacaktır. Aşağıda da görüleceği üzere sosyal devlet olgusunun arkasında güçlü bir örgütlü ve eşit haklara sahip halk kitlesi yatmaktadır. Sermayedarların gücü ekonomik ise, emekçilerin gücü de örgütlü sayısal çoğunluktur.²⁷⁹

Üretim ve tüketim bağlamında denge sağlanmadığı sürece, üretilen malın toplum tarafından eşit ve adil olarak erişilebilirliği sağlanmadan toplumsal refaha ulaşmak mümkün değildir. Burada devreye Devlet mekanizması girmektedir. Üretim ve tüketimi dengeleyecek yasaların varlığı ve bu yasaları adil şekilde uygulayacak bir gücün olması muhakkaktır. Günümüzde demokratik sol ideolojiler, sosyalizm ile liberalizm sentezi bir görünüm kazanmışlardır. Liberalizme düzeni sağlatırken demokratik sola da adil düzeni sağlatmalı.²⁸⁰ Hem toplumsal adaleti, hem de liberal hak ve özgürlükleri aynı anda gerçekleştirmek istemektedirler. Biri uğruna diğerini

²⁷⁸ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 113.

²⁷⁹ A. Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s. 144.

²⁸⁰ A. Taner Kışlalı, "Düzenin İflası...", *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1996.

ötelemeyi ve ertelemeyi kabul etmezler. Kısaca sosyal devlet, sosyal demokrasinin bir devamıdır. Sosyal devlet güçlünün adil olarak kalmak kaydıyla haklarını savunup, güçsüzü de adil olarak güçlenmesini sağlamak demektir. Sosyal demokrat ideoloji, toplumda ayrıcalıkları bulunmayanların ideolojisidir.²⁸¹

Ferdinand Lasalle (1825-1864) 19. yy. ortalarında yaşamış Alman düşünür, genel oy hakkının kazanılmasının büyük ölçüde yeterli olacağı fikrine sahipti. Lassalle, işçilerin genel oy hakkı sayesinde devleti kendi amaçları için kullanabileceklerine inanıyordu. Ona göre, devletin gerçek fonksiyonu, insanlığın özgürlüğünün gelişmesine yardımcı olmaktır.²⁸² Lassalle, amaç ile ona varılmak için seçilen yol arasında bir uyum sağlamak gerektiğini düşünmektedir. Burjuvaziye göre devletin amacı yalnız bireyin mülkiyetini ve özgürlüğünü korumaktır. İşçi sınıfı ise bu anlayışı yeterli bulmayacaktı. Toplumcu bir düzen kurmak için proletarya diktatörlüğünün gerekliliği konusunda Marksizm'den farklı düşünerek devletin amacı hususunda şunları söylemektedir: “Devletin asıl amacı, bu birlik sayesinde, bireyleri tek tek hiçbir zaman erişemeyecekleri amaçlara, yaşam düzeyine ulaşabilecek bir duruma getirmek, birey olarak tırmanamayacakları bir öğrenim kudret ve özgürlük düzeyine ulaşmaları için gerekli yeterliliği onlara kazandırmaktır. Devletin amacı, insanlığın özgürlük için eğitilmesi ve geliştirilmesidir.”²⁸³ Bu düşünceler kuşkusuz, devleti egemen sınıfın baskı aracı ve nihai olarak ise son bulmaya mahkûm bir aygıt olarak gören Marx ve Engels'e göre oldukça uzaktı. Çağdaş sosyal demokrasinin, Marksizm'in, Sosyalizmin şiddete dayalı devrimle ve proletarya diktatörlüğü aşamasından geçerek oluşacağı düşüncesine bir tepki olarak doğduğunu söylenebilir.

Jean Jaures (1859-1914): 19. yy'ın diğer bir önemli düşünürü Fransız sosyalistlerden Jean Jaures, sosyalizmin temel görevinin Fransız Devrimi'ni devam ettirmek olduğuna inanmaktadır. Fransa'da Sosyalist partinin başına geçmiş ve reformcu bir kişilik olmasına rağmen ihtilalci sendikaları da dolaylı olarak desteklemiştir. Marksizm'i eleştirerek özellikle devleti bir hakem olarak görmüş, bu sayede partinin oylarını da yükseltmiştir.²⁸⁴ İki defa milletvekili seçilmiş, sosyalist

²⁸¹ A. Taner Kışlalı, “Demokratik Sol mu, Sosyal Demokrasi mi?”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1992.

²⁸² Toktamış Ateş, *Demokrasi “Kavram-Tarihi-İlkeler”*, Der Yayınları, İstanbul, 1976, s. 87.

²⁸³ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler.*, s. 125.

²⁸⁴ A. Taner Kışlalı, “Fransa'da Demokratik Sosyalizm”, *Ulus*, 14 Nisan 1969.

partie önderlik etmiş, emperyalist bakıya uğradığını düşündüğü Osmanlı'ya ve Türklere yakınlık göstererek onları savunmuştur. Juares'e göre bu devrimin kökü de demokraside aranmalıydı. Sosyalizm, Marx'ın sözünü ettiği gibi bir tarihsel zorunluluk olduğu kadar, ahlaki değerlerin de gerekliliği idi²⁸⁵. Sosyalizm diktatörlük yolu ile gerçekleştirilemezdi ve asıl olan parlamenter demokrasiydi. Ona göre; sosyal demokrasi barışı savunur ve uyuşmazlıkların barışçı yöntemlerle çözülmesini ister. Jaures, burjuva ve proletarya arasındaki ayrılığın devam edeceği fikrindeydi. Mülk sahipleri ve mülksüzler arasındaki çatışma tarihin her döneminde var olduğu gibi yine devam edecekti. Fakat Juares, değişimin çatışmayla değil uzlaşmayla olması gerektiğini savunmuştur. Kışlalı Juares'in barıştan yana olduğunu şu cümleleri ile ispatlamıştır: “Ve dolayısıyla, insanların artık kesin olarak buluşacakları gün ne ulvi ne evrensel ne sonsuz bir zevk olacaktır! Bu buluşma ancak barışın işareti olan ortak mülkiyet ile olanaklıdır.”²⁸⁶

Sosyalist düşüncenin farklı yorumlamalarından verilen kısa alıntılardan da anlaşılacağı üzere, sosyal demokrat düşüncenin filizlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda, sosyal demokrat düşüncenin, Marksist çizgiden bir ayrılışı simgelediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Sosyal demokrat düşüncüyü bu çizgiden ayıran en temel unsur, şiddetten uzak bir düşünceye sahip olmasıdır. Sosyal demokrasi iktidarları şiddet yoluyla değil de seçim yoluyla kabul etmektir. Yine sosyal demokrat düşünce, Marksizm'in gerçekliği algılamak ve dönüştürmek adına kutsal saydığı diyalektik metottan bir kopuşu da simgelemektedir. Bu bağlamda, sosyal demokrat düşünce burjuvazinin mülk edimine hoşgörüyü yaklaşmasında ve onu ortadan kaldırmamayı taahhüt etmesinde kendini göstermektedir.

Edward Bernstein (1850-1923): Marksizm'in içinden gelip sonradan “revizyonculuk”²⁸⁷ ile suçlanan (1850-1923) yılları arasında yaşamış ünlü Alman düşünür Edward Bernstein, sosyal demokratik düşünceye²⁸⁸ katkıda bulunmuş önemli bir isimdir. Sözcük anlamı gözden geçirip düzeltmek olan revizyonizm, Marksist

²⁸⁵ Mete Tunçay, *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi I*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 403-424.

²⁸⁶ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler.*, s. 133-134.

²⁸⁷ “Revizyonist” deyimini sosyalist yahut komünist hareket içinde ilk kez bir Alman sosyal demokrati olan Eduard Bernstein'in temsil ettiği akım için kullanılmıştır.

²⁸⁸ Alman Sosyalizmi ve Sosyal Demokrasisi ile ilgili bkz. Kışlalı, “Batı Avrupa'da Sosyalizm”, *Ulus*, 11 Nisan 1969; Kışlalı, “Sömürgecilik ve Alman Sosyalistleri”, *Ulus*, 12 Nisan 1969.

geleneğe göre bir çeşit küfür ve şirk, revizyonist ise din değiştirmiş, aşağılık hain veya hiyanete ilk adım atmış kişidir²⁸⁹. İfade ettiğimiz gibi; ilk önceleri bir Marksist olan Bernstein, daha sonra İngiltere'deki Fabiancılarının²⁹⁰ görüşlerinin etkisinde kalmış ve Marksizm'e eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Hainlikle suçlanmasına rağmen, Bernstein'ın düşüncelerini değiştiren şey, toplumdaki gelişmelerle Marx'ın öngörülerinin birbiri ile çakışmasıdır.

Bernstein'ı sosyal demokrasi hususunda önemli kılan, onun şiddeti tereddütsüz reddetmesidir. Karşıtlar arasındaki mücadelenin bütün tarihsel gelişimlerin temeli olduğuna inanmak; Marksizm'i, şiddetin yaratıcı gücüne önem vermeye yönelmiştir. Marksizm'den yola çıkan Bernstein'ın düşüncesine göre odak noktası tüketimde adalettir. Üretim biçiminin değiştirilmesi hedefini arka plana atarak, üretileni adil tüketmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekçi davranarak yerel yönetimlerde ve kooperatiflerde iktidara sahip olarak "tüketim adaleti" modelini uygulamak istemiştir. Bernstein, "Sosyal Demokraside Revizyonizm" isimli konuşmasında sosyal demokrasi anlayışının çerçevesini şöyle çizmektedir: Sosyal demokrasi, demokrasinin, devlet, eyalet ve belediyelerde siyasal eşitliği sağlama, toprağı ve kapitalist işletmeleri topluma mal etme amacıyla mücadele eder. Sosyal demokrasi, yalnızca işçilerin değil, tüm toplumun çıkarlarını göz önünde bulunduran bir partidir. Ancak öncelikle işçilere odaklanır. İşçileri bu idealle doldurmak ve onları ekonomik ve siyasi alanda örgütlemek, sosyal demokrasinin temel görevidir.²⁹¹ Tüm bu açıklamalardan sonra, günümüz sosyal demokrasi kavramının kökenlerinin, Bernstein tarafından kurulduğunu söylemek hatalı olmaz.

Karl Kautsky (1854-1938): 1854 yılında Prag'ta doğan Karl Kautsky, sosyal demokrasi düşüncesine önemli katkılar yapmış, Bernstein gibi Marksist geleneğe sahip önemli bir düşünürdü. Kautsky, tarihsel değişimin ana gücünün toplumsal ve ekonomik yapılar olduğuna ve kapitalizmin içsel çelişkilerinden dolayı çökmeye mahkum olduğuna dair Marksist inancı hiçbir zaman terk etmedi. Ancak sosyalizmin

²⁸⁹ Özdalga, *Sosyal Demokrasinin Kuruluşu*, s. 57.

²⁹⁰ Topluluk adını üçüncü yüzyılda yaşamış olan Romalı kumandan Fabius Cunctator'dan almıştır. Fabius, Roma'yı Anibal idaresindeki Kartaca ordusundan tüm Roma ordusunu Kartaca ordusuyla karşı karşıya getirerek yenmek yerine küçük küçük saldırılar düzenleyerek kurtarmıştır. Bkz. Sema Ege, "Fabian Society ve İki Yenilikçi Yazar: G. Bernard Shaw ve H. G Wells 1903-1908", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı: 40, cilt: 3-4, ss. 217-233.

²⁹¹ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler.*, s. 129-130.

devrim veya diktatörlük aracılığıyla gerçekleştirilebileceğine dair ısrarla karşı çıktı. Demokrasinin sadece burjuva egemenliğine ait bir sistem olmadığını, aslında gerçek anlamda sosyalizme özgü bir sistem olduğunu savundu. Sosyalizme ulaşmanın en kısa yolunun yine demokrasi olduğunu öne sürdü; yani sosyalistler, iktidara geldiklerinde demokrasiye olan bağlılıklarını korumalıydılar.

Kautsky, çağının işçileri üzerinde şu temel ve farklı yorumu getirmektedir: işçi sınıfının kurtuluşu, bu sınıfın giderek yoksullaşmasının değil, tam aksine, kendi yaşam koşullarını giderek düzeltmesinin bir sonucu olacaktır. Ona göre, işçi sınıfının kazandığı haklar neticesinde, sosyal demokrasinin inşa edileceği düşüncesindedir.²⁹² Ona göre; amaç ne başlı başına sadece sosyalizmdir ne de demokrasidir. Sosyalist üretim ilişkileri, demokratik olmayan birçok ülkede kendini göstermektedir. Ancak, bunların despotluğun temeli haline gelmesi ise oldukça olasıdır. O halde demokrasi, sosyalizm için vazgeçilmez olmalıdır. Sonuç olarak, Kautsky'e göre; Sosyalizm ve demokrasi, biri amaç diğeri araç olarak birbirinden ayrılamaz. Her ikisi de aynı hedefe ulaşmak için kullanılan araçlardır.²⁹³ Kautsky, yaşamı boyunca sosyalizmin gelişiminin kaçınılmaz olduğunu, ancak kapitalizmin yeterli iktisadi olgunluğa erişip nesnel koşullar meydana çıkınca gerçekleşeceğine olan inancını da korumuştur.

Leon Blum (1872-1950): Fransa'nın ilk sosyalist başbakanı olan 19.yy'ın diğer önemli düşünürü Leon Blum, sosyal demokrasiyi özümsemiş, burjuvazi ve komünizme karşı durmuş, şiddeti reddeden bir anlayışa sahiptir. Hangi amaçla olursa olsun şiddeti kabul etmeyerek toplumsal dönüşümün oy ile gerçekleşeceğine inanmıştır. Çalışanların faydasına olan yasalarla demokrasinin inşa edileceğini ve adil bir düzenin oluşacağını savunmuştur. Kışlalı'nın ifadesiyle; özel mülkiyetin değil ortak mülkiyetin ön planda olduğu bir düzenin kurulması gerektiği, bunun da sosyalistlerin iktidara ulaşmasıyla gerçekleşebileceğini söyleyebiliriz²⁹⁴. Halkın iradesine, halkın özgürlüğüne ve kitlelerin iradesine dayalı partinin var olmasıyla ancak diktatörlüğün önüne geçilebileceğini vurgulamıştır. Aslında eylemde tamamen

²⁹² İsmail Cem, *Sosyal Demokrasi-Ya da Demokratik Sosyalizm- Nedir, Ne Değildir*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 70.

²⁹³ Mete Tunçay, *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi II*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 543-544.

²⁹⁴ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler.*, s. 134.

demokratik çizgide gibi görünse de komünist parti ile ilişkileri olan ve Marksist görünümünü koruyan bir kişiliktir.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz iki Alman düşünürün görüşlerini incelediğimizde sosyal demokrasi modeli üzerinde çalıştıkları ve Sosyalizm-Marksizm-Kapitalizm üçlemesinin içinden uzlaşmaya dayalı, eşitlik ve adaleti merkeze koyan işçinin hakkını savunan bir ideoloji ortaya koymuşlardır. Ortak noktaları ise Marksizm'den kopmadan eksik yanlarını eleştirip sosyal demokrasi modeline ulaşmaktır. Belli bir sınıfın egemenliğine karşı çıkan, demokrasinin tüm yurttaşlara kadar ulaşması için mücadele veren düşünürlerdir. Açıkçası günümüzde bu düşünceler tam manasıyla uygulama alanı bulamayacak, çünkü gücü elinde bulunduran iktidarlar devamlılıklarını sağlamak için sürekli bir alt sınıfın varlığını istemişler ve kendilerine olan bağlılıkları için de hiçbir şeyden kaçınmamışlardır.

3.5. Sosyal Demokrasinin Teorik Temelleri

Bir önceki başlıkta; sosyal demokrasi kavramı, düşünürler gözünden anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle revizyonist bakış açısının, günümüzdeki anlamıyla “sosyal demokrasi” algısının anlaşılmasına, oldukça yardımcı olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu başlık altında da sosyal demokrat düşüncenin, teorik temellerine inilip toplumlar açısından nasıl ortaya çıktığına değinilecektir. Bu noktada Kışlalı'nın Sosyal demokrasinin oluşumunda iki önemli deneyim olan İskandinav ve İngiliz modellerini de söylemeden geçemeyeceğim.²⁹⁵

Burjuvazinin gelişimi, feodal aristokrasinin çöküşünü ve bir işçi sınıfının oluşumunu beraberinde getirmiştir. Liberalizmin özgürlük ve eşitlik vurgusu, 19. yüzyıldaki siyasal ve sosyal gelişmelerin neticesinde eşitlik düşüncesini ağırdırmaya başlamıştır. Bu bağlamda Sosyalizm ve Marksizm'in ortaya çıkışını görebiliriz. Marksizm'de topluma sınıflı bir bakış ve “sömürülen işçi sınıfının” bir proletarya diktatörlüğü aracılığıyla devleti ele geçirip nihayetinde komünist bir topluma ulaşacağı düşüncesi vardır²⁹⁶. Marx, toplum içerisindeki proletarya ve burjuvazi arasındaki farkın giderek açılacağı ve sınıf kutuplaşmasının keskinleşeceği yönündeki bir anlayışı ortaya koymuştur. Buna göre bu ara sınıflar giderek eriyecek, ortadan

²⁹⁵ A. Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s. 139-141.

²⁹⁶ AYTEKİN YILMAZ, *Çağdaş Siyasi Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 55-56.

kalkacak ve mücadele iki sınıf arasında olacaktır. Ancak tarihin bu şekilde düz bir hat üzerinde ilerlemediği, sınıf tanımlarının ve çatışmalarının Marx'ın belirttiği şekilde oluşmadığı Marksist teoriyi eleştirenler tarafından ortaya konmuştur. Bir üst başlıkta nasıl bir eleştirel yaklaşımla sosyal demokrasiye ulaştıklarını görmek mümkündür.

19. yüzyılın ortalarında gelişmeye başlayan parlamento dışı işçi örgütlenmeleri, toplumsal ve ekonomik iyileştirmeler, genel ve eşit oy hakkı, sendikal haklar gibi taleplerini siyasi parti şeklinde dönüştürmeye başlayan toplumlar partiler kurarak siyasi alanda sosyal demokrat ideolojiyi tartışmaya açacaklardır. 1840'lardan sonra Avrupa'da yaşanan anayasal gelişmeler ve kurulan siyasi partiler yoluyla olumlu devlet müdahalesi başlayacak ve günümüz sosyal devlet anlayışının ilk temelleri atılacaktır. Zira 1848 Devrimi, Almanya'da da yankı bulmuş ve bu sayede "ezilen" işçilerin haklarını savunan sosyal demokrat kavramı kullanılır olmuştur²⁹⁷. Ahmet Taner Kışlalı sosyal demokrasinin ortaya çıkışı üzerinde siyasal demokrasiden başlayarak hareket noktası oluşturmuştur. Siyasal demokrasiyi kapitalizmin gelişmesi sonucu, ekonomik bakımdan güçlü sınıflar arasında ortaya çıkan çatışmanın ürünü olduğunu vurgulamış, hatta bu çatışmada işçi sınıfı ve aydınlar burjuvazinin, köylü sınıfı ve kilise ise aristokrasinin destekçisi olduğunu ifade etmiştir. Yani toplumsal değişimden önce siyasal değişimin olduğu Avrupa'da biz ilk başlarda demokrasinin uzak bir ideoloji olduğu fikrini düşünebiliriz. Lakin zamanla verilen toplumsal mücadeleler yönetilen sınıfın siyasi alanda parti kurarak yöneten konumuna çıkmak için verdiği mücadeleyi gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla sosyal demokrasi de sanayi devriminin ve onun ortaya çıkardığı güçlü bir işçi sınıfının etkisiyle oluştuğunu görmekteyiz. Kışlalı'nın deyimiyle, eğer işçi sınıfı olmasaydı, siyasal demokrasi ekonomik bakımdan güçlü sınıfların gereksinimlerine yanıt veren bir azınlık demokrasisi, bir tekelci demokrasi olarak kalacaktı²⁹⁸.

Batı Avrupa'daki gelişimi itibariyle sosyal demokrasi ideolojisi, ilk dönemlerinde neredeyse tümüyle Marksizm'in etkisinde olduğunu yukarıdaki ifadelerden görebiliriz. Sosyal demokrasi zamanla, genel yaklaşım ve analizlerinde Marksizm'den esinlenmekte ve temelde işçi hareketine yaslanmasına rağmen, özgün

²⁹⁷ Hasan Dilan, *Sosyal Demokrasi ve CHP*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 131.

²⁹⁸ A. Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği.*, s. 287.

bir kimlik oluşturmasına yetecek kadar bir Marksizm eleştiriye sahip olmaya başlamıştır. Bunda hiç şüphesiz; genel ve eşit oy hakkı yönünde kazanımlar, işçilerin durumlarının kötüleşmemesi, sermayenin tekelleşmeyeip tabana yayılması gibi siyasal ve sosyal hayatta gerçekleşen değişimlerin etkisi büyüktür. Bu farklılaşmanın ilk izlerini Bernstein'ın “demokrasinin bir araç olduğunu” belirtip Marksizm'i eleştirerek revizyonist teoriyi geliştirmesinde görebiliriz. Sosyal demokrat kavramı bundan önce de kullanılmasına rağmen “ihtillci yol” ile “demokrasi yolu” arasında bir yol ayırımından sonra kavram kişiliğini bulmuştur.²⁹⁹ Bu temel ayırım sonrasında, demokrasi tercihinine ilişkin Bernstein ve Kautsky görüşlerinin yanı sıra ortaya çıkan ara çözümler de mevcuttur. Bernstein'ın yaklaşımı, sistemin baştan sona gözden geçirilmesini savunur ve sosyal demokrasinin tabanını işçi sınıfının yanı sıra küçük burjuvaziyi de içermesi gerektiğini öne sürer. Gerçekte, bu noktada, bir miktar gücün varlığına ihtiyaç duyulur. Kautsky'e göre ise, sosyal demokrat hareketin işçi niteliklerini koruyarak tek başlarına iktidara gelmeleri gerektiği anlayışı egemendir. Sosyal demokrasinin, Marksizm'in şiddete dayalı devrim ideolojisinden ziyade çoğulcu demokrasi üzerinden barışçıl bir evrim anlayışına doğru evrildiğini görebiliriz. Bu bağlamda, sosyal demokrasinin, Kautsky'den ziyade Bernstein'ın düşüncelerinin 20. yüzyılın başlarından itibaren şekillendirdiğini ve Marksizm'den giderek ayrılarak kendi teorik altyapısını oluşturduğunu görebiliriz.

Sosyal demokrasiyi, Marksizm ile Kapitalizm arasında bir ara form olarak görülemeyeceğini belirtenler vardır. Marksist sylemde sosyal demokrasi, kapitalizmin “bozukluklarını ve adaletsizliklerini törpüleyerek” onu korumanın bir aracı olarak görülmesine karşın; onu korumaktan ziyade emekçi sınıfın reformlar aracılığıyla siyasal hayatta etkin kılınması amacı vurgulanmıřtır³⁰⁰. Diğer tarafta ise sosyal demokrasinin Marksizm'in sıvı hli olduğu yönünde bir eleştiri vardır. Dolayısıyla sosyal demokrasinin, solun hem içindeki versiyonlarından hem de dışındakilerden farklılığı, eşitlik ve özgürlük vurgusunda dengeyi tutturma iddiasıdır diyebiliriz. Yine sosyal demokrasinin ilk zamanlarında belli bir ekonomik değişimin önemli bir etken olduğunu syleyebiliriz. Örneğin tarıma dayalı kapalı ekonomilerde toprağı denetleyen g tüm toplumu denetimi altına alabiliyordu. Bu gücün

²⁹⁹ Cem, *a.g.e.*, s. 45.

³⁰⁰ Fincancıoğlu, *a.g.e.*, s. 11-12.

kırılmasıyla ekonomik güçler çeşitlendi ve aralarındaki çıkar çatışmaları, demokrasiyi olanaklı kılacak bir denge ortamı oluşturmuştur. Böylece topraksoyluların egemenliğinden, toplumsal egemenliğe geçiş hali oluşmuştur.

Sosyal demokrasinin, geniş veya dar anlamda, bir işçi sınıfıyla olan sınıfsal bir temelini olduğu açıktır ki bu, artık toplumun tümünü kapsayan bir söylem geliştirmeleri gerçeğini değiştirmez. Yani işçi sınıflarının verdiği mücadeleler partileşmeyle birlikte siyasi alana taşınmıştır. Binlerce işçinin bir arada çalışmasıyla birlikte sosyalist düşüncenin yayılmasına ve toplu eylemlere olumlu bir ortam oluşturduğunu görmekteyiz. Başındaki “sosyal” kavramı burada demokrasiyi, devletin toplum ve ekonomiye ıslah edici, iktidar ve bölüşüm araçlarının denetimi gibi bir role yönlendirir. Kavramın kimyasında katılımın yanı sıra devletçi bir yanı da vardır³⁰¹. Yani artık mücadele zemini; üretim araçlarının mülkiyeti temelinden gelir dağılımı ve iktidar paylaşımında eşitlik gözetimine kaymıştır. Bunun için bütçe, vergi, para politikaları gibi araçlar kullanılır olmuştur.

Kışlalı sosyal demokrasinin oluşumunda İskandinav ve İngiliz deneyimlerinin önemli yerinin olduğunu söyler³⁰². Özellikle İsveç'teki sosyal demokratların 1932 yılından beri Köylü Partisiyle birlikte iktidarda olmalarıdır. Bu ülkede işçi hareketleri ve sosyalist düşüncenin temeli 1880'li yıllarda “Halkın İradesi” ve “Toplumcu Demokrasi” isimli gazetelerin çıkmasıyla başlamıştı. 1883 yılında da Sosyal Demokrat Parti kuruldu.³⁰³ İşçi-köylü ortaklığının zamanla halkın yaşam düzeyinde refaha ulaştığını görmek mümkündür. Bu ortaklık neticesinde köylünün ürettiğini almak için işçi sınıfının yaşam düzeyini yükselterek işe başlamıştı.³⁰⁴ Yapılan yatırımlarla iş sahaları oluşturularak hem üretim artmış hem de işsizlik sayısı azalmıştır. Toplumsal adalet yoksulluğu kaldıracak, o da toplumsal barışı beraberinde getirecektir. Ayrıca kurulan işçi-işveren ortaklıkları ile gerek siyasi gerekse toplumsal alanda adil bir yönetim sergilenerek katı devrimsel ideolojinin değil, yumuşak evrimsel düşünce hâkim olmuştur. Halkın gelir düzeyinin artması, işsizliğin azalması, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçların devlet güvencesi altına alınmasıyla ülkede tam bir refah rüzgârı

³⁰¹ Manfred G. Schmidt, *a.g.e.*, s. 155-156.

³⁰² A. Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s. 290.

³⁰³ A. Taner Kışlalı, “İskandinav Sosyalizmi”, *Ulus*, 20 Nisan 1969.

³⁰⁴ A. Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s. 137-139.

esiyordu. Ayrıca İskandinav ülkelerindeki siyasi iktidarların ortak hareket etmeleriyle günümüze dek süren bir ekonomi politikasının varlığı söz konusudur. Bu politikayla sosyal devlet anlayışının işlediği de görülmektedir.

İngiltere'deki sosyal demokrasi modelinden kısaca bahsetmek gerekirse, temellerinin 1945'li yıllardan sonra, 1945-50 ve 1964-70 yılları arasındaki İşçi Partisinin iktidarları sırasında atıldığını söyleyebiliriz.³⁰⁵ Fakat Kışlalı 1969 yılındaki köşe yazısında ilk sosyalist örgütlenmelerin 1880'li yıllarda *Demokratik Sosyal Federasyon* ismiyle başladığını yazmıştır.³⁰⁶ İşçi partisinin iktidara gelmesiyle birlikte geniş alanda kamulaştırmalar yapılmış, sosyal sigortalar genişletilmiş, sağlık hizmetleri parasız olmuştur. Partinin kayda geçen ilk icraatı ise ucuz konut yapımıyla olmuştur. Ayrıca seçimle iş başına gelmesi de Avrupa'daki diğer sosyalist partileri de cesaretlendirmiştir.³⁰⁷ Ayrıca ulusal gelirin adil paylaşımı yüksek gelirden yüksek miktarda vergi alınması da yapılan düzenlemeler arasındadır. Hatta Kıta Avrupa'sındaki çekişme ve kavgalardan uzak kalan İngiliz siyasal yaşamında İşçi Partisi, hiçbir zaman devrimci ve Marksist olmamıştır³⁰⁸. Şu çıkarımı yapacak olursak; Alman ve Fransız sosyal demokrat deneyimleri Marksist-komünist oluşumlar iç içe ve onlarla rekabet etme durumunda olmalarına karşın, İngiltere'de işçi sınıfından çok bir "aydınlar" vurgusunun ağır bastığı ve Marksizm'den nispeten çok daha az etkilenmiş bir tecrübeden söz etmek mümkündür.

Avrupa'da esen sosyal demokrasi rüzgârından Almanya'da etkilenecek, özellikle Sosyal Demokrat Partinin kurulmasıyla birlikte bu ideoloji devletin adeta temel prensibi haline gelecektir. Sosyal demokrasi kavramı ilk kez Almanya'da, 19. yüzyılın ilk yarısında kullanılmıştır³⁰⁹. Daha eski zamanlara gidecek olursak o dönem Almanya'sının tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile şehirleşme gibi olguların olduğunu söyleyebiliriz. Bu gelişmelerle birlikte kurulan partiler, oluşturulan işçi örgütleriyle Marksist düşünceden kopuş

³⁰⁵ A. Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s. 141.

³⁰⁶ A. Taner Kışlalı, "İngiliz Sosyalizminin Doğuşu", *Ulus*, 17 Nisan 1969.

³⁰⁷ A. Taner Kışlalı, "İşçi Sınıfı Memnun Değil", *Ulus*, 18 Nisan 1969.

³⁰⁸ James Joll, *II. Enternasyonal*, (Çev: Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 12.

³⁰⁹ Schmidt, *a.g.e.*, s. 155.

başlar ve genel ve gizli oy hakkı, sekiz saatlik işgünü, ücretli tatil, demokratik reform gibi talepler ön plana çıkar.

Yukarıdaki bilgiler ışığında sosyal demokrasinin Avrupa’da nasıl bir gelişme izlediğini ve temellerinin ne olduğunu özetleyecek olursak; kır toplumundan kent toplumuna geçiş, sanayinin gelişmesi ve kurulan işçi örgütlenmeleri, demokratik taleplerin dile getirilmesi, halkın yönetime ortak olma arzusu gibi maddeleri sıralayabiliriz. Sonuç olarak günümüz Avrupa devletlerinin Marksizm-sosyalizm-kapitalizm üçgeninde mücadelelerine devam ettiklerini görmekteyiz. Saf kapitalist veya saf sosyalist düzene sahip bir ülke olmadığından, Kışlalı’nın deyiimiyle “kapitalist toplumlar aldıkları sosyalist tedbirler sayesinde yaşarlarken, sosyalist rejimler de özgürleştikleri ölçüde sağlam bir görünüş kazanıyorlar.” Hatta Maurice Duverger’in bahsettiği “Batı ve Doğu rejimleri ağır da olsa birbirine benzeşmekte ve yaklaşmaktadır” ifadesiyle demokratik sosyalizmin de çerçevesi çizilmiştir.³¹⁰

3.6. Cumhuriyet Dönemi Sosyal Demokrasi

Ülkemizde sosyal demokrasinin Kemalizm ile birlikte girmeye başladığını söylemek yanlış olmaz.³¹¹ Genel ve eşit oy hakkı, sekiz saatlik işgünü, çeşitli sosyal sigortalar, gelir düzeyine göre değişen vergi sistemi, parasız eğitim hep sosyal demokratik dünya görüşünün ülkemize yansımaları olduğunu söyleyebiliriz. Kışlalı, özellikle geri kalmış ülkelerde Sosyal Demokrat ideolojiyi sadece pastanın hakça paylaşımı olmadığını, aynı zamanda pastanın büyütülmesi gerektiğini savunmaktadır.³¹² Cumhuriyet yıllarında sosyal demokrasinin gelişimini etkileyen önemli dönüm noktalarını genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

1923-1960 arası dönemde;

- f. Tek Parti Dönemi (CHP)
- g. Çok Partili Hayata Geçiş
- h. Demokrat Parti Dönemi

1960-1980 arası dönemde;

- i. 1961 Anayasası

³¹⁰ A. Taner ıslalı, “Kapitalizm Yaşayabilir mi?”, *Ulus*, 22 Nisan 1969.

³¹¹ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 140.

³¹² A. Taner Kışlalı, “Nasıl Sosyal Demokrat Parti Olunur”, *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1992.

- j. Türkiye İşçi Partisinin Kuruluşu
- k. Ortanın Solu Hareketi
- l. 1971 Muhtırası
- m. 1973 ve 1977 seçimleri
- n. 1980 İhtilali

1980'den günümüze;

- o. ANAP İktidarı
- p. SODEP ve SHP'nin Kuruluşu
- q. DSP'nin Kuruluşu
- r. CHP-SHP Birleşmesi

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte siyasi açıdan, Osmanlı Devletinin kendine özgü, yarı-feodal ve dinsel bağlılık ilişkileri yerine vatandaşlık ilkesine dayalı bir ulus devlet kurulmuştur. Bu sebeple Cumhuriyet'in ilk yıllarında modernleşme, reformların uygulanması gibi hedefler, "Sosyal Devlet" ilkesinin gelişimini yavaşlatmış gibi gözükse de; Ulusal Egemenlik düşüncesi temelinde ilerleyerek, ileride göreceğimiz Kemalist bir sosyal demokrasi modelinin temelleri atılmıştır.³¹³ Ülkenin kalkınmasının ve refaha çıkmasının neredeyse tek çaresinin Kemalizm ile bağ kurulan Sosyalizm'den geçtiği görüşü hakim olmuştur.³¹⁴ İki savaş arasındaki dönem tüm Dünya'da olduğu gibi Türkiye içinde zor olacak, savaş koşulları ile artan sıkıntılar, Cumhuriyet'in baş aktörü CHP'de sivil-asker bürokratlar ile büyük toplum kesimleri arasında zıtlasmaya ve CHP'nin sivil ve asker bürokrasisi ile özdeşleştirilmesine de neden olmuştur diyebiliriz. CHP'nin buradaki kritik rolü, bir dönem tek partili sistemin başrol oyuncusu olması, ait olduğu kadrolarla ülkeyi değişim ve dönüşüme sokmuş olmasıdır. Kendini böyle bir durumda bulan CHP, muhalefete düştüğünde kitleleri tekrar kazanmak için değişim arayacak ve aradığı değişimi "Ortanın Solunda" bulacaktır. Kışlalı, CHP'nin yapısal değişiminden önce tabanın bu değişime nasıl yansıtıldığı ve kabullenme oranlarına bakılmasının uygun olacağını belirtmiştir.³¹⁵

³¹³ A. Taner Kışlalı, "Cumhuriyet ve Demokrasi", *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1996.

³¹⁴ Yaşar Özkandaş, "Mümtaz Soysal: Mülkiyeli Bir Aydının Bakış Açısıyla Türk Siyasal Yaşamının Güncesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 71, 2022, s. 218-232.

³¹⁵ A. Taner Kışlalı, "CHP'nin Programından Önce Yapısını Tartışın", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1992.

1923-1960 yılları arasında Türkiye'de Sosyal Demokrasinin gelişimi, farklı dinamiklerle şekillenmiştir: CHP'nin toplumu dönüştürme amacı, "Halka karşı, halk için" niteliğindeki devrimleri gerçekleştirmesi, Batı toplum modelinin etkisiyle başlayan çağdaşlaşmanın siyasi ve kültürel yapısı, genel irade ve ulusal egemenlik prensiplerine paralel olarak ortaya çıkan laiklik anlayışı ve ekonomik kalkınmada devletçilik.³¹⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili sisteme geçiş girişimleri başarısız oldu. Tek parti döneminde, o dönemki koşullar göz önünde bulundurulduğunda, demokratik uygulamalarda bazı farklılıklar yaşandı. 1923-1960 yılları arasında, siyasi manzaranın değişmesinde çok partili sistemin başlaması ve 1950'de DP'nin iktidara gelmesi ve CHP'nin muhalefet döneminin başlaması büyük önem taşıdı. 1946'da kurulan Türk Sosyal Demokrat Fırkası etkili olmasa da, çok partili dönemde adını taşıyan ilk parti olduğu için önemlidir. 1950'de başlayan DP iktidarı, bir süre sonra kendisini iktidara getiren kuralları uygulamak yerine keyfi ve otoriter müdahalelere başladı, sonuç olarak demokratik rejim kriz yaşadı. Bu siyasi boşluktan yararlanan CHP, demokrasinin kuralları ve kurumları, planlı ekonomi, sosyal adalet ve sosyal devlet konularını tartışmaya başladı. Bu adımlar, Türkiye'deki Sosyal Demokrasinin ilk gerçek adımlarıydı.³¹⁷ Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen, Türk siyaseti DP'nin tutumundaki ısrarlarla 27 Mayıs sürecine evrildi. 27 Mayıs'ın siyasi tarihimizde iki önemli etkisi oldu: Askerler, siyasetin birincil aktörleri haline geldi ve CHP'nin sivil-asker bürokrasiyle olan ilişkisi pekişti. CHP, bu algıyı değiştirmek için ilerleyen yıllarda büyük bir mücadele verdi.

1961 anayasası ile ülkede daha çok sol düşünce akımlar güçlenmeye başlamıştır. Bunu sadece özgürlükçü anayasaya bağlamak yanlış olur. O dönem Avrupa'daki siyasi gelişmelerin ülkemizi etkilediği söylenebilir. Bu yıllarda TİP'in kurulmasıyla sol ideoloji siyasi alanda kendine yer bulmaya çalışmıştır. Ortanın Solu tabiri artık daha sık kullanılmaya başlanacak ve adeta partinin yeni resmî ideolojisi haline gelecekti. 1970'li yıllar, Türkiye'de Sosyal Demokrasinin yükselişine tanık olduğumuz dönemlerdir. 1973 ve 1977 seçimleri, Ortanın Solu'nun geniş halk desteği kazandığı zamanlar olarak kaydedilmiştir. Ancak, pratikte ekonomik koşulların

³¹⁶ Hasan Bülent Kahraman, "CHP, Türk Sosyal Demokrasisi; Kavramlar, Kökenler ve Gelecek", *Sosyal Demokrasi Platformu 1. Kitap*, (Haz: Erol Tuncer, Cavit Sıdal, Hanife Yurtseven), Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, Ankara, 2005.

³¹⁷ A. Taner Kışlalı, "Umut Cumhuriyet Halk Partisinde mi?", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1992.

sınırlılığı ve CHP'nin seçmenlere verdiği vaatlerin yerine getirilememesi, Ortanın Solu'nun seçim vaatlerini gerçekleştirememesine neden oldu. Ülke, bu karmaşık durumla başa çıkarken, Ortanın Solu teorisyenleri de Sosyal Demokrasinin Marksist kökenlerini reddederek Demokratik Sol söylemine yönelmiştir.

12 Eylül sonrasında Türk Solu'nun bölündüğünü söyleyebiliriz. Özellikle merkez solun bu bölünmesi, Sosyal Demokrasinin iktidardan uzaklaşmasında ana etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bölünme de, günümüze kadar devam eden sorunlara neden olmuştur. 1980'lerin ilk yarısında merkez solda iki önemli parti bulunmaktadır: 25 Mayıs 1983'te kurulan Halkçı Parti (HP) ve 6 Haziran 1983'te kurulan Sosyal Demokrat Parti (SODEP).³¹⁸ Bu partilere 14 Kasım 1985'te Demokratik Sol Parti (DSP) de eklenince, 80'lerin ikinci yarısı merkez sol üçe bölünmüş olarak başladı. Bu partilerin tamamı CHP mirasına sahipti. Ancak eski CHP kadrolarının çoğunlukla SODEP'te yer alması, parçalanmış yapı içinde en büyük parti olarak SODEP'i öne çıkardı. SODEP, sürekli olarak birleşik bir yapı oluşturma çabası içindeydi ve bu uğraşların sonucunda 3 Kasım 1985'te HP ile birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adını aldı. Ancak tüm çabalara rağmen DSP ile planlanan birleşme gerçekleşmedi. Bu durumda, Ecevit'in artık CHP'nin misyonunu tamamladığı, CHP'nin köklerinden bağımsız olarak Demokratik Sol bir partinin gerekliliği konusundaki ısrarı etkili oldu. Parçalı yapı bir kez daha 1992'de CHP'nin yeniden kurulmasıyla parçalandı. Ortaya çıkan sorunlara 1995'teki CHP-SHP birleşmesi de çözüm olamadı.³¹⁹ Bu sorunlar günümüze kadar devam etmektedir.

3.7. Kemalizm ve Sosyal Demokrasi İlişkisi

3.7.1. Düşünsel ve Tarihsel Temelde Kemalizm

Kemalizm bir devrim ideolojisidir.³²⁰ Bu ilerici ideolojiyi tarihsel perspektifte incelemeye çalışacağız. Türk Bağımsızlık Savaşı sırasında başlayan Türk devriminin bir ürünüdür. Kışlalı'nın deyişiyle, "Toplumsal bir hareketin adıdır."³²¹ İlk

³¹⁸ SODEP ile ilgili bkz. Sedanur Karakoç, "Türkiye ve Sosyal Demokrasi Üzerine Bir İnceleme: Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)", *Akademik Açı*, cilt: 2, sayı: 1, Ankara, 2022, s. 38-64.

³¹⁹ A. Taner Kışlalı, "İnönü, Ecevit ve Baykal", *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1992.

³²⁰ Yaşar Özkandaş, *27 Mayıs 1960' dan 12 Mart 1971'e Türkiye'de Kemalizm Tartışmaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 6.

³²¹ A. Taner Kışlalı, "Bugünün Kemalizm'i", *Yankı*, 11 Kasım 1973.

zamanlarda Atatürkçülüğün yerine batılı düşünürler tarafından kullanıldığı söylene de aslında farklılıklar göstermektedir. En önemli özelliği ise devrimlerin devamlılığının esas alınmasıdır.³²² Yani Atatürkçülük o dönem yapılan yenilikler ise Kemalizm’de bu yeniliklerin şartlara uygun ve Atatürk’ün ideolojisine uygun şekilde sürdürülmesidir diyebiliriz. Türk tarihindeki yayımlara baktığımızda Kemalizm ile Atatürkçülüğü denk görenler olsa da, bu kavramların farklı anlamlar ihtiva ettiği görülecektir. Attilâ İlhan, Kemalizm’in yerine Atatürkçülüğün kullanılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. İlhan, Kemalizm teriminin Atatürkçülükten farklı olduğunu; Kemalizm’in adını 20’li yılların emperyalist öfkesinden aldığı, Müdafaa-i Hukuk mücahidi, Türkçü, antiemperyalist ve Bolşevik dostu anlamına geldiğini, yazmıştır. Atatürkçülük tanımının, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın, vefatının ardından ortaya çıktığını ve İnönü Cumhuriyeti’nin, Türkçülüğün yerine Yunan/ Latin söylemini tercih eden, Bolşevik Rusya ile kara gün dostluğunu sona erdiren ve ant-i emperyalizmi es geçen siyasal ve sosyal tavrına uygun bir etiket olduğunu söylemiştir.³²³ Kışlalı Türkiye’de üç kutuplu bir siyasal kutuplaşmanın olduğunu savunmuştur: “Atatürk’e de Kemalizm’e de evet!’ diyenler... ‘Atatürk’e de Kemalizm’e de hayır!’ diyenler... Ve ‘Atatürk’e evet, ama Kemalizm’e hayır!’ diyenler...” Fakat bu iki düşüncenin birbirinden ayıramayacağını bir türlü anlayamadılar.³²⁴

Yapılan yeniliklerin özellikle geliştirilmeye müsait bir şekilde formüle edilmesi ve her dönemde tartışılıyor olması, Kemalizm’i diğer salt ideolojilerden ayıran bir özelliktir.³²⁵ Kışlalı burada diğer devrimlerden farklı yönlerinin olduğunu ve bunun da geri kalmış ülke devrimleriyle gelişmiş ülke devrimlerinden farklılıklarının bilinmesi gerektiğini savunur³²⁶. Kemalist hareket Birinci Dünya Savaşı sonrasında milliyetçi ve bağımsızlıkçı niteliği ile tanınacaktır. Kemalizm bir doktrin değil, antiemperyalist bir ideoloji olup Orta Doğu toplumlarını etkilemiştir.

³²² İsmet Giritli, “Kemalist İdeoloji ve Nitelikleri”, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu* (17-22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 293, 29.

³²³ Toktamış Ateş, “Kemalizm: Müdafaa-ı Hukuk Doktrini”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 527-528.

³²⁴ A. Taner Kışlalı, “‘Üçüncü Model’ Yok!”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1996.

³²⁵ Kemalizm’in ideoloji mi doktrin mi olduğu konusunda geniş bilgi için bkz. Toktamış Ateş, “Atatürkçülük Bir ideoloji midir”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 91.

³²⁶ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 158-159.

Dünyanın en saygın gazetelerinden Le Monde, başyazısında “Kemalizm, bir etnik grubun diğer etnik gruplar üzerindeki bir baskı aracı değildir; laik ve cumhuriyetçi bir bütünleşme idealidir” diyerek kavramın uluslararası boyutunu göstermiştir.³²⁷

Batılı ülkeler nasıl kalkınmışlardı? Burjuvazinin yaptığı yatırımlarla! Kapitülasyonlar kaldırılıp, yabancı sermayenin baskısı yok olunca bizde de aynı şey gerçekleşir sanıldı. Bu olmayıp, gerçek anlamı ile bir burjuvazinin bulunmadığı anlaşılınca da görevi devlet yüklendi. Bu burjuvaziyi yaratmak görev idi. Gerçek devletin ekonomik hayata müdahalesi, gerekse bütün diğer reformlar bu amaca yönelmişti. Mustafa Kemal’in karşısındaki en büyük sorun önce ulusal bir devlet yaratmak, sonra da kalkınmayı sağlamaktı.³²⁸ Kemalist ihtilal gerçekleştiğinde kapitalist Batılı ülkeler dışında kalkınma modeli yoktu. Ulusal bağımsızlık gerçekleştirilirken asker – sivil bürokrat, mahalli eşraf ve büyük toprak sahiplerine dayanılmıştı.³²⁹ Kemalizm sadece bir ideoloji olarak önemli değildir. Bu ideolojinin asıl önemi, Batı egemenliğine karşı başarılı bir direniş sembolü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kemalizm; fikirlerin, hareketlerin, ulusal özlem ve amaçların bileşiminden oluşmuş, ülkü ve gerçeği içeren bir ideoloji olarak öne çıkmıştır.³³⁰ Devamında bu ideolojiden etkilenen doğu toplumlarının da varlığı Kemalizm’in geçerliliğini gösterir bir olgudur. Bundan dolayı Kemalizm’i dogmatik totaliter ideolojiler arasında değil, Rasyonalist ve Pragmatik niteliği olan demokratik ideolojiler arasında düşünmek zorunluluğu vardır. Kemalizm’in siyaset anlayışı devleti dönüştürmeyi hedeflemektedir.³³¹ Mustafa Kemal, bir milletin takip etmesi gereken politika hakkında şunları söyledi: Kendi durumumuzu göz önünde bulundurarak, dini bir politika izleyebiliriz. Milli bir politika izleyebiliriz. Ayrıca, hem milli hem de dini bir politika izleyebiliriz. Eğer dini bir politika izlemeyi tercih edersek, genel olarak bilinen ifadeyle, İslam’ı birleştirme politikasından bahsetmiş oluruz... Tamamen ulusal bir politikadan bahsettiğimizde, Turanist bir politika anlamına gelir. (...) Ancak, dünyada ulaşılamayacak hedeflere ulaşmaya çalışmak

³²⁷ A. Taner Kışlalı, “Önce Solculuğu Öğrenin!...”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1995.

³²⁸ A. Taner Kışlalı, “Atatürk ve Ekonomi...”, *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1994.

³²⁹ A. Taner Kışlalı, “Kemalizm ve Nasirizm”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1970.

³³⁰ Suna Kili, “Tarih Açısından Kemalizm’in Özü ve Oluşumu”, *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri* (10- 14 Aralık 1973), Sermet Matbaası, İstanbul, 1975, s. 23.

³³¹ A. Taner Kışlalı, “Hitler’in Kulağı Çınlasın!..”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1995.

insanları sıklıkla aldatmıştır.³³² Bu beyanıyla gerçekçi bir kimliğe sahip olduğunu görmekteyiz.

Kemalizm terimi, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi sonrasında, Anadolu'nun işgaline karşı verilen milli mücadelede önderlik yapan Mustafa Kemal'den gelmektedir. Bu mücadeleyi bastırmak için çaba gösteren emperyalist güçler ve onların işbirlikçisi olan Damat Ferit hükümetleri, başlangıçta bu mücadelecilere, biraz da küçümseyici bir tavırla, Kemalistler veya Kemaliler olarak adlandırmışlardır.³³³ Ancak Kemalci veya Kemalist Hareket, o dönemde sadece Anadolu'da değil, aynı zamanda Doğu'nun sömürgecilik altındaki tüm Müslüman toplumlarında da giderek saygınlık kazanmıştır. Bu toplumlar, maddi ve manevi destek sağladıkları bu direnişin başarısını Kemalist Zafer olarak adlandırmışlardır.³³⁴ Böylelikle Kemalist Zafer, yalnızca Türk milletinin değil, aynı zamanda, Doğunun sömürge uluslarının da umut ışığı olmuştur.

Türkiye'de, Kemalizm terimi 1930'larda yaygın bir şekilde kullanılmaya başladı. İlk kez, 1931'de Türk Tarih Kurumu (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti) tarafından yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi adlı dördüncü ciltte ortaya çıktı. “İşte yabancı müelliflerin (yazarların) Büyük Millî Reisin adına nisbetle “Kemalizm” dedikleri Türk inkılâp hareketinin temel prensipleri bunlardır. Bu prensiplere dayanan devlet sistemi Türk milletinin tarihine, ihtiyacına, içtimaî bünyesine ve mefkûresine (ülküsüne) en uygun olduğu kadar, bütün dünyadaki sistemler içinde de en sağlam ve en mükemmel olanıdır.”³³⁵ Kemalizm anlayışının iki yanı vardı: Birincisi, eskimiş kurumların yerine, çağın gereklerine uygun kurumlar koymakla ilgiliydi. İkincisi ise sürekli olarak yeniliklere açık olmayı, değişen koşullara göre değişmeyi, “kalıplaşmamayı” gerektiriyordu. Denilebilir ki, Kemalizm'in hiçbir ilkesi, Türkiye'nin ve dünyanın bugünkü koşullarına göre yorumlanmaya kapalı değildir.³³⁶

³³² M. Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Resmî Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Sadi Borak (Haz.), Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları, Ankara, 1980, s. 146.

³³³ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt: III, (1919-1938), Ankara 1979, s. 317.

³³⁴ Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, Cilt: I, Ankara 1981, s. 256, 292.

³³⁵ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, İstanbul 1931, s. 187.

³³⁶ A. Taner Kışlalı, *İdeolojisi ve Kemalizm*, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1999.

Kemalist düşünce sisteminin belli bir bilimsel ve kuramsal çerçeveye oturtulması konusunda yoğun çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri, 1932 yılında Halkevleri Genel Merkezi tarafından yayınlanan ve resmi anlamda Kemalizm'in kuramsal çerçevesini oluşturmaya çalışan, savunusunu yapan *Ülkü Dergisi*'dir. Kemalizm ideolojisini geniş topluluklara benimsetmeyi öngören yazılar yayınlanmış ve dergi bu açıdan önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Örneğin; Nusret Köymen, "Kemalizm ve Politika Bilgisi" başlıklı bir yazısında; Kemalizm'in tarihsel oluşumu ve içeriği üzerinde durduktan sonra, Kemalizm'in bilimsel bir kurama oturtulması zorunluluğunu şöyle belirtmiştir. "Bu gün Türk münevverine düşen büyük vazifelerden biri Kemalizm'in ilmini yapmak ve politika üzerinde her müsbet bilgi şubesinde çalışıldığı gibi, ilim metotlar ile çalışmaktır. Ancak bu suretledir ki, cemiyet kanunlarından faydalanma fennî olan politikayı bir "cemiyet mühendisliği..." haline getirebiliriz."³³⁷

Kemalizm'in temellerini irdeleyen bir başka çalışma da, 1932'den itibaren yayım hayatına başlayan ve Atatürk'ün yakın çevresindeki aydınların da yer aldığı *Kadro Dergisi*'nde bulunabilir.³³⁸ Kurucu ve yazarları arasında Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) gibi duayen isimler vardır. 1934 yılında yayım hayatına son verecektir.

Kemalizm'e ideolojik bakımdan en son şeklinin verildiği C.H.P Dördüncü Büyük Kurultayında, "Kemalizm (Kamâlizm)" kavramı ilk defa olarak parti programında kullanılmaya başlanacak, bu kurultayın 13 Mayıs 1935, pazartesi günü yapılan oturumunda kabul olunan parti programının giriş bölümünde;

"Yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır. Partiye esas olan bütün bu prensipler (Kamâlizm) yoludur" denilerek, altı ilkenin son bir defa tanımları yapılmıştır ki, bu

³³⁷ Nusret Köymen, "Kemalizm ve Politika Bilgisi", *Ülkü*, cilt: 7, sayı: 41, Temmuz 1936, s. 321-324.

³³⁸ Lütü Sunar, "Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri: Türk Devlet İdeolojisi ve Sol Kemalizm'in Oluşumu Bağlamında Bir Analiz", *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1, 2004, s. 511-526.

tanımlar hiçbir değişikliğe uğramaksızın, 5 Şubat 1937 tarihinde anayasanın ikinci maddesinde yerini alacaktır.³³⁹

Kemalizm, katı kalıpları dayanak alan ve değişmez kuramları temel kabul eden bir doktrin değildir. Bazı yazarların öne sürdükleri gibi hem “doktrin”³⁴⁰ hem ideoloji ise, hiç değildir. Kemalizm, başta siyaset bilimci Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı’nın da doğru saptamasıyla, bir ideolojidir. Prof. Kışlalı’nın da vurguladığı gibi Kemalizm, iyi anlaşıldığı takdirde; “Lenin’in Rusya’nın koşullarına uydurmaya çalıştığı Marksist ideoloji dogmalaşırken; Mustafa Kemal, liberalizm ve sosyalizmden yararlanarak Türkiye’nin koşullarına göre oluşturmaya çalıştığı devrimci ideolojinin dogmalaşma olasılığını önlemeye çalışmıştır. İdeolojik kalıplaşmanın hızlı bir değişim süreciyle bağdaşmayacağını vurgulayarak, bir anlamda “sürekli devrimcilik” anlayışının öncülüğünü yapmıştır. Bazılarının ileri sürdüğünün tersine Kışlalı şöyle açıklamıştır; Kemalizm’in bir ideolojisi vardır, ama “öğretisi” (doktrini) yoktur.³⁴¹

Kemalizm, başından itibaren anti-emperyalist bir anlayışla hareket etmiştir.³⁴² Sonraki dönemlerde de Mustafa Kemal’in anti-emperyalist tutumunda hiçbir değişiklik olmamıştır. Kurtuluş Savaşı’nın başında sergilediği bu duruşunu 7 Temmuz 1922’de, Sovyet elçisi Aralov ve İran elçisi Mümtazüddeve İsmail Han’a verilen bir yemekte şu şekilde ifade etmiştir: “Türkiye’nin mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye âzim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete erdirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir.”³⁴³ Bu hususta ünlü Fransız entelektüel olan Maurice Duverger’de Kemalizm’in Liberal ve Marksist yoldan ziyade üçüncü bir yol olduğunu belirtmiştir:

“Kemalizm, şimdi bir siyasi sistem tipidir. Bu sistem komünizm gibi veya Batı demokrasisi gibi kesin ve belirli çizgili bir şema ile tarif edilememesine rağmen

³³⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulğası*, Ankara, 1935, s. 77

³⁴⁰ Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 1970, s. 45

³⁴¹ A. Taner Kışlalı, *Atatürk’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s. 50.

³⁴² A. Taner Kışlalı, “‘Altıok’ Geldi!”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1994.

³⁴³ Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, 4. Baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 44.

çok önemli bir siyasi sistemdir. Zira Moskova'nın ve Pekin'in nüfuz ve yöreğinde olmayan pek çok Üçüncü Blok devleti, direkt veya indirekt olarak Kemalizm'den ilham almaktadır.”³⁴⁴

Kemalizm'in devrimci ilkesinin en son tanımlandığı Dördüncü Büyük Kurultay'da bahsedilen ilkeye göre, sorunların evrimci bir bakış açısıyla değil, devrimci bir anlayışla çözülmesi gerekiyordu. Bu çözüm sürecinde, "ulusun birçok fedakarlıkla elde ettiği" temel ilkelerden sapılmaması öngörülüyordu. Bu nedenle, Mustafa Kemal, Prof. A. Taner Kışlalı'nın ifadesiyle, "Koşulların değişeceğini ve bu değişen koşulların yeni kurumları ve atılımları gerektireceğini" biliyordu. Bu durumda, Kemalist ideolojinin kalıplaşmasına ve devrimin dondurulmasına karşı çıkıyordu. Koşullara uygun olarak, sadece kurumların değil, aynı zamanda düşüncelerin de değişmesinin gerekliliğini kavıyordu. Bu sebeple, Kemalizm'in Devrimcilik ilkesi, sürekli bir devrimcilik anlayışını yansıtıyordu.³⁴⁵ Nasıl ki Atatürk ile Mustafa Kemal ayrı ayrı kişiler değillerse: Atatürkcülük ile Kemalizm de ayrı ayrı şeyler değildir. “Atatürkcülüğe evet, Kemalizm’e hayır” demenin bir anlamı olamaz.³⁴⁶

Tüm bu yorumlar, tanımlar ve yaklaşımlar sonrasında, Kemalist ideolojinin temel niteliklerini aşağıdaki başlıklar altında özetleyebiliriz:

1. Kemalizm; kendi zamanında mevcut olan Sosyalizm, Faşizm ve Liberalizm gibi ideolojilerden farklı amaç ve niteliklere sahip bir düşünce sistemidir.
2. Kemalizm, başlangıçta tam olarak kuramsal bir çerçeveye dayanarak uygulanmamıştır. Başka bir ifadeyle, tarihsel bir temeli olsa da değişmez bir doktrine dayanan bir ideoloji değildir.
3. Kemalizm, ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulların ve ihtiyaçların değişmesiyle ortaya çıkan sorunların, temel ilkelerden taviz vermeden, bilimsel bir anlayışla çözülmesini öngörür.³⁴⁷

³⁴⁴ Maurice Duverger, “Kemalizm Nedir?”, *Yön*, No: 53, 19 Aralık 1962, s. 16.

³⁴⁵ A. Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın*, s. 59.

³⁴⁶ A. Taner Kışlalı, “Ayrıcalığı Paylaşmak!”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1994.

³⁴⁷ A. Taner Kışlalı, “Neden Kemalistiz?”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1995.

4. Kemalizm, anti-emperyalist bir ideoloji olarak tanımlanabilir ve salt sömürgeciliğe karşı çıkmakla kalmayıp, tüm ezilen ulusların yanında yer almayı öngörür.
5. Kemalizm, sınıflar arasındaki çatışmadan ziyade uzlaşma temelli bir yaklaşımla çağdaş demokrasinin gerçekleştirilmesini öngörür. Sadece seçen-seçilen ilişkisine dayalı çoğulcu bir anlayışı benimsemez.
6. Kemalizm, Aydınlanma Devrimi'nin hedeflediği doğal haklar kuramının büyük bir kısmını, tarihsel ve toplumsal engellere rağmen Türkiye'de önemli ölçüde gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Sonuç olarak Kışlalı'ya göre Kemalizm; Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusal ve evrensel ideolojilerden esinlenerek oluşturduğu yeni bir sentezdir. Bu ideoloji, sömürge ve yarı-sömürge konumundaki toplumlar için bir örnek teşkil eder ve hem günümüzde hem de gelecekte özgün niteliklere sahip bir ideoloji olarak varlığını sürdürecektir.

3.7.2. Kemalizm ve Sosyal Demokrasi

Türkiye'de, sosyal demokrat ideolojinin Kemalizm ile birlikte gelişmeye başladığını ifade etmek doğru olacaktır. Evrensel ve eşit oy hakkı, sekiz saatlik iş günü, çeşitli sosyal sigortalar, gelire göre farklılık gösteren vergi sistemi, ücretsiz eğitim gibi konular, sosyal demokrat ideolojinin etkileridir. Kemalizm'in devletçilik anlayışı, özel girişimleri inkâr etmeyen ve devletin toplum lehine ekonomik müdahalelerini savunan bir düşünce sistemini yansıtır. Kemalizm, liberal demokrasiyi değil, sosyal demokrasiyi hedeflemiştir ve 1960'ların başında Türk işçilerine verilen "grev ve toplu sözleşme" hakları da bu çizginin bir sonucudur.³⁴⁸

Burada üzerinde duracağımız husus özellikle sosyal demokrasinin cumhuriyet döneminde Türkiye'de nasıl bir gelişme gösterdiği ve hangi kavramlarla iletişim halinde olduğudur. Bunların yanında Türkiye'deki sosyal yapının yani halkın inandırıcılığı ve oylara nasıl yansıdığı da önemlidir.³⁴⁹

Türkiye'de sosyal demokrasi kavramının gelişimi incelendiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) önemli bir role sahiptir, ancak sosyal demokrat ideolojinin kökleri

³⁴⁸ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sitemler*, s. 140.

³⁴⁹ A. Taner Kışlalı, "Sosyal Demokrasi Kazançlı, Sosyal Demokratlar Kayıplı...", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1991.

1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile başlamaktadır. TİP, Türkiye'deki sosyal demokrat hareketin erken temsilcilerinden biri olarak kabul edilir ve bu hareket daha sonra Halkçı Parti, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), ve son olarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) gibi farklı siyasi partilerde kendini göstermiştir. Bu partiler, sosyal demokrasi ideallerini farklı dönemlerde ve farklı şekillerde temsil etmişlerdir. Ancak, sosyal demokrasi ideolojisinin Türkiye'deki evrimini anlamak için bu partilerin ve ideolojilerinin ilişkilerini ve etkileşimlerini de göz önünde bulundurmak önemlidir.³⁵⁰ Toktamış Ateş'e göre, sosyal demokrasi ile Kemalizm arasında belirli bir bağlantı olduğunu ifade ediyor. Ona göre, sosyal demokrasinin Kemalizm olmadığını ancak Kemalist ilkeler ve değerlerle başlamadan demokratik veya sosyal demokrat bir duruşun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını vurguluyor. Bu bakış açısına göre, Kemalizm, Türkiye'de sosyal demokrat bir yaklaşımın oluşmasında temel bir adımdır ve bu ideolojik geçişte belirleyici bir rol oynar.³⁵¹ Kemalizm-sosyal demokrasi ilişkisini Adnan Güriz'de şu şekilde açıklayacaktır: Mustafa Kemal'in 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasındaki: “Bizim hükümetimiz, ilmi ve sosyal niteliği bakımından halk hükümetidir. Halkçılık, sosyal düzenimizi çalışmaya dayandırmak isteyen bir sosyal meslektir. Bunun için bizler bizi yok etmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe mücadeleyi gerekli gören bir doktrinini izleyen insanlarız.” sözlerine atfen sosyal demokrasinin de antiemperyalist ve anti-kapitalist fikirlere sahip olduğuna işaret ederek bu iki düşünce arasında paralellik kurmaktadır. Aynı doğrultuda, Atatürk'ün 1936'daki toprak reformunun elzem olduğuna dair meclis konuşmalarının da sosyal demokrat bir düşünce yapısını ortaya koyduğunu ifade etmektedir.³⁵²

“Yurtta Barış, Dünyada Barış” düsturu, sosyal demokrasinin bilinen barışçıl prensipleriyle uyumlu bir nitelik sergiler. Modern sosyal demokrasinin amaçladığı sınıf arası denge, Kemalizm'in belirgin hedeflerinden biridir. Kemalizm'in devletin toplumun çıkarlarına müdahalesini kabul eden devletçilik anlayışı, sosyal demokrasinin, gerektiğinde ekonomiye müdahale etme prensibiyle paralellik gösterir.

³⁵⁰ A. Taner Kışlalı, “Umut Cumhuriyet Halk Partisi'nde mi?”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1992. Bu makalesinde özellikle CHP'nin Sosyal Demokrat ideolojiden kopuşu ile onun boşluğunu doldurmaya çalışan DSP ve SHP'nin tutarsızlıklarından bahsetmiştir.

³⁵¹ Toktamış Ateş, *Aslan Sosyal Demokratlar*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 34.

³⁵² Adnan Güriz, *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 283-285.

Batı'da sosyal demokrat veya demokratik sol hareketlerin uzun uğraşlar ve fedakarlıklar sonucunda elde edebildiği kazanımlar, Türkiye'de -Kemalist reformculuk anlayışı içinde daha kısa sürede ve kayıplar olmadan gerçekleştirilmiştir. Kemalizm'in liberal demokrasiyi değil, sosyal demokrasiyi hedeflediği açıktır. 1960'ların başlarında Türk işçilerine verilen grev ve toplu sözleşme hakları da bu doğrultuda atılmış önemli adımlardır. Çünkü üreten halkın talepleri demokratik yollarla meydanlarda özgürce dillendirilip siyasi iktidar tarafından kabul görmeye başlayacaktır. Kurulan örgütlerle verilen mücadeleler gelecek kuşaklara bırakılacak demokratik bir mirastır. Bu mirasın devamlılığı konusunda da Atatürk işçisi ve milletiyle bir ulus yaratmanın gerekliliğini her defasında dile getirmiş ve demokrasinin yaşaması için gerekli adımları atmıştır.³⁵³

Hem aydınların hem de Kemalist sosyal demokrat kimlik iddiasında olan siyasetçilerin odaklandığı konu; Kemalizm ile sosyal demokrat düşünce arasında bir köprü oluşturulması gerekliliği olduğunda, yukarıda belirtilen noktalara başvurdukları gözlemlenmektedir. Bugün, Kemalizm'in Altı Ok'u olan Halkçılık ve Devletçilik ilkeleri, sosyal demokrat düşünce ile Kemalizm arasında bağlantı kurma isteyenler tarafından büyük önem taşımaktadır. Bu çevrelerde egemen olan düşünce, Kemalizm'in anti-kapitalist ve anti-emperyalist niteliğine dair yaygın kanılar da söz konusu bağlantı çabalarında kullanılan araçlardan biridir.³⁵⁴

Kemalizm, liberalizm ve sosyalizm gibi bir devrim ideolojisi olarak doğmuştur. Ancak liberalizm ve sosyalizmden farklı olarak, geri kalmış ülkelerdeki devrim koşullarının gerekliliklerini yansıtmaktadır. Kışlalı, Kemalizm ideolojisinin M. Kemal tarafından nasıl doğduğunu şu ifadelerle anlatmaktadır: Mustafa Kemal, tıpkı Lenin gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın ülkesindeki eski düzenin temsilcilerini maddi ve manevi açıdan yıpratmasından yararlanarak, henüz gerekli olmayan yeni bir toplumsal-siyasal düzeni kurarak süreçleri başlatmıştır. Lenin, Rus ordusunun çöküşüyle, küçük ancak iyi örgütlü ve bilinçli bir güce dayanarak siyasal iktidarı ele geçirirken; Mustafa Kemal, ülkesini düşman işgalinden kurtarmanın kendisine sağladığı etkiyi kullanarak devrimi gerçekleştirmiştir. Lenin'in Rusya'nın koşullarına uymaya çalıştığı Marksist ideoloji, yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı dogmatikleşirken; Mustafa Kemal, Türkiye'nin koşullarına uygun olarak oluşturduğu devrimci ideolojinin dogmatikleşme

³⁵³ A. Taner Kışlalı, "Yapraklar...", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1995.

³⁵⁴ A. Taner Kışlalı, "CHP'nin İdeolojisi ve Kemalizm...", *Cumhuriyet*, 02 Ağustos 1992.

olasılığını önlemeye çalışmış, ideolojik kalıplaşmanın hızlı bir değişim süreciyle uyumlu olmayacağını vurgulayarak, bir anlamda "sürekli devrimcilik" anlayışının öncülüğünü yapmıştır. Bazılarının iddia ettiğinin aksine, Kemalizm'in bir ideolojisi vardır, ancak bir doktrini yoktur.³⁵⁵

Bağımsızlık ve çağdaşlaşma, Kemalizm'in temel prensiplerindedir.³⁵⁶ Nasıl ki Avrupa'da yaşanan işçi hareketlerinin temelinde siyasi ve ekonomik bağımsızlık varsa, zenginler gibi insanca ve medenice yaşama arzusu varsa işte Atatürk'ün kurtuluş mücadelesi verdiği Kemalist ideolojide de vardır. Ama bu mücadelenin yanı sıra Kemalizm'in bence en önemli yanı; akla dayanması ve katı müdahaleden yana olmamasıdır. 1. Dünya savaşıdan sonra genel ifadeyle çok uluslu devlet ve imparatorluklar parçalanmaya başlayacak ve ulus devletler ortaya çıkacaktır. Bu süreçte bazı ideolojiler milletlere empoze edilmeye çalışılacak ve devrim sürecini başlatarak sonrasında dogmalaşmaktan öteye gidemeyecektir. Yani kendini yenileyemeyecektir. Mustafa Kemal ise; liberalizm ve sosyalizm gibi dönemin çağdaş ideolojilerinden yararlanarak Türkiye'nin koşullarına göre oluşturmaya çalıştığı devrimci ideolojinin dogmalaşma olasılığını önlemeye çalışmıştır, ideolojik kalıplaşmanın hızlı bir değişim süreciyle bağdaşmayacağını vurgulayarak, bir anlamda "sürekli devrimcilik" anlayışının öncülüğünü yapmıştır.³⁵⁷

Bağımsızlık ve çağdaşlaşma Kemalizm'in temel taşlarıdır diyebiliriz. Türk ulusunun bağımsızlığını temin eden ve onun politik varlığının alamet-i farikasını oluşturan "Bilâkaydüşart Hâkimiyeti Milliye" olgusu, Kemalizm'in her türlü tartışmanın üzerinde tuttuğu bir büyük prensibi, eylemi olmuştur.³⁵⁸ Bu seviyeye ulaşmak için milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve laiklik ilkeleri Fransız Devrimi ve dolayısıyla liberalizmden, devletçilik, halkçılık ve devrimcilik ilkeleri de sosyalizmden esinlenecektir. Burada önemli olan, dönemin en ilerici düşüncesi neyse onu alıp geliştirmek için mücadele etmesidir. Kemalizm, medeniyet kavramı ile Batılılaşma arasında bir özdeşlik kurmuştur. Mustafa Kemal Atatürk "Biz batı

³⁵⁵ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 161.

³⁵⁶ A. Taner Kışlalı, "Atatürk'e Evet, Ama Yaptıklarına Hayır!", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1994.

³⁵⁷ A. Taner Kışlalı, "Atatürk Diktatör müydü?", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1993.

³⁵⁸ Arı İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara, 1996, s. 29-31.

medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz.”³⁵⁹ cümlesiyle esas gayelerini ortaya koymuştur. Atatürk ilkelerinin her birinin Kemalizm’le olan ilişkisini anlatmaya çalışacağız. Kışlalı’nın Kemalizm düşüncesini Sosyal Demokrasiyle bütünleştirmeye çalışacağız.

Kemalizm içinde "milliyetçilik" kavramı, ulusal bağımsızlığın sağlanması ile birlikte çağdaşlaşma ihtiyacını karşılama amacını taşır. Çağdaş bir toplum olmanın ilk adımı ulusal bir bilince sahip olmaktır. Uluslaşma süreci, demokratikliği temin etmek için de bir gerekliliktir. Ulusal bağımsızlığı sağlamanın yanı sıra, çağdaş bir ulus inşa etme hedefine yönelen Mustafa Kemal, tabii ki bu hedefe ulaşmak için bu anlayıştan faydalanmıştır. Ancak kendi özgün milliyetçilik anlayışını geliştirmiş ve bu anlayışa damgasını vurmuştur. Bu, sınırlarla sınırlı, ırkçı olmayan ve çeşitliliği kabul eden bir milliyetçiliktir. Kışlalı, Kemalist milliyetçiliğin hem içe dönük hem de dışa dönük iki hedefi olduğunu belirtir. Dışa dönük hedef, "uluslararası topluluğun eşit haklara sahip bir üyesi olmak"tır. Yalnızca siyasi bağımsızlıkla sınırlı kalmayan, ekonomik bağımsızlığı da içeren bir "tam bağımsızlık", bu hedefin ayrılmaz bir parçasıdır. Kemalist milliyetçiliğin içe dönük hedefi ise, çağdaş bir ulus inşa etmektir. Bu ulus, ne "ırkçı" ne de "ümmetçi" bir anlayışı yansıtmaktadır.³⁶⁰

Kemalist ideolojinin içinde cumhuriyetçilik fikrinin, "demokrasi" ile bütünleştiğini söyleyebiliriz. Çünkü egemenliğin ulusa ait olması ve seçme seçilme haklarının eşit olarak kullanılması temel prensiplerdendir. Kemalizm, Türk devriminin atacağı bütün adımların cumhuriyetçilik prensibiyle uyum içinde atılmasını istemiştir. Atatürk, 15 Ekim 1927 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın İkinci Büyük Kongresi’ni açış söylevinde, “gelecek senelerde icraatlarımızın cumhuriyet ve halkçılık idaresi altında memlekete yeni saadetler ve yeni şerefler kazandıracağına itimadım vardır.”³⁶¹ sözleriyle millet devlet ilişkisini açıklamıştır. Atatürk demokrasi mücadelesini Kurtuluş Savaşı yıllarında bile aksatmayarak meclisi kurup kararların milletin temsilcileri tarafından alınmasını sağlamıştır. Seçme-seçilme yaşlarını

³⁵⁹ Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 46

³⁶⁰ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 163.

³⁶¹ *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongre Zabıtları*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1927, s. 1.

düzenlemesi ve kadınlara seçme hakkının verilmesi yakarıda bahsettiğimiz gibi Kemalizm'in sürdürülebilir yönünü göstermektedir. Kışlalı, Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi isimli kitabında Kemalist demokrasiyi, Atatürk dönemi Avrupa'sının içinde bulunduğu totaliter sistemlerle açıklar ve dönemin Türkiye'sini ulus egemenliği temelinde bir yönetimle idare edildiğini vurgular. M. Kemal'in zamanın Fransız Büyükelçisi'ne söylediği şu sözle yanlış anlaşılmanın önüne geçer: "Kişisel iktidar gibi zararlı bir örnek bırakarak ölmeyeceğim. Parlamenter bir cumhuriyet kuracağım."

362

Kemalist halkçılık düşüncesi, ayrıcalıksız ve sınıfsız bir toplum idealini benimsemiştir. Avrupa'daki sınıf mücadelelerinin aksine, Türk halkının eşit şekilde yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Atatürk, "Bugünkü varlığımızın asıl niteliği milletin genel eğilimlerini ispat etmiştir. O da halkçılıktır." diyerek mücadelesinin amacını açıkça ortaya koymuştur. Toplumun en yoksul ve eğitimsiz kesimini güçlendirmek, toplumsal dayanışmayı sağlamak ve ayrıcalıklı bir sınıf yaratmamak, aslında sadece Kemalist halkçılığın değil aynı zamanda sosyal demokrasinin de gerekliliğidir. Kemalizm'in halkçılık ilkesi üç temel boyutta ele alınır. İlk olarak, halkın siyasi hayata ve yönetimde yer almasını sağlama amacını taşıyan siyasal boyutu vardır. İkincisi, halkın değerleri ve özelemlerinin toplumsal değişim sürecinde nasıl korunacağına ilişkin kültürel boyuttur. Üçüncüsü ise toplumsal düzen ve sosyal sistemin yapısal özellikleri ile ilgili, toplumsal sınıflar sorununa yönelik tutumunu ifade eder.³⁶³ Bu boyutlara, sosyal demokrat düşünce göz önüne alınarak bakıldığında, halkçılığın, özellikle siyasal ve toplumsal boyutları üzerinde tartışılmaya değer konular olduğunu görmekteyiz. Ayrıcalıklı sosyal zümre oluşturmamak için eğitimi ilerletme adına dil devriminin yapılması ve okuma yazma bilmeyen halkın millet mekteplerine çağırılması ise aydınlanma yolunda atılan en büyük adımlardandır. Özellikle bu çalışmaların Kurtuluş Savaşı devam ederken yapılması Kemalist öğretinin kendini her şartta güncellediğinin kanıtıdır.³⁶⁴

Kemalizm'in devletçilikle ilişkisini değerlendirdiğimizde, savaştan çıkan yorgun bir devlet ve halkla karşı karşıya kalındığını hatırlamak önemlidir. Devlet,

³⁶² A. Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 29.

³⁶³ Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 145.

³⁶⁴ A. Taner Kışlalı, "Kadınsız Demokrasi", *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1992.

halkıyla birlikte çağdaş seviyeye ulaşmak için bazı önlemler alacak ve sonuç olarak halk, ezilmeden ve sınıf ayrımı gözetilmeden refaha kavuşacaktı. Kemalizm, ülkenin gelişimini ve halkın çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını sağlamak için "devletçilik" ilkesini benimsemiştir. Bu şekilde, üretim artırılacak, sanayileşme gerçekleştirilecek ve adil bir gelir dağılımı sağlanacak, ekonomik gücü elinde bulunduran bir sınıfın halkı ezmesine fırsat verilmeyecektir. Kemalist devletçilik anlayışı, tüm üretim araçlarını devletin kontrolü altına almayı öngören Marksizm ile kesinlikle ilişkilendirilemez. Bunun yerine, hızlı ekonomik büyümeyi sağlamak için devletin itici güç rolünü üstlenmesini ifade eder. Devlet, ekonomiyi yönlendirecek ve sınırlı kaynakların verimli kullanımını planlayacaktır.³⁶⁵

Kemalizm'in çağdaşlaşma ideolojisi çerçevesinde laiklik, cumhuriyetçilikle birlikte demokrasiyi, milliyetçiliği, devrimciliği ve halkçılığı destekleyen temel bir şart olarak büyük bir önem arz eder. Tarihin çoğu zamanında, devrimci liderler genellikle dini inançlarla değil, ancak bazı din görevlileriyle çatışma içinde olmuşlardır. Bunun nedeni, eski düzenin çıkarları ile özdeşleşmiş din görevlilerinin, derinlemesine değişikliklere sürekli muhalefet etmesi ve siyasi bir araç olarak dini kullanarak toplumlara yönlendirmeye çalışmalarıdır. En genel tanımıyla din ve devlet işlerinin ayrı idame ettirilmesi demek olan Laiklik, her anlamda insanların eşit ve çağdaş bir seviyeye ulaşmasını amaçlamıştır. Ayrıca Laikliğin olmadığı bağınaz toplumlarda sınıf farklılıkları olduğundan dolayı sosyal demokrasiye ters bir durum söz konusudur. Yine yapılan kültürel devrimlerle yabancı bilim insanlarından da Kemalizm ile ilgili övgüler gelmektedir. Fransız araştırmacı François Georgeon şunları yazıyor: "Kemalizm, Avrupa dışında güçlü yankılar uyandırdı. Bugün Üçüncü Dünya adını verdiğimiz, Latin Amerika'dan Uzakdoğu'ya kadar uzanan alanda, Türkiye'nin 1919'dan sonraki atılımı ve uygulanan reformlar çoğunlukla tutku dolu bir dikkatle izlendi. Bağımsızlığı kazanmak, ekonomik-sosyal kalkınmayı sağlamak için uygulanacak reçetelerle ilgili olarak Kemalizm'den alınacak dersler araştırıldı³⁶⁶."

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında kanaatimce tüm kavramlar sosyal demokrasinin paydaşlarıdır. İnsanı temel alan tüm ideolojiler, hedefine insanın hak ve hukukunu korumayı, insanca yaşama arzusunu, ekonomik kalkınmışlığını, toplumsal

³⁶⁵ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 173.

³⁶⁶ A. Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 179.

statüsünün gelişmişliğini koyduğundan dolayı birlikte hareket etmek durumundalar. İnsanlar için en temel şey yaşama arzusudur. Açlığın olduğu yerde özgürlüğün anlamı olmamıştır. Fakat insanoğlu aydınlandıkça özgürlüğe olan gereksinimi de artmaktadır. İşte demokrasi temel ihtiyaçların karşılanmasından sonra kitleler için bir araç, aydınlar için de bir amaç olmuştur. Kışlalı bu konuya üçüncü bir yol olarak “demokratik toplumculuk” modelini sunmuştur. Ona göre ne özgürlükler ertelenmeli, ne de hakça paylaşımlar³⁶⁷. İkisi için verilen mücadelelere baktığımızda kazananın olmadığını görmekteyiz. Sağlıklı bir topluma ancak bu iki kavramın ortak gücüyle varılacağını bilmek gerekir. Lakin Kışlalı bu aydınlanma ve gelişme meselelerini eleştirmeden de geçmemiştir. Özellikle Atatürk’e saygılı ama Atatürkçülüğü bilmeyen, sosyal demokrasiye saygılı ama sosyal demokrat olamayan bir gençliğin güya “sol” ideolojiden olmak için çalışırken bu düşüncelere bilinçsizce zarar verdiklerini ifade etmiştir.³⁶⁸

Kemalizm’in diğer büyük savunucusu İsmet İnönü’de 1965 yılındaki söyleminde “ortanın solu” tabirini kullanmış ve ideolojiler yelpazesinde yerini almıştır. “Biz zaten 1923’ten beri ortanın solundaydık, adını şimdi koyuyoruz³⁶⁹.” diyerek aslında partinin de geleceğine yön verecektir. İleride ayrıntılı olarak değineceğimiz ortanın solu ve demokratik sol gibi kavramlar aslında Kemalizm’in değişen koşulları içindeki aşamalarıdır. Sonuç olarak demokratik toplumculuğu, liberalizm ile sosyalizmin tarihsel bir sentezi olarak açıklayabiliriz. Kemalizm ise bu sentezi 20.yy’dan yakalayarak gelecek kuşaklara devretmenin mücadelesi içindedir.

Hem aydınlar hem de sosyal demokrat bir çizgide olduğunu iddia eden Kemalist siyasetçiler, Kemalizm ile sosyal demokrasi arasında bir köprü oluşturma meselesine geldiğinde, daha önce belirtilen bazı anahtar noktalara başvurdukları gözlemlenmektedir. Kemalizm’in temel taşlarından halkçılık ve devletçilik ilkeleri, Kemalizm ile sosyal demokrasiyi birleştirmeye yönelik çabalarda özellikle önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde, Kemalizm’in anti-kapitalist ve anti-emperyalist yönleri, bu iki düşünce arasındaki ilişkiyi oluşturma girişimlerinde sıkça vurgulanan görüşler arasındadır. Ancak, halkçılık ve devletçilik üzerinden Kemalizm’in sosyal

³⁶⁷ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 88.

³⁶⁸ A. Taner Kışlalı, ““Devinim”, “Platform” ve Gençler...”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1993.

³⁶⁹ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 90.

demokrasiyle doğrudan bir ilişkisi olmadığını öne süren görüşlerin de dikkate alınması önemlidir.

Kurtuluş Savaşı'nı izleyen dönemlerde, halkçılık ilkesi, toplumun kendi kaderini kendisinin tayin etmesi (siyasi anlamda) olarak algılanmıştır. Yani, bu zaman zarfındaki Kemalist halkçılık anlayışı; ulusal egemenlik, halkın egemenliği, cumhuriyetçi yönetim gibi kavramlarla özdeşleşmiştir.³⁷⁰ Tek parti döneminde, 1920'lerle kıyaslandığında, halkçılık kavramının siyasi boyutunun giderek solgunlaştığı, buna karşın kültürel ve ekonomik yönlerinin daha fazla ön plana çıktığı belirtilmektedir. Bu durum, sosyal demokrasi ile Kemalizm arasında bir köprü oluşturma çabaları açısından düşündürücü bir noktaya işaret eder ve bu, onun demokratik bir ideoloji olup olmadığı konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.³⁷¹ 1930'ların sonlarında, tek parti dönemi daha otoriter bir yapıya büründüğünde, halkçılığın siyasi boyutunun "halk adına ancak halkın iradesine rağmen" şeklinde bir dönüşüm geçirdiği belirginleşmiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, TBMM'nin mevcudiyeti yeterli kabul edilmiş; ancak yalnızca şeklen var olan Meclis'te, halkın istek ve beklentilerinin özgürce ifade edilmesine müsaade edilmemiştir. Böylelikle, tek parti döneminin halkçılık anlayışı, çok sesliliğe ve çoğulculuğa yer bırakmayacak şekilde kurgulanmıştır.³⁷² Türkiye'de Kemalizm çerçevesinde halkçılık ilkesi ile sosyal demokrasi arasındaki ilişkinin tanımlanması, bir çelişki yaratmaktadır. Zira Kemalist halkçılık, toplumu tamamen 'halk' olarak tanımlayıp, 'halk=millet' eşitliğiyle sınıf ayrımını inkâr etmektedir. 'Herkes halktandır' anlayışıyla kurulan ve köylerden mahallelere kadar yayılan tek parti - Halk Fırkası - sistemi, her 18 yaşındaki bireyi otomatik olarak partinin bir parçası kabul ederek, köylüye siyasi hakları geniş bir şekilde sunma iddiasında bulunmuştur. Bu yöntemle, ulusal egemenliğin halk adına ve halk tarafından yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Ancak, parti organizasyonunun köy ve mahallelere kadar genişletilmesi ve halk kongresine 'ilk teklif' hakkının verilmesi, pratikte emekçi halkın siyasi haklarını etkin bir şekilde kullanmasına yol açmamıştır. Gerçekte, sınıf farklılıkları önemsenmeyerek oluşturulan halkçılık ilkesi, alt sınıfların

³⁷⁰ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları/ Cilt 3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008, s. 209.

³⁷¹ Hasan Bülent Kahraman, *Sosyal Demokrasi Düşüncesi ve Türkiye Pratiği*, SODEV Yayınları, İstanbul, 2002, s. 180.

³⁷² Köker, *a.g.e.*, s. 146.

siyasi sürece katılımını ve dolayısıyla siyasi taleplerini dile getirmelerini kısıtlamıştır. Batı'daki sosyal demokrasi anlayışının, sınıfların varlığı ve bu sınıflar arası çatışmaların çözümüne dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, Kemalizm'in halkçılık ilkesi ile sosyal demokrasiyi bütünleyici ve uyumlu bir yapıda birleştirmeleri mümkün görünmemektedir.³⁷³

Lakin bu iddialar tek başına yeterli değildir. Çünkü M. Kemal gerek savaş ortamında kurduğu meclis ile kararların ortak alınması fikrini savunmuş, gerekse devamında kurulmasını istediği muhalefet partileriyle de denetimin arttırılmasını istemiştir. Buradan anlaşılacağı gibi ülkede ilk zamanlarda bir sınıf mücadelesinin olmamasının sosyal demokrasi mücadelesi olmadığı anlamında değerlendirilmesinin yanlış olacağı kanaatindeyim. Ayrıca yeni bir ulus devletin oluşumunun ilk yıllarında kurulan partinin örgütlenme aşamasında halkın tabanına kadar inmesi gayet tabiidir. İletişim araçlarının eksikliği ve ekonomik durumun iyi olmaması göz önüne alınacak olursa tek parti döneminin bir küçümseyici sınıf oluşumuna müsaade etmediği çok açıktır. Tarihsel açıdan bakacak olursak sosyal demokrasiye ulaşmada illa Avrupa tarzı bir sınıf mücadelesi vermememiz demek Kemalist mücadelenin yetersiz olduğu anlamına gelmemektedir. İmparatorluğun dağılmasıyla ve öncesinde yaşanan milliyetçi ayrılıklarla zaten Türk Milleti bağımsızlık mücadelesini vermiş ve devamında insanca yaşama uğruna kurtuluş savaşına girerek halkıyla birlikte topyekûn savaşmıştır. Yine ordunun tamamen halkın içinden çıkıp paralı tarzda olmaması da mücadelenin aslında bir demokrasi mücadelesi olduğunu göstermektedir. Kemalizm ve sosyal demokrasi ilişkisine bu yönden bakacak olursak doğruluk payının olduğunu göreceğiz.

Kemalizm'in devletçilik prensibinin sosyal demokratik bir özellik taşıyıp taşımadığı tartışmalı bir meseledir. Köker'in belirttiği üzere, devletçilik ilkesinin sosyal adaleti temin etme amacı taşıdığı iddiası üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü Kemalist devletçilik anlayışının asıl hedefi, doğal olarak meydana gelmemiş burjuva sınıfını devlet aracılığıyla yaratmaktır. Hatta bu durum, halk üzerinde bir bürokratik üstünlük oluşturma niyeti olarak da yorumlanabilir.³⁷⁴ Bu noktada Kemalist devletçilikten söz edildiğinde, bunun bir devlet sosyalizminden çok

³⁷³ Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968, s. 25.

³⁷⁴ Köker, *a.g.e.*, s. 200.

bir devlet kapitalizmi olduğuna dair olan görüş birçok yazar tarafından dile getirilmektedir³⁷⁵. Burada şunu belirtmek gerekir ki, Osmanlı'nın son döneminde ekonomik anlamda özellikle gayrimüslimlerin oluşturduğu bir tabaka mevcuttu. Hatta uluslararası ilişkilere müdahale edecek ve iç işlerine girecek kadar güçlü bir yapı. Kurtuluş mücadelesinden sonra Atatürk'ün yaptığı yurt gezilerinde de görüleceği üzere Anadolu toplumunun unutulmuşluğu ve çaresizliği açıktır. İşte bu süreçte ekonomik ve sosyal toparlanma mecburen devlet eliyle olacaktır.³⁷⁶ Ülkede oluşan boşluğu da kendi içinden çıkan güçlü sermayedarlar dolduracaktır. Bu doğanın kanunu gereği kaçınılmazdır. Yine devlet kapitalizmi eleştirisini de şu şekilde kabul etmiyorum. Siz bir ulusal devlet kurulması için mücadele vereceksiniz, devamında ülkenin kalkınması için üretim araçlarını kontrol altına almayacaksınız. Bu kabul edilir bir şey değildir. Burada devlet kapitalizmi değil, devletin halkın refahının devamlılığını sağlamak için yaptığı planlı bir ekonomi modelidir.

Ulus devletlerinin oluşumunu görmezden gelen ve kurulan ulus devletlerin ekonomik mücadelelerini hafife alan görüşler de mevcuttur. Hanioglu, Kemalist Sosyal Demokrasi'nin inşa edilemeyeceğini savunarak bu durumu şöyle ifade ediyor: “Unutulmaması gerekir ki, Kemalist sosyal demokrasi üretme çabası ‘Bismarckçı sosyal demokrasi’ yaratma anlamsızlığında bir gayrettir. Sosyal Demokratları "vatansız serseriler (vaterlandslose Gesellen) " olarak tanımlayan, Sosyal Demokrat Parti ile sendikaları yasaklayan Bismarck'ın; anti-Katolik Kulturkampf¹, otoriter modernleşme siyasetleri ve demiryolları inşa etmesi onu "solcu" yapmıyordu³⁷⁷. Milli mücadele ruhuna sahip olmayan kişiler, yaptıkları açıklamalarla dayandıkları zeminler tutarlı olsa da düşünceden öteye geçememişlerdir. Kışlalı bu ruhu “Niçin Kemalist'im?” isimli köşe yazısında: “ Ben yurdumu da, ulusumu da kendi irademle seçtim!.. Mustafa Kemal olmasaydı, belki bende olmazdım.. Niçin Kemalist olduğumu, niçin milliyetçi olduğumu öyle sanıyorum ki artık anlamışsınızdır!..”³⁷⁸ şeklinde somut olarak anlatmıştır. Önemli olan düşünceleri topluma inandırmak ve o

³⁷⁵ Murat Belge, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:8 Sol* İçinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 45.

³⁷⁶ A. Taner Kışlalı, “Atatürk Üzerine “Cevher”ler!..”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1993.

³⁷⁷ Şükrü Hanioglu, “Sosyal Demokrasi Mümkün mü?”, *Sabah Gazetesi*, 04.03.2012

³⁷⁸ A. Taner Kışlalı, “Niçin Kemalist'im”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1992. Burada ünlü siyaset bilimci Nermin Abadan Unat'ın hayatı üzerinden konuyu işlemiştir.

toplumu güçlü bir ulus devleti haline getirmektir. Hatta bununla yetinmeyip devamını güçlenerek sağlamaktır. Bu düşünceleri kalkıp sadece muasır medeniyete ulaşmak için yapılan tek şey Avrupa'ya benzemek şeklinde yorumlayan kafalar bilmelidir ki; inanan bir millet olmadan yapılacak bir bilim de olmaz. Kemalizm yadsınarak Türkiye de sosyal demokrat ya da demokratik solcu olunabilir mi? Kemalizm yadsınarak Türkiye'de genç kuşaklara heyecan verilebilir mi? Kemalizm yadsınarak Türkiye'de olsa olsa "sol fraksiyon" olunur.³⁷⁹

Kemalizm'in anti-emperyalist ve anti-kapitalist olduğuna ve bu sebeple sol bir ideoloji olduğuna dair olan hâkim görüş de üzerinde düşünölmeye değer bir konu olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet'te, en önemli amaçlardan biri yeni bir burjuvazi sınıfının inşa edilmesiydi. Bu Batı'da gelişmiş etkin bir sanayi burjuvazisinden ziyade, 'büyük tüccar ve müteahhit grubuna, ikinci derecede olarak da devlet eliyle güçlendirilmek istenen, ama bir türlü güçlenemeyen sanayicilere, bankacılara ve nihayet toplumda hep güçlü bir sınıf olagelmiş toprak sahiplerine ve kasaba eşrafına dayanıyordu.³⁸⁰ 1930'lardan itibaren benimsenen "ılımlı devletçilik" yaklaşımı da bu hedefe hizmet eder biçimde algılanmıştır. Diğer bir deyişle, Kemalist devletçiliğın oluşturduğu yapı, karma bir kapitalist sistem olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, Kemalizm'in anti-kapitalist bir yaklaşım taşıdığı iddiası tartışmalı bir durumdadır. Nitekim yeni Cumhuriyet'in resmi ideolojisi olan Kemalizm'in asıl gayesi; siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan Batı ile uyum sağlamaktır.

3.7.3. Kemalizm, Ortanın Solu ve Bülent Ecevit

Tarihsel açıdan Kemalizm'in Türkiye'deki ortaya çıkış dönemini 1960'ların sonrasına kadar uzatabiliriz. Ne yazık ki, Kemalizm'in bu dönemde siyasi kutuplaşmaların bir aracı olarak kullanılmaya başladığını da belirtmek gerekmektedir. CHP içindeki Merkezin Solu tartışmaları da, Kemalizm kavramı etrafında yoğunlaşmıştır.³⁸¹ Merkezin Solu hareketinde yer alanlar, Kemalizm'in katı, değişmez ve esnek olmayan bir ideoloji haline gelmesine karşı çıkarak, parti içi muhalefet tarafından Kemalizm'e ihanet etmekle ve mirası reddetmekle

³⁷⁹ A. Taner Kışlalı, "Bir Kurultayın Düşündürdükleri...", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1993.

³⁸⁰ Boran, *a.g.e.*, s. 18.

³⁸¹ A. Taner Kışlalı, "Ecevit Sağcı, Boyner Solcu(!).", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1994.

suçlanmışlardır. Merkezin Solcuları ise, Kemalizm'i sürekli evrilen bir ideoloji olarak görerek ve Sosyal Demokrasi ile uyumlu yeni bir yorum getirerek hareket etmişlerdir. Esasında, Kemalizm'in ruhuna uygun davranılmıştır diyebiliriz. Kemalizm düşüncesi özellikle 90'lı yıllarda aslında sol ideolojinin de ekseninden çıkacak ve unutulmaya yüz tutacaktı. Kışlalı bu ideolojiyi tekrardan ve güncelleştirerek anlatmaya çalışacak fakat siyasi denklemler değiştiğinden Kemalizm ile bütünleşmeyen Sol'u, siyasi dengeleri değiştirecek ağırlıkta olmadığı şeklinde eleştirmiştir.³⁸²

Kemalizm ideolojisini tekrar ele alan Ecevit; Kemalizm'e zamana uyabilme ve Atatürk sonrasında varlığını sürdürebilme, topluma yön verebilme özelliğini kazandırmıştır. Ecevit, bunu kesintisiz bir devrim olarak yorumlamaktadır³⁸³. Bu bağlamda, Ecevit, Atatürk Devrimciliğinin somut ve soyut olmak üzere iki yönlü olduğunu belirtmektedir; somut devrimlerin Atatürk'ün yaşamı sırasında gerçekleştirdiği altyapı değişiklikleri olduğunu; soyut devrimlerin ise bu sürekli devrimcilik niteliği olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁴ Kışlalı, Ecevit'in partiyi sahiplenmesini ve Ortanın Sol'u fikrini şu satırlarla özetleyecektir: Yarım yüzyıl sonra, Ecevit önderliğindeki 'Ortanın Solu' hareketi, bir anlamda. Atatürk'ün kurduğu partiyi "Atatürk'ün Partisi" haline getirme hareketiydi. Halkla bütünleştirme hareketiydi.³⁸⁵ Başka bir yazısında Kışlalı Ortanın Solu hareketi ve Ecevit ilişkisini, "CHP 1691'den sonra gerilemeye başlamıştı. Toplumdaki hızlı değişimlerin yarattığı yeni gereksinimlere, CHP yanıt veremiyordu. İşte Ortanın Solu hareketi böyle doğdu. Ecevit'te böyle bir hareketin gerektirdiği niteliklere sahip bulunduğu için kendiliğinden liderliğe yükseldi."³⁸⁶ şeklinde açıklamıştır.

Bülent Ecevit, Kemalizm'i sürdürülebilir bir ideoloji gördüğünden dolayı, devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Devrimleri alt yapı-üst yapı devrimleri olarak sınıflandıran Ecevit; her durumda demokrasiye sadık kalmanın önemli olduğunu vurgulamakta ve Atatürk devrimlerinin devamını sağlamanın yanı sıra, demokrasinin Atatürk devrimlerini ve Cumhuriyeti korumanın temel bir yolu olduğunu ifade

³⁸² A. Taner Kışlalı, "Yanıtın Yanıtı...", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1995.

³⁸³ Bülent Ecevit, "Atatürk ve Doktrin", *Forum*, sayı: 237, Aralık 1962.

³⁸⁴ Bülent Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976. s. 17-18.

³⁸⁵ A. Taner Kışlalı, "Atatürk'ten Bugüne CHP...", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1995.

³⁸⁶ A. Taner Kışlalı, "Hedef Ecevit", *Yankı*, 14 Temmuz 1980.

etmekte; prensiplere yedinci bir ilke olarak demokrasiyi eklemektedir.³⁸⁷ Çünkü Atatürkçülüğün tüm toplumun görüşü haline getirilmesi için ekonomik ve sosyal içerikli alt yapı devrimlerinin gerçekleştirilmesi ve refah seviyesinin tüm toplumda yükseltilmesi gereklidir. Ecevit, şahsında ve parti başkanlığında daima hoşgöründen yana olduğunu söylemiş, kurduğu ittifaklarla inanç farklılıkları olsa bile temel amacının toplumsal refahı arttırmak olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁸ Ayrıca Ecevit demokrasiyi daima bir uzlaşma kültürü olarak görmüş, ulus bilincinin ortak kültür temelinde akılcı ve çağdaş temeller üzerine kurulmasını, bunun da Atatürk ilkelerine bağlı, özellikle laiklik ekseninde bir Türk-İslam sentezini savunmuştur.³⁸⁹

Sosyal demokrasinin temeli olan devrimlerin şiddet içermeyen demokratik yollarla yapılması fikrini savunan Ecevit, Türkiye’de demokrasinin varlığı nedeniyle ki; devrimlerin önündeki kapıların kilitli olmadığını, bu nedenle kalkınma için, bağımsızlık için yapılacak devrimlerin şiddet içermeyen demokratik yollarla yapılabileceğini söylemektedir.³⁹⁰ Ecevit’in ifadelerinden hareketle, Ortanın Solu grubunun Kemalizm hakkındaki görüşü şudur: Ortanın Solu ekip, Kemalizm’in temel ilkeleri olarak Halkçılık ve Devrimciliği öne çıkarmıştır. Buna karşılık, CHP’nin sağ kanadı ise, Kemalizm’in Milliyetçilik ilkesini temel prensip olarak benimsemiş, Kemalizm’i anti-komünist ve korporatist bir ideoloji olarak yorumlamış ve Sosyalist tehlikeye karşı durmuştur.³⁹¹

Partinin içindeki sağ kanada göre, devletin önceliği demokrasiden gelir. Bu nedenle, bu grup, Ortanın Solunu ve CHP’yi Atatürk’ün belirlediği yoldan sapmakla suçlamıştır. Sağ kanada göre, Ortanın Solu, CHP’yi sosyalist bir partiye dönüştürmeye çalışmakta ve mirasa karşı çıkmaktadır. Bu hareket, klasik sağ düşünce refleksi olarak tanımlanabilir, ancak artık eskiyen bir ifadedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ulus devlet ve kurucu parti modeline uygun olabilir, ancak değişim kaçınılmaz olduğundan, bu söylemin güncellenmesi gereklidir. Öncelikle CHP, açık bir redd-i miras yapma

³⁸⁷ Ecevit, “Devrimlerle Demokrasinin Düşmanı Birdir”, *Ulus*, 16 Temmuz, 1960.

³⁸⁸ A. Taner Kışlalı, “Ecevit, Kışlalı’nın Sorularını Cevaplandırdı”, *Hürriyet*, 25 Ocak 1987.

³⁸⁹ A. Taner Kışlalı, “Ecevit’e Göre Laiklik ve İrtica”, *Milliyet*, 1 Şubat 1987.

³⁹⁰ Ecevit, *a.g.e.*, s. 108.

³⁹¹ Cemal Fedayi, “CHP’nin Sosyal Demokratlaşması sürecinde Kemalizm Tartışmaları: 1961–1980”, *Liberal Düşünce*, sayı: 36, Güz 2004, s. 96.

niyetinde değildir. Zaten bu ifade, mirasa karşı bir reddetme değil, eleştirel bir yeniden yorumlamadır. Kemalizm'i 1960'ların koşullarına uyarlamak amacıyla yapılan bir harekettir. 1920'lerde var olmayan bir toplumsal gücü, işçi sınıfını Kemalizm tabanına katma çabasıdır.³⁹² Nitekim İnönü'nün ortanın solu ile ilgili düşüncelerine baktığımızda da aslında özden uzaklaşma falan olmadığı sadece devinim olduğunu görebiliriz. İnönü'nün zihnindeki Orta Yol, aşırı sola karşı olan, CHP'nin tarihini reddetmeyen ve devletçilik ilkesini vurgulayan bir yaklaşımdır. İnönü'ye göre Orta Yol, Kemalizm'den bir sapma değildir. Orta Yol, Kemalist ilkelerin farklı bir ifadeyle yeniden ifade edilmesidir.³⁹³ Asker kökenli bir insan olmasına rağmen İnönü; solcu, devrimci ve demokrat özelliklerini kendisinde barındırmış, partisini ve devletini bu yönde yönetmiş bir kişidir.³⁹⁴

Bu düşüncelerin sonucunda, Orta Yol'un Kemalizm'e içten bir eleştiri ve yeniden yapılanması olduğu açıktır. Aslında, 23. Kurultay'da altı oku zenginleştirdiği kabul edilen 6 kural (özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendi kendini yönetmesi) ayrıca belirlenmiştir.³⁹⁵ Diyebiliriz ki parti; Ortanın Solu ile yeniden yapılanırken artık “Halk için halka rağmen” anlayışını terk etmekte yerine “Halk için halkla beraber” anlayışını benimsemektedir. Seçkinlerin partisi olmaktan; gerçekten halkın partisi olmaya yönelmiştir. Yeni halkçılık anlayışı; “İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle” den, sınıfların varlığını ve sosyal adaletsizliğin sınıf eşitsizliklerinden kaynaklandığını kabul eden bir anlayışa ulaşmıştır. Yapılan ‘Halk’ tanımı değişmiştir³⁹⁶.

Bülent Ecevit'in düşüncesinde Ortanın Solunun, Kemalizm'e karşı tutumunun daha net anlaşılmasında aşağıdaki örnekleri vermek uygun olacaktır:³⁹⁷

CHP, devrimci bir partidir. Kendi kendini yenilemesini bilen partidir. Geçmiş hiçbir vakit inkâr etmeyen, kendi geçmişinin vebalini de sevabını da yaşamayı şeref bilen, ama gerektiğinde yeni hamleler yapabilmek için redd-i miras edebilen bir partidir. Ancak bu miras sadece CHP'nin değildir. Bu mirasta Cumhuriyet öncesinin

³⁹² Ahmet Taner Kışlalı, Korel Göymen, Emre Kongar, Sencer Ayata, “Kemalizm ve Sosyal Demokrasi”, *Sosyal Demokrat Değişim*, sayı: 4, 1996, s. 72.

³⁹³ Fedayi, *a.g.m.*, s. 90.

³⁹⁴ A. Taner Kışlalı, “İnönü'nün Solculuğu”, *Yankı*, 31 Aralık 1973, s. 5.

³⁹⁵ Alev Coşkun, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 67-108.

³⁹⁶ Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 70.

³⁹⁷ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, İstanbul, 1966, s. 68.

payı vardır, itiraf ediyorum, tek parti döneminin payı vardır. DP'nin, AP'nin payı vardır. CHP'nin değişme çabalarına da zaman zaman dışından ve içinden engel olunmuştur.³⁹⁸ Bugün CHP kendi içindeki engellerden kurtulmuştur. Dışındaki engellerden de halkın düzen değişikliğini benimsemesi ile kurtulacaktır.

Atatürk'ün gerçekleştirmek için zaman ve fırsat bulamadığı büyük dönüşümlere katılmak, tabii ki Cumhuriyet Halk Partisi üyeliğinin temel şartıdır. Ancak, bu tek gereklilik değildir. Yalnızca Atatürk'ün reformlarını benimsemek, yalnızca onun reformlarına katılmak, onun devrimci ruhundan ayrılmak anlamına gelir. Bu durumda, Atatürk'ün, eğer yaşasaydı, başka hiçbir reform veya hamle yapmayacak kadar muhafazakâr olduğunu düşünmek olurdu. CHP içindeki hareket, partinin kimliğinden, karakterinden, tarihî sorumluluğundan doğan bir harekettir.³⁹⁹ Sosyal demokrat gelenekten gelen bir partinin hangi dönemde olursa olsun halkın yanında ve çoğulcu demokrasiye sahip bir strateji belirlemesi gerekir, oy kaygısından sebep özüne aykırı eylemlerde bulunması Halk Partisinin kimliğine zarar verebilir.⁴⁰⁰ Kışlalı, Ecevit'in parti içindeki tutum ve davranışlarını inceledikten sonra, CHP-SHP-DSP tabanında bir takım eleştirilerde bulunuyor.⁴⁰¹ Aslında özünde tek olması gereken sosyal demokratik bir hareketin yanlış politikalar ve siyasi ihtiraslarla neden farklı kollara ayrıldığını sorguluyor:

“Ayrı parti olmanın, ancak üç haklı gerekçesi bulunabilir. Ya toplumsal tabanınız farklıdır. Ya ideolojiniz farklıdır. Ya da yapınız farklıdır. Eğer bu üç konuda da "inandırıcı" farklılıklarınız yoksa "ayrı " olmaya da hakkınız yok demektir⁴⁰².” Bu partilerin toplumsal tabanda farklılıkları olsa da üçünün de ayrı parti kuracakları anlamına gelmemelidir. Temelde hiçbir parti, özellikle sol-sosyal demokrat partiler seçim uğruna tabanın karşılıklarına alamazlar, çoğulcu demokrasilerde bu kuraldır.⁴⁰³ Çünkü bu farklılıklar ülkenin gerçekliğini yansıttığından, hepsinin aynı dili konuşup aynı topraklarda yaşadığından dolayı farklı çıkarlarının olmaması doğaldır. Yani

³⁹⁸ A. Taner Kışlalı, Ecevit'i bu konuda eleştirerek değişimin partiyle değil kendi çıkarları doğrultusunda olduğunu; sol ve Kemalist Sol'dan uzaklaştığını yazacaktır. Bkz. Kışlalı, “Ulusal Sol'a Hayır, 'Uydu Sol'a Evet!”, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1994.

³⁹⁹ Kışlalı, Göymen, Kongar, Ayata, *a.g.m.*, s. 70.

⁴⁰⁰ A. Taner Kışlalı, “Rejim Bunalımı mı?”, *Yankı*, 24 Aralık 1973, s. 11.

⁴⁰¹ A. Taner Kışlalı eleştirilerini özellikle Ecevit'i zamanla bütünleştirici olmaktan çıkıp oy kaygısı gütmekle yapmıştır. Bkz. “Ecevit ve Türk Solu”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1993; “Ecevit Ne Söylüyor? Neyi Söylemiyor?”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1994.

⁴⁰² A. Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 268.

⁴⁰³ A. Taner Kışlalı, “Buhranın Nedenleri”, *Yankı*, 3 Aralık 1973, s. 6.

sermayeye değil emeğe dayanan bir tabanı mevcuttur. Diğer taraftan ideolojik temellerine bakıldığında, üç partinin de sosyal demokrasiyi merkeze alan partiler olduğu ortadadır. Belki de Ecevit, bu çoksosyal yapıda mücadele etmeyip sadece TBMM’de grup kurarak etkisini arttırmak mı istiyor? Kendi deyimiyle yüzde 11 oy ile “solun birinci partisi” olsa ne olacak?⁴⁰⁴ Aslında Ecevit’in amacı ülkenin salt siyasi çıkar güden bir parti zihniyetine sahip olmaması ve CHP’nin de sadece bir parti değil bir partiler üstü güç olmasını ve gelecek nesillere bunun aktarılmasını istemektir. Yani partileri ve ideolojileri seçimlere kurban etmeden geleceğe aktarmanın peşinde olmuştur. Lakin ülkede yaşanan darbelerden sonra kurulan hükümetler ve toplumsal yapının güven kaybı yaşaması ile anı kurtarma derdinde olmaları Ecevit’in zamanla tartışılmasına ve anlaşılacak istenmemesine yol açmıştır.⁴⁰⁵ Kışlalı, Ecevit’i zamanla sahip olduğu demokratik kişiliğinden uzaklaştığını, başka bir partinin genel başkanı iken tabana danışmadan aldığı kişisel kararlar ile kişiliğinin bağdaşmadığını yazmıştır. Kendisinin sosyal demokrat düşünceden uzaklaşarak sağcı liderler gibi tek başına aldığı kararları eleştirmiş, “Sayın Ecevit, beklenmeyen çıkışı ile kendisini sevmeyenleri sevindirdi, sevenleri üzdü” ifadesiyle olanları özetlemiştir.⁴⁰⁶ Başka bir eleştiri de Ecevit’in bu tutumunun başta CHP olmak üzere Sosyal Demokrasi, Kemalizm gibi düşüncelerin kurulan diğer sol partilere tercih edilmesidir. Cumhuriyet tarihi, Kemalizm’den kopan solun ne hale geldiğini gösteriyor.⁴⁰⁷ Yapılan bu siyasi yanlışlar hem yeni kurulan DSP, SHP gibi sol partileri büyüyormuş gibi gösterip küçültmekte, hem de CHP gibi köklü bir partiyi tabanı ile karşı karşıya getirip ikinci cumhuriyetçilere teslim etmektedir.⁴⁰⁸

Kemalizm’in Laiklik, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ilkeleri Fransız Devrimi ve Liberalizmden etkilenirken; Halkçılık, Devletçilik ve Devrimcilik sosyalizm kökenlidir. Dolayısıyla Kemalizm’in Sosyal Demokrasiden etkilenmesi gibi bir durum olmamasına rağmen Kemalizm, yapısı gereği Sosyal Demokrasi ile örtüşür. Ancak bu noktada Kışlalı, Sencer Ayata üzerinden şu açıklamayı yapmıştır: Türkiye’de

⁴⁰⁴ Ahmet Taner Kışlalı, “Ecevit ve Türk Solu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1993.

⁴⁰⁵ A. Taner Kışlalı, “Ecevit’i Anlamak!”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1992.

⁴⁰⁶ A. Taner Kışlalı, “Güçlü Lidere Evet, Tek Adama Hayır!”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1992.

⁴⁰⁷ A. Taner Kışlalı, “‘Aydın’lar ve ‘Entel’ler!”, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1993.

⁴⁰⁸ A. Taner Kışlalı, “Umudunu Ertelemek, Yitirmekten İyidir!”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1992.

Kemalizm üzerindeki uzlaşma Sosyal Demokrasinin ya da Solun üzerindeki konsensüsten çok daha fazladır. Kemalizm, Türkiye’de bir tartışma konusu değildir. Bu açıdan Kemalizm Türkiye’de sosyal Demokrasiyi de içine alan daha geniş bir kavramdır⁴⁰⁹.

3.7.4. Sosyal Demokrasi, Demokratik Sol ve Ortanın Solu İlişkisi

Bu bölümdeki temel hususlar; Ortanın Solunu neden Sosyal Demokrat bir hareketin başlangıcı olarak tanımlayabileceğimiz, Sosyal Demokrasi ve Ortanın Solu arasındaki ilişki ve Sosyal Demokrasi, Demokratik Sol ve Demokratik Sosyalizm arasındaki farklardır. Özellikle neden Demokratik Sol tanımının tercih edildiği açıklanmaya çalışacağız.

Ortanın Solunun Sosyal Demokrat bir hareket olarak tanımlanmasının nedeni; Bülent Ecevit tarafından ortaya konan temel ilkelerinin Sosyal Demokrasinin evrensel ilkeleri ile örtüşmesidir diyebiliriz⁴¹⁰. Bundan başka Ortanın Solu kitabında hareketin, Sosyal Demokrat bir hareket olduğu açıkça ifade edilmektedir: Ortanın Solu Sosyal Demokrat bir kavramdır, çünkü demokratiktir, eşitlikçidir, sosyal adaletçidir. Hatta İnönü bu konuda Devletçilik, Laiklik ve Halkçılık kavramlarının özünde Ortanın Solu olduğunu ifade etmiştir.⁴¹¹ Türk demokrasisine yoksun olduğu sosyal özü ancak Ortanın solu kazandırabilir⁴¹². Gerek CHP, gerekse Ecevit özünde sosyal demokrat çizgide oldukları için; Sosyalist, Marksist olsa bile tüm kesimleri ortanın solunda belli bir dönemde toplayabilmiştir.⁴¹³ Bu birleştirici çizgiye sahip olan Ecevit zamanla değişim gösterecek ve gerek parti tabanından kopacak gerekse sol partilerin birleşmesinde çekimser kalacaktır. Sol’un toparlanmasının ülkede bir umut olacağı beklentisinde olan Kışlalı, Ecevit’i bu konudaki çekimser tavrından dolayı eleştirmiştir.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Kışlalı, Göymen, Kongar, Ayata, *a.g.m.*, s. 98-102.

⁴¹⁰ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 87.

⁴¹¹ İsmet İnönü, Konuşma, *Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967*, (Haz. İlhan Turan), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2004, s. 85.

⁴¹² Ecevit, *a.g.e.*, s. 42.

⁴¹³ A. Taner Kışlalı, “Sosyalistler”, *Yankı*, 21 Ocak 1974, s. 11.

⁴¹⁴ A. Taner Kışlalı, “Ecevit’in Çıkmazı!”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1994.

Görüleceği üzere, Ortanın Solunda Sosyal Demokrasiye yeterince vurgu yapılmıştır. Fakat 1965–1974 arasındaki dönemde Sosyal Demokrasi ve Demokratik Sol, birbirinin yerine kullanılan kavramlar olarak Ortanın Solunu tanımlamada kullanılmıştır. Ortanın Solunu bu şekilde kavramsal olarak tanımlama çalışmaları, partinin yerinin daha da netleşmesine ve artık somut ve görülür bir tanımlamadan daha teorik bir tanımlamaya yönelmesine neden olmuştur. Bu noktada CHP’de Sosyal Demokrasi ve Demokratik Sol tartışmaları başlamıştır. Bu tartışmalardan Demokratik Sol tanımı galip çıkmış ve 1974’te parti tüzüğüne girmiştir.

Ecevit, Demokratik Sol’u tercih etme nedenini şu şekilde açıklayacaktır: ...Sol anlayışımızın öncelikle özgürlükçü demokrasiye vurgu yapan bir sol anlayışı olduğunu belirtmek istedim. Demokratik Sol terimini seçmemizin sebeplerinden biri budur. Diğeri ise, son zamanlardaki sohbetlerimden birinde ifade ettiğim gibi, bu terimi Sosyal Demokrasi tercih ettim. Çünkü sosyal demokrasi Marksist kökenlidir. Genellikle, bu kökten uzaklaşıldığı iddia edilen teorik eleştirilere maruz kalır. Bizim kökenimiz farklı olduğundan, bu eleştirilere kendimizi maruz bırakmamız gerekmiyordu.⁴¹⁵ Kanaatimce Ecevit yaptığı açıklamayla öncelikle toplumun sola olan tepkisine karşı bir mesaj vererek, aşırı soldan da CHP’yi ayırma çabasıdır diyebiliriz.⁴¹⁶ Aslında bu kurucu parti Kemalizm’i merkezine oturtarak, değişen koşullara ayak uydurmaya çalışan ve dolayısıyla tabandaki değişimi de göz önünde bulundurup Demokratik Solu seçmiştir. Ecevit ne Altı Ok ilkesinden ne de demokrasiden vazgeçmeyerek partinin ayarlarını çağa uygun olarak güncelleyecektir.⁴¹⁷

Ecevit, 1970’li yıllarda, çok önemli bir sınıfsal uzlaşmayı gerçekleştirecekti. Demokratik Sol hareketin yüzde 40’lara tırmanmasının altında, orta sınıflarla emekçi kesimlerin, gecekonduların birleşmesi yatıyordu denebilir. Aslında önceki bölümlerden de anlaşılacağı gibi M. Kemal ve Kemalizm ülkenin orta sınıf emekçisini yanında görecekti, ülkenin geleceğini onunla inşa etmeye çalışacaktı. Aslında orta sınıfların ideolojisi sayılabilecek olan Kemalizm, değişen koşullar içindeki yeni

⁴¹⁵ Gülsüm Tütüncü Esmer, *Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu Politikası*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 119.

⁴¹⁶ A. Taner Kışlalı, “Demokratik Sol mu, Sosyal Demokrasi mi?”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1992.

⁴¹⁷ A. Taner Kışlalı, “CHP ve Demokratik Sol”, *Yankı*, 9 Aralık 1974, s. 6

yorumuyla, çok daha geniş bir kesimi kucaklayacaktı bu dönemde⁴¹⁸. Fakat Sol'un kendi içinde bölünme hareketlerinden dolayı Kemalist Demokrasi de nasibini alacak ve ikinci cumhuriyetçi veya dönek solcuların eline kalacaktır. Toplumsal değişim ve çağın gelişmelerine ayak uyduramayan partiler, sadece oy almak için çıkarlarını ve dünya görüşünü temsil etmek istediği bir kitlenin varlığı yetmez. Hatta o kitlenin gereksinmelerini karşılayacak tutarlı bir programa sahip olması da yetmez. Getirdiği çözümlerin inandırıcılığı kadar, yapısal inandırıcılığı da önemli olmuştur. Sonuçta sosyal demokrat özelliğe sahip partiler de yapısal inandırıcılığı sağlayamadığından kayıp vermişlerdir.⁴¹⁹

Dönemin yazılarını incelediğimizde şu ifadeyi söyleyebiliriz: Demokratik Solun, Sosyal Demokrasiye göre sola açılımı kolaylaştıran bir tanımlama olmasıdır. Kışlalı yazısında bu ifadeyi şöyle açıklayacaktır:

Demokratik Sol terimi geniş bir spektrumu içermektedir. Ortanın Solu'ndan Demokratik Sosyalizme kadar farklı aşamaları içerir. CHP'nin sosyal tabanının bilinçlenmesi ne dereceye kadar gerçekleşirse,⁴²⁰ bu spektrumdaki konumu da değişecektir. Sınırı, halkın kabul etme düzeyi belirleyecektir. Bilinç seviyesinin artmasına yardımcı olmak ise CHP'nin doğrudan görevidir. İşte bu karşılıklı etkileşim, CHP'yi Demokratik Sol içinde sürekli olarak kendini yenilemeye zorlayacaktır.⁴²¹

Ardından, Demokratik Solun tanımı ve Sosyal Demokrasiden ve Demokratik Sosyalizmden nasıl ayrıldığı konusunu ele alalım. O dönemde, Ahmet Taner Kışlalı bu terimleri şu şekilde açıklıyordu:

Demokratik Sol, gelirlerin ve vergi yükünün adil bir şekilde paylaşılması, mülkiyetin toplumun çıkarlarını göz önünde bulundurarak denetlenmesi, üretim araçlarının demokratik standartlara ve çalışanlar tarafından yönetilmesi, üretimin insan odaklı olması, işsizlik, hastalık ve yaşlılık sigortalarının geliştirilerek bireylerin geleceklerinin güvence altına alınması, insan haklarına ve özgürlüklerine saygı

⁴¹⁸ A. Taner Kışlalı, "Sol İyileşirse, Türkiye'de Kurtulur!", *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1994.

⁴¹⁹ A. Taner Kışlalı, "Sosyal Demokrasi Kazançlı Sosyal Demokratlar Kayıplı...", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1991.

⁴²⁰ Kışlalı parti tabanları hususunda özellikle sol ve demokrat geleneklerden kopuş olduğunu yazılarında dile getirmiştir. Bkz. "Yalnız Adam", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1996.

⁴²¹ A. Taner Kışlalı, "CHP ve Demokratik Sol", *Yankı*, 9-15 Aralık 1974.

gösterme ilkelerini içerir. Her ülkenin kendi koşulları, o ülkedeki demokratik solun pozisyonunu belirler ve önemli olan, zamanla değişime açık olmaktır. Eğer üretim araçları, insanın refahını temel alan demokratik standartlarla yönetiliyorsa, doğru yolda olduğumuzu söyleyebiliriz.⁴²² Demokratik sol fikrinin sadece ideolojik ve partiler seviyesinde değil, gençlik üzerinde de etkili olması gerektiği teziyle Kültür Bakanlığı döneminde bu konuyu takip eden Kışlalı, itici olmadan ve inançlarından sapmadan akılcı şekilde demokratik olun her şeyin desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴²³

Sosyal Demokrasi; Tavizli kapitalizmin bir türü olarak nitelendirilebilir. Dış ekonomik baskılar altında, kapitalist sistemdeki aşırılıkları hafifletmeye yönelik adımlar atılarak, ekonomik olarak zayıf olan kesimler lehine bazı ödünler sağlanır. Ancak, dış ekonomik baskılardan faydalanmak, aslında kendisi için bir sömürü konusu olan ülkeler için böyle bir olanak sunmamaktadır. Burada önemli olan Türkiye'nin demokrasinin neresinde olduğu ve amacının ne olduğudur. Sömürü düzenine karşı çıkan ve milli mücadele sergileyen ülke bununla yetinmeyerek yaptığı devrimlerle sömürü altında olan uluslara da örnek olmuştur. Halkçılığı savunarak eşit bir toplum yaratmak isteyen M. Kemal devamında Cumhuriyetçilik fikriyle halkının yönetime katılmasının önünü açmış ve devletini uygar devletler seviyesine çıkarmıştır. Kemalizm demokrasiyi, devrimi ve sürekli devrimi savunmuş, emeği en yüce değer saymıştır.⁴²⁴

Demokratik Sosyalizm; Üretim araçlarının mülkiyetinin topluma mal edilmesi anlamını da beraberinde taşır⁴²⁵.” Tüm bu tanımlamalara ve açıklamalara baktığımızda insanı merkeze alın, adil bir düzenin varlığı için çalışılan ekonomik olgunluk seviyesine ulaşmış bir toplum oluşturulma algısından bahsedebiliriz. Kışlalı özellikle İskandinav ülkelerinde yaptığı çalışmada devleti yöneten iktidarların ihtilalci zihniyette olmadan ve süreklilik ile yapılan reformlar sayesinde, sosyalist veya kapitalist iktisadi düzenden ziyade üçüncü bir yol olan “Refah Devleti veya Sosyal

⁴²² A. Taner Kışlalı, “Türkiye’de Demokratik Sol”, *Yankı*, 4 Kasım 1974, s. 6.

⁴²³ A. Taner Kışlalı, “Gençlik Kolları Dışında Örgütlenme”, *Yankı*, 13 Mart 1978, s. 13

⁴²⁴ A. Taner Kışlalı, ““Milliyetçi Sol!...””, *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1994.

⁴²⁵ A. Taner Kışlalı, “Demokratik Sol Nedir?”, *Yankı*, 8 Temmuz 1974.

Devlet” sistemini oluşturmuşlardır.⁴²⁶ Kışlalı Avrupa’daki bu sosyalist değişimleri araştırırken gelişmeye endeksli toplumsal barışın geliştiği ve eski Marksist ve klasik Sosyalist gelenekten kopuşun olduğu, işçi sınıfı örgütlerinin salt egemenliğinden çağdaş sosyalizm yani demokratik sosyalizme evirildiğini tespit etmiştir.⁴²⁷

3.7.5. Kemalist İdeolojiden Kopuş; Erdal İnönü Örneği

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında tüm siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş, 1970-1980 döneminde Ecevit, Demirel, Erbakan gibi liderlerin etkisi altında olan kitleler siyasi yasaklara tabi tutulmuştur. 1983 seçimlerine ise darbe yönetimi (MGK) tarafından belirlenen üç parti katılmıştır. Bu partiler; 24 Ocak Kararları'nın mimarı olan ve Neoliberal düşüncenin Türkiye'deki temsilcisi olarak kabul edilen Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP, darbe yönetimi tarafından oluşturulan ve İsmet İnönü'nün eski Özel Kalem Müdürü Necdet Calp tarafından kurulan HP (Halkçı Parti), ve emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi'dir. Erdal İnönü liderliğinde 6 Haziran 1983'te kurulan SODEP ise seçimlere katılmak için darbe yönetiminden izin alamamıştır. Seçim sonuçlarına göre, ANAP %45.15 oy alarak tek başına iktidara gelirken, sosyal demokratların tek temsilcisi olan HP %30.46 oy alarak ana muhalefet partisi olmuştur. MDP ise %23.27 oy almıştır. SODEP ise ilk seçim deneyimini 1984 yerel seçimlerinde yaşamış ve %22 oy oranı ile ikinci parti olmuştur.⁴²⁸

SODEP'in ilk kurulduğunda, kendisini batının sosyal demokrat değerleriyle tanımlayan ve Kemalizm'den kendisini soyutlamaya çalışan bir parti görünümünde olduğunu ifade edebiliriz. Bunu Erdal İnönü'nün: “Ülkemizde demokrasinin yeniden işlerlik kazandığı bu günlerde, ilkelerine daima inandığım, batılı anlamda sosyal demokrat bir partinin kuruluşuna katkıda bulunmak görevinden kaçamayacağımı gördüm.”⁴²⁹ şeklindeki ifadesinden çıkarabiliriz. Ayrıca SODEP'in ne ambleminde ne de programında Kemalizm'in Altı Ok'una gönderme yapılmamıştır. Fakat bu ayrılma

⁴²⁶ A. Taner Kışlalı, “İskandinav Ülkelerinde Sosyalistler, Reformlar Yoluyla Kapitalist Düzenin Sivriliklerini Törpülediler”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1974.

⁴²⁷ A. Taner Kışlalı, “Çağdaş Sosyalizmde Gelişmeler”, *Yankı*, Şubat 1976, s. 27.

⁴²⁸ Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1991)”, *Türkiye Tarihi 5- Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İçinde (s. 51-58.), Cem Yayınları, İstanbul, 1997.

⁴²⁹ Derya Kömürcü, *Türkiye’de Sosyal Demokrasi Arayışı; SODEP ve SHP Deneyimleri*, Agora Yayınları, İstanbul, 2010, s. 236.

çabası uzun sürmeyecek ve Halkçı Parti ile birleştikten sonra altı ok doktrinine dönüş yaparak kısmen CHP yörüngesine girmiş olacaktır.⁴³⁰

Ancak, tüm bu durumlara rağmen, SHP içerisinde uzun yıllar boyunca üç farklı görüşün parti içinde mücadele verdiğini görmekteyiz. İlk olarak, Baykal liderliğindeki 'Sağ Kanat' adlı grup bulunmaktadır. Bu ekip, SHP'yi Kemalist prensipler doğrultusunda yeniden yapılandırarak, emekçi sınıfların yanı sıra sanayileşme, kalkınma ve büyüme odaklı olarak sermayenin üretken kesimlerine de seslenen, aynı zamanda egemen çevrelere devlet yönetimi konusunda güven veren bir parti haline getirmeyi amaçlıyordu. İkinci olarak, İsmail Cem ve arkadaşlarının oluşturduğu 'Sol Kanat' bulunmaktaydı. Bu kanat, SHP'nin sosyal demokrasinin evrensel ilkelerine bağlı, içinde bulunduğu CHP geleneğiyle uyumlu ancak onu aşan ve sorunlarıyla yüzleşen, özellikle toplumun emekçi ve dezavantajlı kesimlerine odaklanan, sermaye ve emek arasındaki çatışmada açıkça emekten yana bir tavır sergileyen bir görüşü savunuyordu. Son olarak, Erdal İnönü'nün liderliğindeki grup, bu iki farklı düşüncenin sentezini savunuyordu.⁴³¹ İnönü bu bölünmüşlüğün devamını istemeyerek çatı partisi görünümünde olmayı tercih edecektir. Bu görüşü 1990'lı yıllarda Kışlalı tarafından Sol'u bitirme planı şeklinde eleştirilmiştir.⁴³² Hatta anayasa değişikliği ve sivil anayasa tartışmalarının yaşandığı dönemlerde bile tüm siyasi partilerle ortak mutabakat sağlanmasını istemiştir.⁴³³

Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP), uzun süre boyunca ülkenin sorunlarına odaklanmak yerine parti içi ideolojik anlaşmazlıklara odaklanmıştır. Sonuç olarak, 1990'lara gelindiğinde, SHP, 1980'ler boyunca yaşanan yoğun iç tartışmalar ve yenilik arayışlarına rağmen, devlet merkezli, CHP geleneğine uygun Kemalist bir çizgiye yönelmiştir. Kahraman'ın ifadesiyle, "Türk sosyal demokrasisi, devletle olan yakın ilişkisini vurgulayarak yeni bir temel oluşturma fırsatını kaçırmıştır."⁴³⁴ Kışlalı SHP'nin Kemalizm ilkelerinden hatta Sol'dan kopma çabalarının olduğunu görerek anlamlandırmaya çalışmıştır. Geçmişte Kemalizm'i yadsıyan Sol'un nasıl toplumdan

⁴³⁰ A. Taner Kışlalı, "Demokratik Sol'a Yeni Pantolon", *Milliyet*, 4 Ocak 1987.

⁴³¹ Kömürcü, *a.g.e.*, s. 354-355.

⁴³² A. Taner Kışlalı, "Birleşmek ya da Birleşmemek...", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1993.

⁴³³ A. Taner Kışlalı, "İnönü, Birleşmeden Hala Umutlu", *Milliyet*, 15 Şubat 1987.

⁴³⁴ Can, *a.g.m.*, s. 76.

soyutlandığı ve seçimlerde halkta karşılık bulamadığı ortadadır.⁴³⁵ Parti içerisinde sadece oy uğruna ideolojilerden ödün verilirse insanlar üzerinde bir karşılığı olmadığı görülecek ve ideolojisiz kalan partiler tarihin karanlığına gömülecektir. SHP'ye şöyle seslenecektir: “Önder arayışı içindeki SHP, tarihsel bir dönüm noktasında.⁴³⁶ Ya Mumcu'nun arkasında hareketlenen milyonları doğru bir ideoloji bayrağının altında, doğru bir yapı içinde, doğru kadrolarla bütünleştirecek. Solu çıkmazından kurtaracak. Ya da, Yıkamak istediği Birinci Cumhuriyetin yerine İkinci Cumhuriyetin değil, ancak İslam Cumhuriyetinin gelebileceğini göremeyenlerin... "Gaflet, dalalet ve hatta hıyanet" içinde olanların oyununa gelecek.”⁴³⁷

Kışlalı partiye yönelik eleştirilerini başka bir yazısında da dile getiriyor. Aslında parti üzerinden unutturulmak istenen Atatürk değerlerini ve saptırılmak istenen Kemalizm ve Sosyal Demokrasiyi yazıyor. “SHP yeni sosyal demokrat programını tartışmak üzere bir toplantı düzenliyor. Partinin düşünen kafaları, bazı bilim adamları ve uzmanlar. Yani SHP'nin doğrultusuna katkıda bulunulabileceği düşünülen kişiler. Atatürk'ün kurduğu partinin devamı olduğunu yıllardır söyleyip duran bir partinin, nasıl Atatürk'ü ve tüm tarihsel birikimi bir yana bırakması gerektiğini savunuyor. Onları bir araya getiren ortak hedef ise Atatürk'ü, Atatürkçülüğü yıkmak!”⁴³⁸ Buradan varmak istedikleri amaç ise Sosyal Demokrasiyi Atatürkçü birikimden soyutlayarak çağdaşlaşma görünümüyle değersizleştirmektir.⁴³⁹

Sonuç olarak Ecevit'in CHP'si, toplumun değerleri ile barışık bir söylem tarzı geliştirerek, topluma dokunmayı başarmış ve kitleleri peşinden sürükleyebilmişken; Erdal İnönü'nün SHP'si ise Kemalist bir sosyal demokrat düşünce tarzının yerine, batı kaynaklı bir sosyal demokrat düşünce yapısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.⁴⁴⁰ İnönü bununla kalmayarak yerelde anayasa değişikli ve sosyal demokrasinin güçlendirilmesi için uzlaşmaya yanaşmayan bir tavı sergileyecek, amacının ise Ecevit'i kendine siyasi

⁴³⁵ A. Taner Kışlalı, ““Sol”da Ne Yapmalı?”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1993.

⁴³⁶ A. Taner Kışlalı, “SHP’de Liderlik Sorunu”, *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1992; “Liderlik Biter Yol Bitmez”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1992.

⁴³⁷ A. Taner Kışlalı, “SHP Yol Ayrımında”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1993.

⁴³⁸ A. Taner Kışlalı, “SHP Nereye Götürülmek İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1993.

⁴³⁹ A. Taner Kışlalı, “Programın İdeolojisi”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1993.

⁴⁴⁰ A. Taner Kışlalı, “Bu Sese Kulak Verin!”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1993. Kışlalı bu yazısında özellikle Sol ideolojinin Kemalizm’den kopuşunu ve 2. Cumhuriyetçiliğe kaymasını eleştirmiştir.

rakip olarak görmekten öteye geçemeyiştir.⁴⁴¹ Ancak sözünü ettiğimiz gibi, SODEP'in HP ile birleşerek Kemalizm'e yakınlaşmasıyla ve nihayetinde ise CHP'nin içerisinde erimesiyle “Kemalizm'den Sıyrılma Projesi” ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁴² Kışlalı, Erdal İnönü'nün yol değiştirmesini şu satırlarla eleştirecektir:

“DYP-SHP ortaklığının bir bakanı -devletin TV'sinde- “Biz dinin emrinde devlet istiyoruz” dediği zaman. Sayın Erdal İnönü Başbakan Yardımcısı idi.. Hani “İsmet Paşa”nın oğlu Erdal İnönü.”⁴⁴³

3.7.6. Kışlalı'ya Göre Kemalizm ve Ordu İlişkisi

Gelişmemiş ülkelerde, sermaye sahipleri ve emekçi sınıflar da zayıftır. Bu iki kesimin zayıflığı, askeri elitin rejim içindeki etkisini güçlendirir. Bu etki, az gelişmiş düzeyde ve kriz zamanlarında daha da yükselir. Sivil elitin zayıflığı, askeri elitin önemini artırır.⁴⁴⁴ Demokratik rejimlerle otoriter rejimlerini ayıran en önemli fark, meşru bir muhalefetin varlığıdır; bu muhalefet iktidara gelme olasılığına sahip olabilir. Demokrasi, azınlıkta olanlara, zamanla çoğunluğa dönüşebilecek, halkın egemenliğine dayalı bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir. Kışlalı'nın, asker-siyaset ve otoriter rejimler konusundaki çalışmasında, ülkelerin gelişmişlik düzeyi kadar askerlerin siyasi eğilimlerini de ele aldığı görülmektedir. Askerlerin siyasi tercihleri, belirli ideolojik yapılar yerine genellikle belirli kurumlara veya olaylara yöneliktir. Örneğin, monarşi-cumhuriyet ayrımı veya laiklik-karşıtlık ayrımı, askerlerin siyasi eğilimlerini belirlemede soyut ideolojik kavramlardan daha etkilidir. Askeri mantık, düzen ve tek tip düşünceye dayanır; uygun adım mantığına dayanır. Ancak siyasi mantık, demokratik bir toplumda, farklılıkları kabul etmeyi ve uzlaşma yolunu seçmeyi gerektirir.⁴⁴⁵

Askeri yaşam koşullarının doğası gereği ideolojik olarak sağcı veya solcu düşünceyle doğrudan hareket etmeyip, gelenekçi ve milliyetçi tarzda karar verebilirler. Kışlalı bunu şu şekilde örneklendiriyor; “27 Mayıs sürecinde, Kemalizm'i 1960'lara

⁴⁴¹ A. Taner Kışlalı, “DSP ve SHP Arasındaki Fark”, *Milliyet*, 8 Şubat 1987.

⁴⁴² A. Taner Kışlalı, “Nasıl Bir Başkan?”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1993.

⁴⁴³ A. Taner Kışlalı, “Laik Devlet” Manzaraları...”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1993.

⁴⁴⁴ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 72.

⁴⁴⁵ A. Taner Kışlalı, “Darbe Kapıda mı?”, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1992.

taşıymış olan ve ilerici bir anayasayı getiren de askerlerdi; yirmi yıl sonra 12 Eylül pençesi altında Kemalizm'in hemen tüm kurumlarını yıkan, Atatürk'ün vesayetini bile çiğnetmekten çekinmeyen de..."⁴⁴⁶ M. Kemal Paşa milli mücadeleden Cumhuriyetin ilk yılları dâhil yaptığı devrimlerde asker olmasına karşın, orduyu arkasına alıp militarist bir hareket sergilememiştir. Hatta Kemalizm ideolojisini dâhil bu şekilde yapılandırmayıp tamamen halkın ve çağdaş düzenin emrine bırakmıştır diyebiliriz. Milletın bağırdan çıkan Ordunun, Cumhuriyet döneminde zamanla demokrasiden uzaklaşarak darbeci bir hale gelmesi ve kendisini siyasi idarenin üzerinde görmesi Kışlalı tarafından eleştirilmiş, hatta bazı generallerin Atatürkçü olmakla övünüp Atatürkçülüğü ve demokrasiyi tam manasıyla bilmeden hareket etmelerini etik bulmamıştır.⁴⁴⁷

Kemalizm açısından önemli olan, Atatürk'ün kafasındaki ordu-siyaset ilişkisidir. 1924' te TBMM'yi açış konuşmasında şu tümceler vardır: "Sayın üyeler, ülkenin genel yaşamında ordunun siyasetten soyutlanması cumhuriyetin her zaman göz önünde tuttuğu temel bir ilkedir. Şimdiye kadar izlenen bu yolda Cumhuriyet orduları vatanın güvenilir ve güçlü bekçileri olarak saygın ve kuvvetli kalmışlardır." diyerek açık bir şekilde orduyu siyasetten uzak tutmak istemiştir. Zira kendisi de subayken Osmanlı Ordusunun siyasete bulaştığı dönemlerde nasıl bir sonuçla karşılaştığını iyi bilmektedir.

Atatürk'ün orduyla ilgili düşünceleri daima orduyu ulusun üzerinde bir güç değil, ulusun emrinde görmek istemiştir. Ordunun ilerici yönünü vurgulamış, Ordu-siyaset ilişkisiyle ilgili tutumunu ise, daha genç bir subayken ortaya koymuştur. İttihat ve Terakki'nin 1909 Selanik Kongresi'nde yaptığı konuşma ünlüdür: "Subaylar partide kaldığı sürece ne güçlü bir partiye ne de güçlü bir orduya sahip olabiliriz. Üçüncü kolorduya bağlı subayların çoğunluğu aynı zamanda partinin de üyesidirler, etkili bir güç oluşturduklarını ise söylemek zordur. Buna karşılık, parti de halkı kendine çekme imkânına sahip değildir; çünkü gücünü ordudan almaktadır. Partide kalmak isteyen subayların ordudan istifa etmeleri kararını burada verelim. Ayrıca geleceğin subaylarına siyasal ilişkiler kurmayı yasaklayan bir kanunun kabulüne de ihtiyacımız

⁴⁴⁶ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 74.

⁴⁴⁷ A. Taner Kışlalı, "Suç Askerlerde mi, Yoksa Sivillerde mi?", *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1993.

vardır. “Ya üniformanızı bırakın ya da siyaseti!” sözüyle de görüşünü açıkça belirtmiştir.⁴⁴⁸

Türk milletinin karakterinde asker olmak, tarihten beri var olan bir inançtır. Bu yüzden gelişim ve değişimlerde devletin desteğin olduğundan dolayı ilk olarak ordunun yenilenmesi gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti de bu geleneği devam ettirecek, hatta son dönemlerinde Avrupa tarzı teknik değişim hamlelerinde ilk ordu mensupları değerlendirilecektir. Çağdaşlaşmaya açılan ilk kapı olarak Osmanlı’da ordu görülmeseydi, belki de meşrutiyet hareketleri yaşanmayacak ve padişahlar darbelere maruz kalmayacaklardır. Belki de toplumun diğer kesimlerinden farklı hareket tarzları geliştirecekti. Bu yüzden de Türk Ordusu toplumda sadece yeniliklerin değil, siyasi özgürlüklerin de güvencesi olarak görülmüştür.⁴⁴⁹ Geri kalmış ülkelerin çoğunda, ordunun genellikle ayrıcalıklı bir sınıfın hâkimiyetinde olduğunu gösteriyor. Lakin ülkemizde yıllardan beri askeri kademenin genellikle orta ve alt sınıftan oluştuğunu görmekteyiz. Belki de Türk ordusunun bu şekilde oluşumu militarist bir yapının oluşumunu engellemiştir. Askeri eğitimin parasız oluşu dar gelirli ailelerin çocuklarının orduya katılımını arttırıp aidiyet bağlarını güçlendirmiştir.

Türk Ordusu’nun siyasete olun mesafesi iki büyük komutan olan Atatürk ve İnönü’nün dönemlerinde de sürdürmeye çalışmışlardır. 1950 seçimlerini Atatürk’ün kurduğu parti kaybedip de 27 yıllık iktidarını devretmeye hazırlanırken, bazı komutanlar Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü ziyaret etmişlerdi. Önerileri -ordunun desteği ile- Atatürk’ün bu en yakın çalışma arkadaşının CHP iktidarını sürdürmesiydi. Buna "peki" demek Kemalizm’e ihanet olurdu ve İsmet Paşa da "hayır" diyecekti⁴⁵⁰.

Kışlalı’nın ordu-kemalizm ilişkili yazılarına baktığımızda darbe dönemleri üzerinden ülkeye ayar verilme girişimlerinde olduklarını görürüz. Askeri darbe dönemleri, ABD etkisinin Türkiye’de en üst düzeye vardığı dönemlerdir. Çünkü bu dönemler, Türkiye’nin dış dünyada yalnızlığa itildiği dönemlerdir. Hatta “Kemalist model, diğer Müslüman ülkelere ihraç edilemeyecek kadar katı. Daha yumuşak bir

⁴⁴⁸ A. Taner Kışlalı, “Asker Mantığı ile Atatürkçülük!”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1992.

⁴⁴⁹ A. Taner Kışlalı, “30 Ağustos Muhtırası!”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1996.

⁴⁵⁰ A. Taner Kışlalı, *Kemalizm*, s. 78

laiklik anlayışı gerekli...”⁴⁵¹ diyerek orduyu ve toplumu dizayn etmek için her yolu denemekten kaçınmamışlardır.

Ordunun siyasal yaşamdaki yeri ve amacı konusunda toplumların gelişmişlik düzeyleri belirleyici etkindir. Çağdaş toplumlarda ordu gelişmiş teknolojik silahlara sahiptir. Modern ordular karşısında da sivil güçlerin yapacakları şeyler sınırlıdır. Ayrıca çağdaş ordular güçlerini sadece silahlardan değil, tek merkezden yönetilen disiplinli örgütlenmelerinden almaktadırlar. Dolayısıyla ordunun modernize ve disiplinli oluşu, özellikle ulus devletlerinde askerin kendi milletinin sinesinden çıkması ile daha simgesel ve değerli bir konuma ulaşmaktadır. Ordunun ulusal savunmadaki başarısı ve iç siyasetteki yıpranmamışlığı bu değeri daha da arttırmaktadır. Güçlü olmak demokratik toplumlarda o gücün kullanılmasının gerekçesi anlamına gelmemektedir. Halkın sivil kurumlara bağlılık düzeyleri, ordu içerisindeki hoşnutsuzluklar ve müdahaleye karşı koyabilecek bir gücün varlığı sebepler arasında gösterilebilir. Dış devletlerin müdahalelerini de görmezden gelemeyiz.

Halkın siyasal partiler, yargı organları, üniversiteler, sendikalar gibi sivil kurumlara olan saygısının, bunalımlarda sivil önder ve kurumlar aracılığı ile çıkabilmesi umudunun azalması ölçüsünde ordunun işe karışma olasılığı artar⁴⁵². Ülkelerin genel durumu veya ordu içerisindeki huzursuzluğun varlığı siyasete doğrudan karışmayı kolaylaştırıcı etki yapmaktadır. Subay kesiminin ekonomik varlığı bile müdahaleyi tetikleyici bir güç olarak görülebilir. Başka bir husus da ordunun kuracağı rejimi destekleyecek sivil kadroların varlığıdır. Bu kadroların bulunmaması halinde müdahale sertleşerek uzar ve dış müdahalelerin habercisi olur. Bu tabloda sadece ordu da demokrasi karşıtı bir düşünce hâkim olsa da bilinmelidir ki; ordu mensupları da bir yerde insandırlar ve demokrasiye olan saygıları da mevcuttur. Önemli olan bu saygı seviyesinin derecesidir.

Geri kalmış ülkelerde ise durum farklıdır. Ülkelerin mevcut durumdan kurtulmak için kaynak bulma ve yatırım yapma hamleleri halk üzerindeki baskıyı arttırdığından müdahaleleri tetiklemektedir. Sermaye sınıfı ve emekçi kesiminin zayıf

⁴⁵¹ A. Taner Kışlalı, “RP, ABD, 12 Eylül ve Ötesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ekim 1993.

⁴⁵² A. Taner Kışlalı, *Ben Demokrat Değilim*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 74.

olduğu bu ülkelerde ordunun rejim içindeki ağırlığı da artmaktadır. Dolayısıyla karşı koyacak, denge oluşturacak bir gücün olmaması askeri sınıfın önemli hale gelmesine sebep olmuştur. Yine geri kalmış toplumlarda ulusal kimlik bilinci tam oluşmadığından dolayı kimlik arayışına giriş söz konusu olmaktadır. Bu boşluk ise askeri müdahalenin işini kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan ise gelişmekte olan ülkelerdeki ulus kimlik bilincinin farklı kimlik arayışları ile parçalanıp yok edilmek suretiyle toplumsal kargaşalar yaratılarak askeri müdahalelere zemin hazırlanmaktadır. Özellikle ülkemizde 1950 sonrası yaşananlar bu sürece örnek gösterilebilir. Daha da tehlikeli bir yanı da, gerek dış müdahale gerekse bilinçsiz hareketlerle ordu veya ulus devletin günahkâr hale getirilmek istenmesidir. Ulus devlet yapılanmasına karşı çıkan İslamcı kanat laik sistemi ve demokrasiyi doğrudan eleştiremediğinden ordu üzerinden yol almıştır. Özellikle Atatürk'ü 'Kemalist Diktatörlüğün' kurucusu sayarak devletin ve milletin bölünmez bütünlüğüne müdahale etmeye çalışan sözüm ona ikinci cumhuriyetçiler türemiştir.⁴⁵³

Ordular da insanlardan oluştuğu için yaşayan ve değişim gösteren bir kurumdur. Demokratik ülkeler dâhil herkes bilmektedir ki; orduyu yönetenlerin de siyasal inanç ve tercihleri vardır. Fakat bu tercihler her zaman silah zoruyla kabul yolunda kullanılmamalıdır. Bu nedendir ki orduyu siyaset dışı tutmak demek, onu siyasi düşüncelerden arındırmak demek değildir. Önemli olan ordunun siyasal tercihlerini yüksek sesle söylemesini engellemektir. Ordunun dış dünyaya ve çağdaş teknolojiye erişme düzeyi demokrasiye olan inancını da arttırmaktadır. Askeri alanda yapılan sosyoloji çalışmalarında, karacı subayların genellikle daha tutucu, katı ve disiplin yanlısı olduklarını ortaya koyuyor. Diğer taraftan havacı ve denizci subaylar ise daha liberal, dışa açık ve sivillerle ortak bir dil kullanmaya daha yatkındırlar⁴⁵⁴. Tüm bu sosyal farklılıklar ise ordu içi disiplin ve demokrasiye olan bakışı da farklılaştırmaktadır. Netice olarak da askerlerin siyasal tercihleri, ideolojik olmaktan ziyade belirli kurum ya da belirli olaylara yönelik olmaktadır. Avrupa devletlerine ve özellikle Fransa ordusuna baktığımızda subay kademesi başta olmak üzere askeri personellerin farklı ideolojilere sahip olsa bile güçlü bir demokrasileri ve devlet yapıları olduğundan sadece görevlerini yaptıklarını görmekteyiz. Fakat bizim gibi

⁴⁵³ A. Taner Kışlalı, "2. Cumhuriyetçiler, Ordu ve RP...", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1996.

⁴⁵⁴ A. Taner Kışlalı, *Ben Demokrat Değilim.*, s. 81.

ordusunun özellikle geçim amaçlı yetiştirildiği ve orta sınıfın orduyu temsil ettiği ülkelerde demokrasiler kırılığandır ve orta kesim siyasetten çabuk etkilenmelidir.⁴⁵⁵

Orduların düşünce yapılarını ve hareket tarzlarına değindikten sonra Türkiye açısından ordu ve siyaset ilişkisine bakmak uygun olacaktır. Bazı Batılı devletlere göre Türkiye’de ‘Askeri Demokrasi’ uygulanmaktadır. Bu konuyla ilgili uzun yıllar ülkemizde Türk ordusu üzerinde araştırmalar yapan Nick Ludington’un ifadeleri ve değerlendirmeleri önemlidir. Türkiye demokrasisinin çağdaş demokratik devletin genel olarak kabul edilen ölçütlerine göre geri kaldığını savunmaktadır. Sebep olarak da; komuta kademesinin Türkiye’de neredeyse devlet üstü bir denetim konumuna sahip olmalarını göstermektedir⁴⁵⁶. Askerin rol modelinin, Türkiye için başarısızlık ve siyasal güçlülere karşın laik demokrasinin güçlenmesi yolunda bir güvence olduğunu söyleyebiliriz. Kışlalı, Atatürk’ün askeri ve lider yönünü UNESCO’nun tabiriyle noktalamıştır:

“Uluslararası anlayış ve barış yolunda çaba harcamış üstün bir kişi, olağanüstü bir devrimci, sömürgecilik ve emperyalizme karşı savaştan ilk önder, insan haklarına saygılı, dünya barışının öncüsü, insanlar arasında hiçbir renk, din, ırk ayrımı gözetmeyen eşsiz devlet adamı...”⁴⁵⁷

Büyük bir imparatorluktan büyük bir ulus devleti kuran M. Kemal Atatürk her yönüyle devletini ve milletini yüceltmek için çalışmış biridir. Gelişime ve değişime devletin tüm kurumlarıyla açık olmuş, fikirlerini özgürce savunan bireylerin varlığına ihtiyaç duymuş, sabit fikirlere ve doğmalara karşı çıkmış bir devlet adamıdır. Meclisin gücünü her daim savunarak dikta rejimlerine karşı çıkmış bir demokrattır.

⁴⁵⁵ A. Taner Kışlalı, “27 Mayıs’ın Düşündürdükleri...”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1992.

⁴⁵⁶ A. Taner Kışlalı, “Dinci Mollalar mı, Demokrat Mollalar mı?”, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1999.

⁴⁵⁷ A. Taner Kışlalı, “Neler Yapılabilir?”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1996.

SONUÇ

Bu tez çalışması, Ahmet Taner Kışlalı'nın hayatını, eserlerini ve siyasi görüşlerini Türkiye Cumhuriyeti tarihine dair bir perspektiften detaylı bir şekilde ele almıştır. Tez sorularının ışığında elde edilen temel bulgular aşağıda özetlenmiştir:

Siyasi Görüşleri ve İlkeleri: İnceleme, Ahmet Taner Kışlalı'nın sosyal demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri benimsemesi ve bu konulardaki siyasi düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır. Onun eserlerinden toplumsal adalet, eşitlik ve demokratik katılım gibi ilkelere verdiği önemi belirlemek mümkündür. Kışlalı, Kemalist bir aydın olarak Cumhuriyet değerlerini, sendikal hakları ve adil paylaşımı savunmuş; fakat bu görüşler özellikle 1980'lerden sonra daha belirgin bir hal almıştır. Kışlalı, modern Türkiye'nin önemli aydınlarından biri olarak siyasi düşüncelerini özellikle 1980 sonrasında yoğun bir şekilde dile getirmiştir. Kemalist ve sosyal demokrat temellere dayalı görüşleri, dönemin politik ve sosyal meselelerine ışık tutmuştur.

Siyasi Etkinlik ve Aktivizm: Araştırma, Kışlalı'nın siyasi aktivizmi ve demokratik süreçlere katılımını inceleyerek, toplumun siyasi evrimine nasıl etki ettiğini ortaya koymaktadır. Özellikle siyasi platformlarda ve medyada yaptığı açıklamaların, toplumda nasıl yankı bulduğu bu çalışmada ele alınmaktadır. Kışlalı'nın siyasi aktivizmi, Cumhuriyet tarihinin kritik dönemlerinde, demokrasi ve hukukun üstünlüğü için mücadele ederken görülmüştür. Özellikle 1990'lara damgasını vuran siyasi yazıları, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.

Eserlerin Toplumsal ve Siyasi Etkisi: Ahmet Taner Kışlalı'nın eserleri ve yazıları, Türkiye'nin sosyal ve siyasi sorunlarına derinlemesine dair analizler sunarak geniş bir kitleye ulaşmıştır. Eserlerinde ele aldığı konular, insan haklarından ekonomi politikalarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Araştırma, Ahmet Taner Kışlalı'nın eserlerinin ve düşüncelerinin, genel toplum içinde ne kadar tanınır olduğunu ve hangi ölçüde etkili olduğunu değerlendirmektedir. Özellikle genç neslin Kışlalı'nın düşüncelerine ne kadar aşina olduğu incelenmektedir.

Temel Değerlere Katkı: Kışlalı, demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel değerlerin Türkiye'deki gelişimine eserleri ve görüşleriyle önemli katkılar sağlamıştır. Eğitimli kesimler bu fikirleri sıklıkla tartışmış ve çeşitli platformlarda gündeme getirmiştir.

Genç Nesil Üzerindeki Etki: Genç nesil üzerinde, özellikle üniversite öğrencileri ve akademik çevreler üzerinde derin bir etkisi vardır. Bu etkisi, onun demokratik değerlere ve sosyal adalet anlayışına verdiği önemle birlikte değerlendirilebilir.

Siyasi Duruşun Dönemleri: Kışlalı'nın siyasi duruşu, Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı dönemlerinde belirginleşmiş; ancak özellikle 1980'ler ve 1990'lar döneminde yoğunlaşmıştır. Kışlalı'nın siyasi görüşlerinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi evrimindeki dönüm noktalarında nasıl şekillendiği ve etkili olduğu bu çalışmanın sonucunda anlaşılmaktadır. Örneğin 1980 askeri darbesi sonrası ve 1990'ların siyasi atmosferindeki rolüne dair bulgular elde edilmiştir.

Onu Etkileyen Faktörler: Toplumsal dinamikler, dönemin siyasi atmosferi ve küresel etkiler Kışlalı'nın siyasi düşüncelerinin oluşumunda ve evriminde kritik rol oynamıştır. Araştırma, Kışlalı'nın eğitim ve seminer faaliyetlerinin, insan hakları, demokrasi ve hukuk konularında toplumsal farkındalık oluşturmadaki rolünü analiz etmiştir. Eğitim programları ve etkinliklerinin ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Demokratikleşme ve İnsan Haklarına Katkı: Onun görüşleri, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine ve insan hakları mücadelesine özellikle 1980 sonrası dönemde katkı sağlamıştır.

Toplumsal Etki ve Ölçümü: Kışlalı'nın eserleri, yüksek okur yazarlık oranına sahip ve politik olarak aktif kesimler üzerinde genellikle olumlu bir etki meydana getirmiştir. Bu etki, onun eserlerinin basım sayıları, alıntı analizleri ve medyada yer bulma sıklığı gibi kriterlerle ölçülebilir.

Hayatın Etkisi: Ahmet Taner Kışlalı'nın kişisel hayatı, akademik ve siyasi kariyeri gibi faktörler, onun düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Tarihsel ve Toplumsal Koşullar: Kışlalı'nın eserleri, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal bağlamı dikkate alındığında, birçok konuda öncü ve yol gösterici olmuştur.

Teorik Çerçeve ve Siyasi Süreçlerle İlişki: Kışlalı'nın fikirleri, Kemalizm ve sosyal demokrasi gibi çeşitli teorik çerçevelere dayanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin siyasi süreçleri ile onun fikirleri arasında güçlü bir ilişki ve etkileşim vardır.

Bu tez çalışması, Kışlalı'nın Türkiye tarihine ve toplum yapısına yaptığı etkileri geniş bir perspektifle ele almaya çalışılmıştır. Bu çalışma, onun sadece bir düşünür ve yazar değil, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşmesine ve demokratikleşmesine katkı sağlayan önemli bir figür olduğunu göstermektedir.

Kışlalı'nın eserleri, Türkiye'de demokrasi, insan hakları, laiklik, milliyetçilik, sosyalizm gibi kavramların tartışılmasına katkıda bulunmuştur. Onun siyasi düşünceleri, Atatürkçülük, Kemalizm, Aydınlanma Felsefesi gibi teorik çerçevelere dayanmaktadır. Dolayısıyla Ahmet Taner Kışlalı'nın siyasi düşünceleri, Türkiye'deki siyasi gelişmelerle etkileşim halindedir.

KAYNAKÇA

- Ağır, Osman, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 15, sayı: 1, 2018, ss. 1-26.
- Akalın, Cüneyt, “1950’de Orgeneral Nafiz Gürman’ın ve Arkadaşlarının Tasfiyesi Neyle İlgili?”, *Mülkiye Dergisi*, cilt: 26, sayı: 233, 2014, ss. 139-143.
- Akşin, Sina, “Demokrat Parti’nin Kurulması”, *Tarih ve Toplum*, cilt: 9, sayı: 53, (Mayıs 1988), ss. 13-15.
- Aktaş, Murat, “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:1, Haziran, 2015.
- Algül, Süreyya, *Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi DISK (1967-1975)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- “Anayasa Nihayet Bugün Açıklanıyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1982.
- Arun, Dilan Deniz, *Türk Basınına Göre Sol’da Birleşme Çabaları (12 Eylül 1980 Darbesinden 20 Ekim 1991 Seçimlerine)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yozgat, 2022.
- Aslaner, Muhammed, “İki Darbe Arasında Türkiye’de Demokrasi (1960-1980)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:12, sayı: 2, 2022, ss. 579-607.
- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, 4. Baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Atay, Falih Rıfkı, “Ordu Vazife Başında”, *Dünya*, 28 Mayıs 1960.
- Ateş, Toktamış, “Atatürkçülük Bir ideoloji midir”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983,
- Ateş, Toktamış, *Aslan Sosyal Demokratlar*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ateş, Toktamış, *Demokrasi: Kavram-Tarihi-İlkeler*, Der Yayınları, İstanbul, 1976.
- Ateş, Toktamış, “Kemalizm: Müdafaa-ı Hukuk Doktrini”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 527-528.

- Ateşoğlu, Elçin, *Türk Siyasal Yaşamında Milli Demokratik Devrim Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Atılğan, Gökhan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Aydinoğlu, Ergun, *Türkiye Solu (1960-1980) Bir Amneziğin Anıları*, Versus Yayınları, İstanbul, 2011.
- Baran, T. Alim, *Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- Barbara ve John Ehrenreich, *68 Öğrenci Ayaklanması Uzun Yürüyüşün Kısa Baharı*, (Çev: Güzin Özkan), Kıyı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Baydur, Mithat, "Üniformalı Demokrasi", *Yeni Türkiye*, Eylül-Ekim 1997, cilt: 3, sayı: 17.
- Belge, Murat, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt: 8 Sol İçinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Belli, Mihri, "Türkiye'de Bugün Devrimci Eylem Nedir?", *Türk Solu*, 1968, cilt: 47, sayı: 7.
- Borak, Sadi, M. Kemal Atatürk, Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları, Ankara, 1980.
- Boratav, Korkut, "Dünya'da 68", *68'in 30. Yılı Dünya, Gençlik ve Türkiye Sempozyumu*, 68'liler Birliği Vakfı Yay., İstanbul, 1999.
- Bilgin, Vejdi, "Sosyal Akışkanlık Kavramı Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sayı: 2, ss. 297-309.
- Birand, M. Ali, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, Ankara, 1984.
- Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968.

Budak, Çiğdem ve Gözcü, Alev, “Ahmet Taner Kışlalı’nın Kültür Bakanlığı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: XXI, sayı: 42, 2021-Bahar, ss. 435-456.

“Bütün mes’uller mevkuf. Mahkûm gazeteciler bu sabah serbest bırakıldılar. Büyük Millet Meclisi dün feshedildi. Yakalanan bütün resmi şahısların harb okulunda oldukları bildiriliyor. Profesörler heyeti anayasa için hazırlıklarına başladı”, *Vatan*, 28 Mayıs 1960.

Can, Ahmet Tahir, *Nasıl Darbe Yaptım Kenan Evren 12 Eylül’ü Anlatıyor*, Anatolia Kitap, İstanbul, 2012.

Cem, İsmail, *Sosyal Demokrasi-Ya Da Demokratik Sosyalizm- Nedir, Ne Değildir*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Cizre, Ümit, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Der.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, İçinde (s. 140-153), Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Coşkun, Alev, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongre Zabıtları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1927.

Cumhuriyet, 06 Mayıs 1978.

Cumhuriyet, 31 Temmuz.1978.

Cumhuriyet, 06 Haziran 1978.

Cumhuriyet, 22 Ekim 1999.

Cumhuriyet, 17 Ekim 1999.

Cumhuriyet Halk Partisi, C.H.P Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası, Ankara, 1935.

Çaha, Ömer, *Sivil Toplum ve Devlet*, Orion Kitabevi, Ankara, 2016.

Çalışlar, Oral, *68 Başkaldırının Yedi Rengi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 93-95.

- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Çetin, Halis, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Orion Kitapevi, Ankara, 2007.
- Demir, Yeşim, “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2006, cilt: 5, sayı:13, ss. 155-171.
- Demirel, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- “Demirel: Ap Yalnız Millete Hesap Verir, Komutanlar Kışkırtıcı Hareketlerin Bitmesini İstiyor”, *Milliyet*, 22 Şubat 1973.
- Deniş, Halil Emre ve Özçağlayan, Mehmet, “Demokrat Parti Döneminde Basın-Siyaset İlişkisi ve Resmi İlanlar ile Besleme Basınının Yaratılması”, *1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi*, Kars, 5-7 Mart 2020.
- Dilan, Hasan, *Sosyal Demokrasi ve Chp*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
- Duman, Mehmet Zeki, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri”, *İnsan & İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, cilt: 6, sayı: 20, ss. 145-164, 10.29224/insanveinsan.454066
- Dursun, Davut, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.
- Duverger, Maurice, “Kemalizm Nedir?”, *Yön*, No: 53, 19 Aralık 1962.
- Ecevit, Bülent, “Atatürk ve Doktrin”, *Forum*, sayı: 237, 1 Aralık 1962.
- Ecevit, Bülent, *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, İstanbul, 1966.
- Ecevit, Bülent, “Devrimlerle Demokrasinin Düşmanı Birdir”, *Ulus*, 16 Temmuz 1960.
- Ege, Sema, “Fabian Society ve İki Yenilikçi Yazar: G. Bernard Shaw ve H. G Wells 1903-1908”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı: 40, cilt: 3-4, ss. 217-233.
- Eliçin, Emin Türk, *Türk Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 1970.

- Erdoğan, Ümit, *Demokrat Parti ve 1960 İhtilali*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2006.
- Erkan, Neslihan, *12 Mart Muhtıra Sürecinde Devrim Dergisi'nin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Erken, Baki, "Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 14, sayı: 2, 2016, ss. 198-222.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- Ertem, Samet, *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Basına Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2021.
- "Eski Partiler Feshedildi", *Milliyet*, 17 Ekim 1981.
- Esmer, Gülsüm Tütüncü, *Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu Politikası*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.
- "Evren ve Komutanlar Korutürk'e Yazılı Metin Sundu", *Tercüman Gazetesi*, 2 Ocak 1980.
- Fedayi, Cemal, "Chp'nin Sosyal Demokratlaşması Sürecinde Kemalizm Tartışmaları: 1961-1980", *Liberal Düşünce*, sayı: 36, Güz 2004, ss. 87-109.
- Fincancı, Yurdakul, *Günümüzde Sosyal Demokrasi*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1993.
- "Geçici Anayasa Açıklandı", *Milliyet*, 28 Ekim 1980.
- Gevgili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Giritli, İsmet "Kemalist İdeoloji ve nitelikleri", *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, 17-22 Mayıs 1981, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- Göle, Nilüfer, "80 Sonrası Politik Kültür", Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (Der.), *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, İçinde, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

- Gözcü, Alev ve Çakmak, Fevzi, “Hasan Ali Yücel’den Türk-İslam Sentezine Cumhuriyetin Kültür Politikaları”, *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan Ali Yücel’den Günümüze Eğitim, Bilim, Kültür Politikaları Sempozyumu*, 25-26 Şubat 2011, İzmir.
- Gözcü, Alev, *Tarih Yaşanmış Hayattır: Şerafettin Turan ile Söyleşi*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2008.
- Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi, 20. Baskı, Bursa, 2013.
- Güriz, Adnan, *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*, Phonenix Yayınevi, Ankara, 2011.
- “Gürsel Diktatör Olmayacağım Dedi ve Meclis Feshedildi”, *Milliyet*, 28 Mayıs 1960.
- Hanioglu, Şükrü, “Sosyal Demokrasi Mümkün Mü?”, *Sabah Gazetesi*, 04 Mart 2012.
- Heper, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Odtü Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, 1974.
- Huberman, Leo, *Sosyalizmin Alfabetesi*, (Çev: Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- İlhan, Atilla, “Kemalizm: Müdafaa-ı Hukuk Doktrini”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- İnan, Afet, *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- İnan, Arı, *Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara, 1996.
- İnönü, İsmet, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967*, (Haz. İlhan Turan), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, 2004.
- Joll, James, *2. Enternasyonal*, (Çev: Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kabacalı, Alpay, *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2017.
- Kahraman, Hasan Bülent, “CHP, Türk Sosyal Demokrasisi; Kavramlar, Kökenler ve Gelecek”, *Sosyal Demokrasi Platformu 1. Kitap*, (Haz: Erol Tuncer, Cavit Sıdal, Hanife Yurtseven), Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, Ankara, 2005.
- Kahraman, Hasan Bülent, *Sosyal Demokrasi Düşüncesi ve Türkiye Pratiği*, Sodev Yayınları, İstanbul, 2002.

- Kansu, Işık ve Açıktan, Mehmet, *Yurtseverlik Öğretmeni Ahmet Taner Kışlalı'nın Ardından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kantarcıoğlu, Selçuk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Kara, M. Ayhan, *Yön'ün Devrimi Devrim'in Yönü*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Karakoç, Sedanur, "Türkiye ve Sosyal Demokrasi Üzerine Bir İnceleme: Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)", *Akademik Açı*, cilt: 2, sayı: 1, Ankara, 2022, ss. 38-64.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, "Atatürk Çağı", *Ulus*, 5 Temmuz 1960.
- Kışlalı, A. Taner, *Siyaset Bilimi*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kışlalı, A. Taner, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kışlalı, A. Taner, "Eski Yunan'da Demokrasi ve Demokratik Düşünce", *Today Enstitüsü Amme İdaresi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1, Mart 1984, ss. 63-68.
- Kışlalı, A. Taner, *Ben Demokrat Değilim*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001,
- Kışlalı, A. Taner, "İdeolojisi ve Kemalizm", *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1999.
- Kışlalı, A. Taner, "Niçin Kemalist'im", *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1992
- Kışlalı, A. Taner, "Cezayir Seçimleri ve 12 Eylül", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1991.
- Kışlalı, A. Taner, "Rejime Yönelik Bir Plan", *Yankı*, 26 Mayıs 1980.
- Kışlalı, A. Taner, "Gençliğe Umut ve Sorumluluk Vermek", *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1992.
- Kışlalı, A. Taner, "CHP'nin Programından Önce Yapısını Tartışın", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1992.
- Kışlalı, A. Taner, "Rp, Abd, 12 Eylül ve Ötesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ekim 1993.
- Kışlalı, A. Taner, "Shp Nereye Götürülmek İsteniyor", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1993.
- Kışlalı, A. Taner, "Shp Yol Ayrımında", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1993.
- Kışlalı, A. Taner, *Bir Türkün Ölümü*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021.

- Kışlalı, A. Taner, “Demokrasi Kavramı ve Metodu Üzerine”, *Ulus Gazetesi*, 29 Mart 1969.
- Kışlalı, A. Taner, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kışlalı, A. Taner, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- Kışlalı, A. Taner, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021.
- Kışlalı, A. Taner, *Siyasal Sistemler-Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Chp ve Demokratik Sol”, *Yankı*, 9–15 Aralık 1974.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Demokratik Sol Nedir?”, *Yankı*, 8–14 Temmuz 1974.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit ve Türk Solu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Dinci Mollalar mı, Demokrat Mollalar mı?”, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1999.
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Atatürk’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, 3. Basım, Ankara 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, Göymen, Korel, Kongar, Emre, Ayata, Sencer, “Kemalizm ve Sosyal Demokrasi”, *Sosyal Demokrat Değişim*, sayı: 4, 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ulusal Demokratik Halkçı Kültür Siyaseti” *Ulusal Kültür*, cilt: 1, sayı: 2, Ekim 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ulusal Demokratik Halkçı Kültür Siyaseti” *Ulusal Kültür*, cilt: 1, sayı: 1, Temmuz 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Türk Kültür, Sanat ve Yazın Dünyasından Haberler”, *Ulusal Kültür*, cilt: 1, sayı: 1, Temmuz 1978, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, ss. 166-171.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Amasya... Tokat...”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Fenerbahçe’nin Halleri...”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Darbe Kapıda mı?”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Bir Annenin Öyküsü...”, *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, “1907 Ne Yapıyor?”, *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Atatürk, Devrim ve Gençlik...”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1944.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Büyük Düşünmek!..”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1992.

Kışlalı, Ahmet Taner, “27 Mayısın Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1992.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Bir Türkün Ölümü...”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Bir Büyük Ustaya Saygı!”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1996.

Kışlalı, Ahmet Taner, “‘Türk Olmak’ Ne Demek?”, *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Özal Devrimci, Atatürk Değil (!)”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Geliyoruz... Geleceğiz... Yakındır!..”, *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Öğrenciler ve Siyaset”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1996.

Kışlalı, Ahmet Taner, “MK ve Ötesi...”, *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1996.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Rap... Rap... Rap”, *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, “23 Nisan, M. Kemal, Apo...”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1996.

Kışlalı, Ahmet Taner, “ABD’den Atatürk’e ve Boyner’e..”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, “12 Eylül Pinokyoları...”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Gerçek mi, Dilek mi?”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1996.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Ve Bir Mum Yakın!..”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, “ABD, Nursi ve Bizimkiler...”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Şecaat Arzederken...”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1996.

Kışlalı, Ahmet Taner “Umut Cumhuriyet Halk Partisinde mi?”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1992.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Sola Kayan Demokrasi(!)”, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Uyan Gazi Kemal, Uyan!”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Balçığa Bulanmış Olanlar...”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1996.

- Kışlalı, Ahmet Taner, “Seçimsiz Demokrasi Bitiyor mu?”, *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Bugün 23 Nisan”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “M. Kemal’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Aşmak İçin, Ulaşmak Gerekir!”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Önemli Olan Kedinin Rengi mi?”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Düzenin İflası...”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Demokratik Sol mu, Sosyal Demokrasi mi?”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Cumhuriyet ve Demokrasi”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “‘Üçüncü Model’ Yok!”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Önce Solculuğu Öğrenin!...”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Atatürk ve Ekonomi...”, *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Kemalizm ve Nasirizm”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1970
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Hitler’in Kulağı Çınlasın!..”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Altıok’ Geldi!”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1994
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ayrıcalığı Paylaşmak!”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Neden Kemalistiz?”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Umut Cumhuriyet Halk Partisi’nde mi?”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1992
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Yapraklar...”, *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “CHP’nin İdeolojisi ve Kemalizm...”, *Cumhuriyet*, 02 Ağustos 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Atatürk’e Evet, Ama Yaptıklarına Hayır!”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1994.

- Kışlalı, Ahmet Taner, “Atatürk Diktatör müydü?”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Kadınsız Demokrasi”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Devinim”, “Platform” ve Gençler...”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Atatürk Üzerine “Cevher”ler!..”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Bir Kurultayın Düşündürdükleri...”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit Sağcı, Boyner Solcu(!)..”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Yanıtın Yanıtı...”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Atatürk’ten Bugüne CHP...”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1995.
- Kışlalı, Ahmet Taner, ““Ulusal Sol’a Hayır, ‘Uydu Sol’a Evet!”, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit Ne Söylüyor? Neyi Söylemiyor?”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit ve Türk Solu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit’i Anlamak!”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Güçlü Lidere Evet, Tek Adama Hayır!”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, ““Aydın’lar ve ‘Entel’ler!”, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Umudunu Ertelemek, Yitirmekten İyidir!”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit’in Çıkması!”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Sol İyileşirse, Türkiye’de Kurtulur!”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Sosyal Demokrasi Kazançlı Sosyal Demokratlar Kayıplı...”, *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1991.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Yalnız Adam”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1996

- Kışlalı, Ahmet Taner, “Milliyetçi Sol!...”, *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1994.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “İskandinav Ülkelerinde Sosyalistler, Reformlar Yoluyla Kapitalist Düzenin Sivriliklerini Törpülediler”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1974.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Birleşmek ya da Birleşmemek...”, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “‘Sol’da Ne Yapmalı?”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “SHP’de Liderlik Sorunu”, *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Liderlik Biter Yol Bitmez”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Nasıl Sosyal Demokrat Parti Olunur”, *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner “İnönü, Ecevit ve Baykal”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Programın İdeolojisi”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Bu Sese Kulak Verin!”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1993
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Nasıl Bir Başkan?”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “‘Laik Devlet’ Manzaraları...”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Suç Askerlerde mi, Yoksa Sivillerde mi?”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Asker Mantığı ile Atatürkçülük!”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “30 Ağustos Muhtırası!”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “RP, ABD, 12 Eylül ve Ötesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ekim 1993
- Kışlalı, Ahmet Taner, “2. Cumhuriyetçiler, Ordu ve RP...”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1996.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “27 Mayıs’ın Düşündürdükleri...”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1992.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Neler Yapılabilir?”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1996
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit, Kışlalı’nın Sorularını Cevaplandırdı”, *Hürriyet*, 25 Ocak 1987.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Askerler, Siyaset ve İdeoloji”, *Milliyet*, 14 Aralık 1986.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Gorbaçev mi, Özal mı?”, *Milliyet*, 19 Temmuz 1987.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Demokrasi İçin Formül”, *Milliyet*, 1 Mart 1987.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit’e Göre Laiklik ve İrtica”, *Milliyet*, 1 Şubat 1987.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Demokratik Sol’a Yeni Pantolon”, *Milliyet*, 4 Ocak 1987.

Kışlalı, Ahmet Taner, “İnönü, Birleşmeden Hala Umutlu”, *Milliyet*, 15 Şubat 1987.

Kışlalı, Ahmet Taner, “DSP ve SHP Arasındaki Fark”, *Milliyet*, 8 Şubat 1987.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Eflatun’dan Marx’a”, *Ulus*, 31 Mart 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Rousseau ve Modern Sosyalizme Giriş”, *Ulus*, 1 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Sömürgecilik ve Alman Sosyalistleri”, *Ulus*, 12 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Kapitalizm Yaşayabilir mi?”, *Ulus*, 22 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Batı Avrupa’da Sosyalizm”, *Ulus*, 11 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Üç Sosyalist Eğilim”, *Ulus*, 24 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Komünizm ve Sosyalizm”, *Ulus*, 30 Mart 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Sosyalizm ve Özgürlük”, *Ulus*, 2 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Kooperatifçi Sosyalizm”, *Ulus*, 3 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Fransa’da Demokratik Sosyalizm”, *Ulus*, 14 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “İskandinav Sosyalizmi”, *Ulus*, 20 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “İngiliz Sosyalizminin Doğuşu”, *Ulus*, 17 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “İşçi Sınıfı Memnun Değil”, *Ulus*, 18 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Kapitalizm Yaşayabilir mi?”, *Ulus*, 22 Nisan 1969.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Kültür Bakanına Saldırıları”, *Yankı*, 5 Eylül 1978.

Kışlalı, “Ahmet Taner, Ordu, DİSK ve İzmir”, *Yankı*, 25 Şubat 1980.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit Hükümetinin Siyaseti”, *Yankı*, 1 Ocak 1980.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Sansür Konusundaki Öneriler”, *Yankı*, 19 Şubat 1979.

Kışlalı, Ahmet Taner, “CHP’nin Stratejisi”, *Yankı*, 23 Haziran 1980.

Kışlalı, Ahmet Taner, “CHP ve Rejim”, *Yankı*, 17 Mart 1980.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Devletin Yansızlığı Sağlanmalı”. *Yankı*, 28 Ağustos 1980.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Buhranın Nedenleri”, *Yankı*, 3 Aralık 1973,

Kışlalı, Ahmet Taner, “Eylemler Verdikleri Sonuçla Ölçülür”, *Yankı*, 5 Mayıs 1980.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Doğramacı Olayı!..”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1992

Kışlalı, Ahmet Taner, “Durum Basitleşti”, *Yankı*, 17 Aralık 1973.

Kışlalı, Ahmet Taner , “Rejimin İstikrarı”, *Yankı*, 22 Ekim 1973.

Kışlalı, Ahmet Taner , “Bu Günün Kemalizm’i”, *Yankı*, 1 Kasım 1973.

Kışlalı, Ahmet Taner , “Küçük Partiler”, *Yankı*, 15 Ekim 1973.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Ecevit ve Rejim”, *Yankı*, 5 Ağustos 1974.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Hedef Ecevit”, *Yankı*, 14 Temmuz 1980.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Katılımsız Demokrasi”, *Yankı*, 30 Ağustos 1982.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Uzlaşmacı Değil Çatışmacı Bir Anayasa”, *Yankı*, 16 Ağustos 1982.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Demokrasi ve Parti İçi Demokrasi”, *Yankı*, 28 Eylül 1981.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Çağdaş Sağ Değişiyor”, *Yankı*, 13 Temmuz 1981.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Komünizm Dönemeçte”, *Yankı*, 22 Şubat 1982.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Çoğulcu Toplum Tekelci Çerçeveye Sığmaz”, *Yankı*, 7 Mart 1982.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Bugünün Kemalizm’i”, *Yankı*, 11 Kasım 1973.

Kışlalı, Ahmet Taner, “İnönü’nün Solculuğu”, *Yankı*, 31 Aralık 1973.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Rejim Bunalımı mı?”, *Yankı*, 24 Aralık 1973.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Ordunun İdeolojisi”, *Yankı*, 25 Ekim 1982.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Sosyalistler”, *Yankı*, 21 Ocak 1974.

Kışlalı, Ahmet Taner, “CHP ve Demokratik Sol”, *Yankı*, 9 Aralık 1974.

Kışlalı, Ahmet Taner , “Cepheleşmeyi Sürdürenler Var”, *Yankı*, 20 Nisan 1981.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Türkiye’de Demokratik Sol”, *Yankı*, 4 Kasım 1974.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Gençlik Kolları Dışında Örgütlenme”, *Yankı*, 13 Mart 1978.

- Kışlalı, Ahmet Taner, “Rejime Yönelik Bir Plan”, *Yankı*, 26 Mayıs 1980.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Çağdaş Sosyalizmde Gelişmeler”, *Yankı*, Şubat 1976.
- Kili, Suna, “Tarih Açısından Kemalizm’in Özü ve Oluşumu”, *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (10- 14 Aralık 1973, İstanbul)*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1975.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Kongar, Emre, *Babam, Oğlum, Torunum*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Köker, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kömürcü, Derya, *Türkiye’de Sosyal Demokrasi Arayışı; Sodep ve Shp Deneyimleri*, Agora Yayınları, İstanbul, 2010.
- Köse, Serdar, *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010.
- Köymen, Nusret, “Kemalizm ve Politika Bilgisi”, *Ülkü*, cilt: 7, sayı: 41, Temmuz 1936, ss. 321-324.
- Kuru, Ahmet T., “Türkiye’de Askeri Vesayetın Yükseliş ve Düşüşü: İslamcılık Kürtçülük ve Komünizm Korkuları”, Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan (Der.), *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, İçinde (s. 139-160), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Küçük, Ayşe, “Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası”, *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt: 3, sayı: 4, 2019, ss. 20-45.
- Landau, Jacop M., *Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi*, (Çev: Meral Alakuş), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.
- Meriç, Cemil, *Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Meyer, Thomas, *Demokratik Sosyalizm-Sosyal Demokrasi*, (Çev: Yonca Özkaya), Sosyal Demokrasi Dizisi Yayınları Tartışma Dizisi: III, Ankara, 1991.
- “Mhp Lideri Türkeş Tutuklandı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1980.

Milliyet, 23 Ocak 1978.

Milliyet, 7 Ekim 1978

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 5, C 10, 50. Birleşim (12 Şubat 1979).

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 5, C 10, 59. Birleşim (21 Şubat 1979).

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 5, C 14, 49. Birleşim (21 Şubat 1980).

“Millet, Kabul”, *Hürriyet Gazetesi*, 08 Kasım 1982.

“Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz”, *Tercüman*, 28 Mayıs 1960.

“12 Eylül Harekâtının Birinci Ayının Sonunda”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Ekim 1980.

“Ordu Partileri Son Defa Uyardı”, *Tercüman Gazetesi*, 3 Ocak 1980.

“Ordu Uyarı Mektubu Verdi”, *Hürriyet Gazetesi*, 2 Ocak 1980.

Ozankaya, Özer, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Özbudun, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası*, (Çev: Ali Resul Usul), 2. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

Özdalga, Haluk, *Sosyal Demokrasinin Kuruluşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Özdemir, Yaşar, “Yobazlığı İhya ve Atatürk Devrimlerini Çürütmek İsteyenler, Karşılarında Milliyetçi Atatürk Gençliğini Bulacaklardır”, *Birlik Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 1960.

Özer, İnan, “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt: 14, sayı: 1, ss. 71-98.

Özkandaş, Yaşar, *27 Mayıs 1960’ dan 12 Mart 1971’e Türkiye’de Kemalizm Tartışmaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Özkandaş, Yaşar, “Ahmet Taner Kışlalı (1939-1999): Sosyal Demokrat Bir Kemalist Aydın”, Halil Akkurt (Ed.), *Siyasal ve Entelektüel Tarihimizden Portreler*, İçinde (s. 478-505), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2021.

- Özkandaş, Yaşar, “Mümtaz Soysal: Mülkiyeli Bir Aydının Bakış Açısıyla Türk Siyasal Yaşamının Güncesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 71, 2022, ss. 218-232.
- Öztürk, Emine, *1960 ve 1971 Yılları Arasında Türkiye’de Öğrenci Hareketleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2016.
- Öztürk, Şinasi, Nas, Fethi ve İçöz, Ergün, “24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, *Pamukkale Üniversitesi SBED*, cilt: 1, sayı: 2, 2008, ss. 15-32.
- Parla, Taha, *Türkiye’de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Parla, Taha, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve Chp’nin Altı Ok’u*, Cilt 3, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sanlı, Ferit Salim, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2017.
- Sartori, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- Sayılgan, Aclan, *Yeni Kavga: Milli Demokratik Devrim Nedir?*, Ayşe Yayınları, Ankara, 1970.
- Schmidt, Manfred G., *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (Çev: M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- “Siyasi Partiler Feshedildi”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1981.
- Sunar, Lütfi, “Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri: Türk Devlet İdeolojisi ve Sol Kemalizm’in Oluşumu Bağlamında Bir Analiz”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1, 2004, ss. 511-526.
- Soysal, Mümtaz, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 272, Ankara, 1969.

- Şahin, İbrahim, *12 Mart'tan 12 Eylül'e 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2014.
- Şener, Mustafa, *Türkiye Solunda Üç Tarz-I Siyaset: Yön, Mdd ve Tip*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
- Şimşir, Bilâl N., *Atatürk ile Yazışmalar*, Cilt: I, Ankara 1981.
- Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt: III, (1919-1938), Ankara 1979.
- Taner, Haldun, "Kültürü Sağlam Yörüngeye Oturtmak", *Milliyet*, 29 Ocak 1978.
- Taner, Haldun, "Yıl Biterken", *Milliyet*, 31 Aralık 1978.
- Tanör, Bülent, "Siyasal Tarih (1980-1991)", *Türkiye Tarihi 5- Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İçinde, Cem Yayınları, İstanbul, 1997.
- Tanyaş, Banar, "Gençler ve Politik Katılım: Gezi Parkı Eylemlerinde 'Apolitik' nesil", *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, cilt: 6, sayı: 26, 2015, ss. 25-51.
- Tunçay, Mete, *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi I-II*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Tunçay, Mete, *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi II*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976
- "Türk Silahlı Kuvvetleri Bütün Memlekette İdareyi Ele Aldı", *Ulus*, 28 Mayıs 1960.
- "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü, Ordu Partileri Milli Birlik İçin Göreve Çağırıldı", *Milliyet Gazetesi*, 3 Ocak 1980.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, İstanbul 1931.
- Uluç, Hıncal, "Mehmet Ali Ağabeyi Bir De Kendisinden Dinleyin", *Sabah Gazetesi*, 29 Temmuz 2020.
- Uluç, Sıtkı, *İki Türkün Ölümü*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Uluç, Sıtkı, *Prof. Ahmet Taner Kışlalı ve Kemalizm*, Kilim Matbaası, İstanbul, 2010.
- Ünsaldı, Levent, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.
- Vatan, 28 Mayıs 1960.
- Yeşilbursa, B. Kemal, "İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, sayı: 1, 2019, ss. 354-409.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Genişletilmiş 9. Baskı, Ankara, 2013.

Yıldırım, Asuman, "Türkiye'de 68 Kuşağı'nın Din-Toplum İlişkilerine Bakışı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 23, 2014, ss. 183-210.

Yıldız, Sevinç, *Sosyal Kimlik Kuramına Göre Türk Romanında 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2021.

Yılmaz, Aytekin, *Çağdaş Siyasi Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

Yorgancılar, Serkan, *1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

"Yurtta tam bir huzur hüküm sürüyor. Yeni anayasa hazırlıkları ilerliyor. Büyük Millet Meclisi Fesh Olundu. Parti faaliyetleri yasak edildi. Bütün üniversiteler açılacak. Kütahya yolunda yakalanan ve Ankara'ya getirilen Menderes istifa etti", *Hürriyet*, 28 Mayıs 1960.

"Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerini Açıkladı", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1973.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

İnternet Kaynakları:

Batu, Ünal, "Sosyal Demokrasinin Gelişimi", Erişim tarihi: 13 Eylül 2014, www.sosyaldemokrasi.com/sosyaldemokrasi

Özdalga, Haluk, "Çağdaş Sosyal Demokrasinin Oluşumu", Erişim tarihi: 19 Haziran 2006, www.sdd.org.tr

Gazeteciler Cemiyeti, "Mehmet Ali Kışlalı: Ankara'nın İlk Diplomatik Muhabiriyim", Erişim tarihi: 16 Haziran 2014, <https://gc-tr.org/mehmet-ali-kislali-ankaranin-ilk-diplomatik-muhabiriyim/>

"Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü", Erişim tarihi: 14 Şubat 2021, <http://www.dosimm.gov.tr/hakkimizda>

“Hıncal Uluç köşesini bir günlüğüne Ahmet Taner Kışlalı'nın kızına bıraktı”, Erişim tarihi: 08 Temmuz 2023, <https://www.gercekgundem.com/medya/224382/hincal-uluc-kosesini-bir-gunlugune-ahmet-taner-kislalinin-kizina-birakti>

Kahramankaptan, Şefik, “M. A. Kışlalı'nın Ardından...”, *Sanattan Yansımalar*, Erişim tarihi: 26 Temmuz 2020, <https://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/sefik-kahramankaptan/m-a-kislalinin-ardindan/2338/>

Uluç, Hıncal, “M. Ali Kışlalı!..”, *Sabah Gazetesi*, Erişim tarihi: 28 Temmuz 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/uluc/2020/07/28/m-ali-kislali>